

НАЦІОНАЛЬНИЙ АВІАЦІЙНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

Силантьєва Інна Василівна

УДК 342:[323.23+321.02] (043.5)

ДИСЕРТАЦІЯ

**ГРОМАДЯНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО І ПОЛІТИЧНА ВЛАДА:
КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВІ ПРИНЦИПИ ВЗАЄМОДІЇ**

081 – Право

Подається на здобуття ступеня доктора філософії

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей,
результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ І.В. Силантьєва

Науковий керівник:

Волошин Юрій Олексійович, доктор
юридичних наук, професор, Заслужений
юрист України

Київ – 2024

АНОТАЦІЯ

Силантьєва І.В. Громадянське суспільство і політична влада: конституційно-правові принципи взаємодії. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії зі спеціальності 081 «Право». – Національний авіаційний університет, Київ, 2024.

У дисертації проведено комплексне наукове дослідження конституційно-правових принципів взаємодії громадянського суспільства та політичної влади, окреслено шляхи удосконалення даного напрямку.

У вступі обґрунтовано актуальність теми дисертації, визначено її зв'язок з науковими програмами, планами, темами, окреслено мету, завдання, об'єкт та предмет дослідження, методи дослідження, нормативну базу, наукову новизну та практичне значення отриманих результатів, особистий внесок здобувача та апробацію результатів дослідження.

Перший розділ роботи присвячено теоретико-методологічним засадам дослідження взаємовідносин політичної влади і громадянського суспільства. У межах розділу проаналізовано становлення та розвиток громадянського суспільства в Україні, з'ясовано особливості взаємодії громадянського суспільства та політичної влади, розкрито основні принципи, форми та моделі взаємодії, а також досліджено еволюцію правового регулювання взаємодії громадянського суспільства та політичної влади.

Проаналізовано доктринальні наукові позиції правознавців щодо змісту дефініції «громадське суспільство», визначено їх спільні ознаки, сформульовано авторське визначення даного поняття. Розглянуто сучасні теорії громадянського суспільства (Алексіса де Токвіля, Г. Гегеля, Т. Пейна). Констатовано, що саме розвинені інститути громадянського суспільства потребуватимуть меншого урегулювання з боку держави. Досліджено основні етапи формування

інститутів громадянського суспільства. З'ясовано особливості, завдання та функції громадських рад як форми залучення громадянського суспільства до реалізації державних функцій. Констатовано, що першою громадською радою, сформованою як орган здійснення громадського контролю, стало Національне антикорупційне бюро України. Розглянуто статистичні дані по Україні щодо тенденції реєстрації громадських об'єднань та рівня довіри громадян інститутам громадянського суспільства. Окреслено пріоритетні напрями діяльності громадських організацій. Звернено увагу на необхідність зведення термінологічного апарату у частині щодо визначення усіх неурядових добровільних громадських організацій до терміну «громадська організація».

Теоретично обґрунтовано, що держава з розвиненою демократією повинна сприяти подальшому розвитку громадських об'єднань та підвищенню соціальної активності громадян, а також їх взаємодії з державними органами. Взаємовідносини між політичною владою та громадянським суспільством відбуваються за посередництва так званих агентів, довірителями яких є громадськість та їх інститути, об'єктами – державна влада. Громадянське суспільство є додатковим механізмом державного регулювання – при взаємодії з політичною владою має особливу відповідальність, так як є ініціатором та координатором взаємодії. До основних принципів конструктивної взаємодії влади та громадськості можна віднести: партнерство, взаємовідповідальність, відкритість та прозорість, баланс між інтересами влади та громадськості, ефективність.

Розкрито основні принципи та моделі взаємодії. Обґрунтовано, що ефективність взаємодії політичної влади та громадянського суспільства визначає саме якість існуючої моделі управлінської діяльності. Визначено, що основним критерієм ефективності взаємодії політичної влади та громадянського суспільства є забезпечення належних умов щодо конструктивного діалогу держави та суспільства, що реалізується при спільному прийнятті рішень та

подальшій їх практичній реалізації. Надано пропозиції щодо доповнення ст. 1 Конституції України з метою закріплення поняття «громадянське суспільство» на законодавчому рівні, удосконалення правових норм у частині формування, розвитку та реалізації інститутів громадськості.

Визначено, що законодавчі та нормативно-правові акти, які регулюють діяльність державно-владних органів та інститутів громадськості, трансформується відповідно до викликів сьогодення і, відповідно, перебувають у постійному русі. Разом з тим, варто звернути увагу на те, що у даному напрямі наявні і проблемні питання. Проаналізовано законодавчі та нормативно-правові акти, які регламентують діяльність у даному напрямі. Визначено, що ключовим нормативно-правовим актом, який регулює загальні засади взаємодії державних органів та інститутів громадськості є Указ Президента України «Про Національну стратегію сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2021-2026 роки», проаналізовано його основні напрями та завдання. Констатовано, що законодавчо передбачені консультації органів політичної влади з громадськістю, а також участь представників громадськості в громадських радах, проведення громадських експертиз діяльності органів влади та інші заходи, досить часто є формальними.

Другий розділ роботи присвячено загальнотеоретичному розумінню конституційно-правових принципів взаємодії політичної влади і громадянського суспільства. У його межах визначено основні механізми взаємодії інститутів держави та громадянського суспільства, окреслено основні засади соціальної відповідальності як основи соціального механізму взаємодії органів політичної влади з інститутами громадянського суспільства, з'ясовано особливості впливу інформаційно-комунікаційного механізму взаємодії політичної влади з інститутами громадянського суспільства.

Сформульовано авторське визначення поняття «механізм взаємодії політичної влади та громадянського суспільства», визначено спільні напрями

політичної влади та інститутів громадськості при взаємодії (дієве законодавче підґрунтя, подальша діджиталізація, запобігання корупційним ризикам, належний державний та громадський контроль). Обґрунтовано, що ключовим при оптимізації механізмів взаємовідносин між державними владними органами та інститутами громадськості є наявність учасників, які налаштовані на співпрацю та конструктивний діалог.

Констатовано, що серед основних механізмів взаємодії державної влади та громадськості необхідно виділити механізми: права, контролю та нагляду, зв'язків з громадськістю, діалог з громадськістю (проведення консультацій з громадськістю, участь громадськості у дорадчих та допоміжних органах, підтримка соціального партнерства, участь громадського суспільства при вирішенні індивідуальних справ органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування), суспільний діалог, при реалізації якого ключовим є державна політика сприяння даному суспільному діалогу. Запропоновано, з метою уточнень на законодавчому рівні питання щодо методів та способів громадського контролю, підготувати Порядок про громадський контроль в Україні (у якому чітко визначити мету, завдання та функції, форми та механізми реалізації контрольних заходів).

Розглянуто особливості соціальної відповідальності як основи соціального механізму взаємодії державних владних органів та інститутів громадськості, сформульовано авторське визначення дефініції «соціальна відповідальність». Окреслено рівні соціальної відповідальності, основні ознаки та форми. Констатовано, що основна роль суспільства у формуванні соціальної відповідальності полягає у встановленні відповідних норм та контролі за їх дотриманням. Ключовим механізмом соціальної відповідальності державних владних органів та інститутів громадськості є механізм соціального партнерства. Визначено основні завдання, принципи та окреслено проблемні питання механізму соціального партнерства. Запропоновано алгоритм

соціального партнерства при взаємодії державних владних органів та громадянського суспільства в Україні, який передбачає об'єднання їх інтересів. Констатовано, що у 2022 році за рівнем розвитку електронного врядування, завдяки інституційній структурі, контентному та сервісному забезпеченню, Україна посіла 46 місце, піднявшись на 23 позиції у порівнянні з 2020 роком. У грудні 2022 року прийнято Закон України «Про Національну програму інформатизації», яким урегульовано правові відносини та визначено основні завдання, серед яких – подальше упровадження та рівний доступ до ІКТ, які спрямовано на розвиток е-урядування та е-демократії; покращення рівня освіти громадян та удосконалення механізму надання публічних послуг. Визначено переваги е-демократії, розглянуто особливості її функціонування та основні механізми. Обґрунтовано, що на сьогодні все більшої актуальності серед громадян України набуває використання мобільного додатку «Дія», який надає дистанційний доступ громадян до державних сервісів. Проаналізовано: принципи, які є підґрунтям інформаційного суспільства (принцип пріоритету інтересів людини, її прав і свобод та принцип захисту інформаційної свободи); основні завдання інформаційно-комунікаційних технологій в управлінській діяльності.

Констатовано, що у середині 2023 року з метою дотримання відкритості процесу відбудови, упроваджено державну електронну екосистему DREAM, яка забезпечує єдиний цифровий маршрут для всіх проєктів відбудови (функціоналом програмного забезпечення передбачено створення громадами власних проєктів, що надасть можливість громадським організаціям здійснювати контроль як за результативністю, так і ефективністю реалізації проєкту).

Обґрунтовано, що удосконалення та подальше упровадження інформаційно-комунікаційного механізму взаємодії державних владних органів та інститутів громадськості сприяло раціоналізації комунікаційних зв'язків та

упорядкуванню зворотного зв'язку з урахуванням реальних умов в інформаційному просторі.

Третій розділ роботи присвячено перспективам оптимізації взаємодії громадянського суспільства та політичної влади. У межах розділу визначено проблематику при взаємодії політичної влади з інститутами громадянського суспільства у контексті реформ та трансформаційних процесів, проаналізовано європейську та міжнародну практику ефективної взаємодії політичної влади та інститутів громадянського суспільства, окреслено напрями трансформації взаємовідносин між громадянським суспільством та органами політичної влади в умовах інтеграції України до Європейського Союзу.

Розглянуто форми залучення інститутів громадянського суспільства до парламентських слухань. Зроблено висновок, що парламентські слухання в Україні відбуваються дуже рідко, присутність представників громадськості, як правило, мінімальна, пропозиції надходять від незначної кількості громадських об'єднань або не надходять взагалі. З метою ефективнішого залучення представників громадськості до парламентських слухань запропоновано внести зміни до ст. 235 Регламенту Верховної Ради України у частині щодо передбачення обов'язкової участі у парламентських слуханнях представників інститутів громадськості та державних владних органів.

Окреслено основні проблемні питання – недосконалість нормативно-правового забезпечення у частині, що стосується залучення громадських об'єднань до формування та реалізації державної політики; відсутність дієвого механізму контролю громадянського суспільства органів державної влади у сфері державних закупівель; відсутність відповідальності органів державної влади перед громадянським суспільством; відсутність етичних рамок та правил здійснення громадського контролю. Проаналізовано типові порушення наглядових та контрольних функцій у сфері оборонних закупівель органами

влади та громадськими інститутами, надано пропозиції щодо шляхів їх усунення.

Проаналізовано європейські та міжнародні правові акти щодо гарантування участі інститутів громадськості у законотворчому процесі та процесі реформування. З'ясовано, що законодавством переважної більшості країн Європи передбачено створення спеціальних підрозділів, що функціонують на постійній основі (консультативні органи за напрямками діяльності, координатори). Визначено основні принципи (відкритість влади, участь інститутів громадськості у суспільних процесах, відповідальність державних органів перед інститутами громадськості, узгодженість дій). Розглянуто напрями щодо залучення інститутів громадськості до реалізації політичних процесів, регламентовані практичними рекомендаціями «Стандарти та практики у країнах-членах Ради Європи щодо участі громадськості у прийнятті рішень». Обґрунтовано, що ефективною умовою взаємодії інститутів громадськості та державних органів у країнах ЄС є залучення громадськості із застосуванням інформаційних та комунікаційних технологій (електронні портали, платформи для консультацій). Констатовано, що у більшості країн Європейського Союзу інститути громадського суспільства є партнерами під час прийняття рішень та реалізації публічних політик і залучаються на всіх етапах її розробки. Проаналізовано позитивний досвід у контексті досліджуваного Грузії, Естонії, Фінляндії, Мальти, Австрії, Хорватії, США, надано пропозиції щодо його імплементації.

Констатовано, що з набуттям у 2017 році чинності Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом, ратифікованої Україною, в Україні прослідковується тенденція до активізації діяльності громадянського суспільства та покращення взаємовідносин з державними владними органами. Суттєво активізувалась і діяльність соціально значущих громадських об'єднань, створено коаліції громадських ініціатив, змінився формат діяльності – акцент на

формуванні принципів та методів колективної дії, покращення взаємодії з органами державної влади на рівні партнерської співпраці. Окреслено основні пріоритетні напрями комунікації інститутів громадянськості та державної влади.

Здійснено аналіз соціальних опитувань з питань рівня довіри населення до діяльності громадянських організацій та державних владних органів, а також рівня демократії в Україні. Надано пропозиції щодо доповнення п. 2 ст. 4 Закону України «Про засади державної регіональної політики».

Ключові слова: політична влада, громадянське суспільство, нормативно-правове регулювання, механізми взаємодії, місцеве самоврядування, європейська та міжнародна практика, партнерство, прозорість, підзвітність, нагляд, контроль, інформаційно-комунікаційні технології, стратегія розвитку.

ABSTRACT

Silantieva I.V. Civil society and political power: constitutional and legal principles of interaction. – Qualifying scientific work on manuscript rights.

Dissertation for the Doctor of Philosophy degree in specialty 081 "Law". – National Aviation University, Kyiv, 2024.

The dissertation carried out a comprehensive scientific study of the constitutional and legal principles of interaction between civil society and political power, outlined ways to improve this direction.

The introduction substantiates the relevance of the dissertation topic, defines its connection with scientific programs, plans, topics, outlines the goal, task, object and subject of research, research methods, regulatory framework, scientific novelty and practical significance of the obtained results, personal contribution of the recipient and approval of research results.

The first section of the work is devoted to the theoretical and methodological foundations of the study of the relationship between political power and civil society.

The chapter analyzes the formation and development of civil society in Ukraine, elucidates the specifics of interaction between civil society and political power, reveals the main principles, forms and models of interaction, and also examines the evolution of legal regulation of interaction between civil society and political power.

The doctrinal scientific positions of jurists regarding the content of the definition "public society" were analyzed, their common features were determined, and the author's definition of this concept was formulated. Modern theories of civil society (Alexis de Tocqueville, H. Hegel, T. Payne) are considered. It was established that developed institutions of civil society will require less regulation by the state. The main stages of the formation of civil society institutions were studied. The peculiarities, tasks and functions of public councils as a form of involvement of civil society in the implementation of state functions have been clarified. It was established that the first public council formed as a public control body was the National Anti-Corruption Bureau of Ukraine. Statistical data for Ukraine regarding the trend of registration of public associations and the level of trust of citizens in institutions of civil society were considered. The priority areas of activity of public organizations are outlined. Attention was drawn to the need to reduce the terminological apparatus in the part regarding the definition of all non-governmental voluntary public organizations to the term "public organization". It is theoretically justified that a state with a developed democracy should promote the further development of public associations and increase the social activity of citizens, as well as their interaction with state bodies.

It is theoretically justified that the relationship between the political power and civil society takes place through the mediation of the so-called agents, whose trustees are the public and their institutions, and whose objects are the state power. Civil society is an additional mechanism of state regulation - when interacting with political power, it has a special responsibility, as it is the initiator and coordinator of interaction. The main principles of constructive interaction between the government

and the public include: partnership, mutual responsibility, openness and transparency, balance between the interests of the government and the public, efficiency.

The main principles and models of interaction are revealed. It is substantiated that the effectiveness of the interaction between political power and civil society determines the quality of the existing model of management activity. It was determined that the main criterion for the effectiveness of the interaction between political power and civil society is the provision of appropriate conditions for a constructive dialogue between the state and society, which is realized in joint decision-making and their subsequent practical implementation. Proposals have been made to supplement Art. 1 of the Constitution of Ukraine with the aim of consolidating the concept of "civil society" at the legislative level, improving legal norms in terms of the formation, development and implementation of public institutions.

It was determined that the legislative and regulatory acts that regulate the activities of state authorities and public institutions are transformed in accordance with today's challenges and, accordingly, are in constant motion. At the same time, it is worth paying attention to the fact that there are also problematic issues in this direction. Legislative and normative legal acts regulating activities in this area have been analyzed. It was determined that the key normative legal act, which regulates the general principles of interaction between state bodies and public institutions, is the Decree of the President of Ukraine "On the National Strategy for Promoting the Development of Civil Society in Ukraine for 2021-2026", its main directions and tasks were analyzed.

Offered It has been established that the legislative consultations of political authorities with the public, as well as the participation of public representatives in public councils, conducting public examinations of the activities of authorities and other measures, are quite often formal.

The second part of the work is devoted to the general theoretical understanding of the constitutional and legal principles of interaction between political power and civil society. Within its limits, the main mechanisms of interaction between the institutions of the state and civil society are defined, the basic principles of social responsibility are outlined as the basis of the social mechanism of interaction between political authorities and institutions of civil society, and the peculiarities of the influence of the information and communication mechanism of interaction between political authorities and institutions of civil society are clarified.

The author's definition of the concept of "mechanism of interaction between political power and civil society" is formulated, common directions of political power and public institutions in interaction are defined (effective legislative basis, further digitalization, prevention of corruption risks, proper state and public control). It is substantiated that the key to optimizing the mechanisms of relations between state authorities and public institutions is the presence of participants who are willing to cooperate and constructive dialogue.

It was established that among the main mechanisms of interaction between the state authorities and the public, it is necessary to highlight the following mechanisms: law, control and supervision, relations with the public, dialogue with the public (conducting consultations with the public, participation of the public in advisory and auxiliary bodies, support of social partnership, participation of the public society when solving individual cases by executive power bodies and local self-government bodies), public dialogue, in the implementation of which the key is the state policy of promoting this public dialogue. It is proposed, in order to clarify at the legislative level the issue of methods and methods of public control, to prepare the Procedure on public control in Ukraine (which clearly defines the purpose, tasks and functions, forms and mechanisms of implementation of control measures).

The peculiarities of social responsibility as the basis of the social mechanism of interaction between state authorities and public institutions were considered, the

author's definition of the definition "social responsibility" was formulated. The levels of social responsibility, main features and forms are outlined. It has been established that the main role of society in the formation of social responsibility consists in establishing the relevant norms and monitoring their compliance. The key mechanism of social responsibility of state authorities and public institutions is the mechanism of social partnership.

The main tasks, principles and problematic issues of the mechanism of social partnership are defined. An algorithm of social partnership in the interaction of state authorities and civil society in Ukraine, which provides for the unification of their interests, is proposed. It was established that in 2022, in terms of the level of development of electronic governance, thanks to the institutional structure, content and service provision, Ukraine took 46th place, rising 23 positions compared to 2020. In December 2022, the Law of Ukraine "On the National Informatization Program" was adopted, which regulated legal relations and defined the main tasks, including further implementation and equal access to ICT, which are aimed at the development of e-government and e-democracy; improving the level of education of citizens and improving the mechanism of providing public services. The advantages of e-democracy are defined, the features of its functioning and the main mechanisms are considered. It is well-founded that the use of the "Diya" mobile application, which provides citizens with remote access to state services, is becoming more and more relevant among Ukrainian citizens today. Analyzed: the principles that are the foundation of the information society (the principle of priority of human interests, rights and freedoms and the principle of protection of information freedom); the main tasks of information and communication technologies in management activities.

It was established that in the middle of 2023, in order to maintain the openness of the reconstruction process, the DREAM state electronic ecosystem was implemented, which provides a single digital route for all reconstruction projects (the functionality of the software provides for the creation of their own projects by

communities, which will enable public organizations to monitor both effectiveness, and the effectiveness of project implementation).

It is substantiated that the improvement and further implementation of the information and communication mechanism of interaction between state authorities and public institutions contributed to the rationalization of communication links and the ordering of feedback taking into account the real conditions in the information space. The third section of the work is devoted to the prospects of optimizing the interaction between civil society and political power. The chapter defines the problems of the interaction of political power with institutions of civil society in the context of reforms and transformational processes, analyzes the European and international practice of effective interaction between political power and institutions of civil society, outlines the directions of transformation of relations between civil society and bodies of political power in the context of Ukraine's integration into of the European Union.

Forms of involvement of civil society institutions in parliamentary hearings are considered. It was concluded that parliamentary hearings in Ukraine are very rare, the presence of public representatives is usually minimal, proposals come from a small number of public associations or none at all. In order to more effectively involve public representatives in parliamentary hearings, it is proposed to amend Art. 235 of the Regulations of the Verkhovna Rada of Ukraine in the part regarding the provision of mandatory participation in parliamentary hearings of representatives of public institutions and state authorities.

The main problematic issues are outlined - the imperfection of regulatory and legal support in the part related to the involvement of public associations in the formation and implementation of state policy; lack of an effective mechanism of civil society control of state authorities in the field of public procurement; lack of responsibility of state authorities to civil society; lack of ethical framework and rules for public control. Typical violations of supervisory and control functions in the field

of defense procurement by authorities and public institutions were analyzed, and proposals were made for ways to eliminate them.

European and international legal acts on guaranteeing the participation of public institutions in the law-making process and the reform process are analyzed. It has been found that the legislation of the vast majority of European countries provides for the creation of special units that function on a permanent basis (advisory bodies by areas of activity, coordinators). The main principles are defined (openness of government, participation of public institutions in social processes, responsibility of state bodies to public institutions, coherence of actions). The directions regarding the involvement of public institutions in the implementation of political processes, regulated by practical recommendations, were considered "Standards and practices in the member states of the Council of Europe regarding public participation in decision-making." It is substantiated that an effective condition for the interaction of public institutions and state bodies in the EU countries is the involvement of the public with the use of information and communication technologies (electronic portals, consultation platforms). It was established that in most countries of the European Union, public society institutions are partners in decision-making and implementation of public policies and are involved at all stages of its development. The positive experience in the context of the studied Georgia, Estonia, Finland, Malta, Austria, Croatia, and the USA was analyzed, and suggestions for its implementation were provided.

It was established that with the entry into force of the Association Agreement between Ukraine and the European Union in 2017, ratified by Ukraine, there is a trend in Ukraine to intensify the activities of civil society and improve relations with state authorities. The activity of socially significant public associations has also been significantly intensified, coalitions of public initiatives have been created, the format of activity has changed - emphasis on the formation of principles and methods of collective action, improvement of interaction with state authorities at the level of

partnership cooperation. The main priority areas of communication of public institutions and state authorities are outlined.

An analysis of social surveys on the level of public trust in the activities of civil organizations and state authorities, as well as the level of democracy in Ukraine, was carried out. Proposals have been made to supplement Article 2 of Article 4 of the Law of Ukraine "On the Basics of State Regional Policy".

Key words: political power, civil society, normative and legal regulation, interaction mechanisms, local government, European and international practice, partnership, transparency, accountability, supervision, control, information and communication technologies, development strategy.

Список публікацій здобувача за темою дисертації:

– наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

у наукових фахових виданнях України та країн ЄС:

1. Силантьєва І.В. Взаємодія політичної влади та громадянського суспільства: теоретико-правовий аспект *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2023. № 6. С. 173–177.

2. Силантьєва І.В. Трансформація громадянського суспільства як складова процесу державотворення. *Наука і техніка сьогодні*. Серія: «Право». 2024. Вип. 9(37). С. 11–120.

3. Sylantieva I. Features of international practice of interaction between political authority and civil society. *Legal horizons*. 2024. 20 (1). Pp. 57–64. URL: <https://doi.org/10.54477/LH.25192353.2024.1>. Pp. 57–64.

4. Силантьєва І.В., Булкат М.С. До питання про науково-правовий аспект розвитку інклюзивної освіти в Україні. *Modern scientific journal* (Сучасний науковий журнал). 2023. Випуск № 2 (2). С. 8–19.

– наукові праці, які засвідчують апробацію дисертації:

5. Силантьєва І.В. Гендерно-чутлива політика як ознака сучасного демократичного розвитку. *Громадянське суспільство як чинник модернізації сучасної держави*: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ, 20 квітня 2021 р.). Київ: Київський регіональний центр НАПрН України, 2021. С. 106–108.

6. Силантьєва І.В. Громадянське суспільство і держава: сучасні виклики. Інституційна трансформація правової системи України: Україна: держава і нація (до 31 річниці відновлення української державності) (м. Київ, 22 серпня 2022 р.). Київ: інститут держави і права імені В.М. Корецького, 2022. С. 286–288.

7. Силантьєва І.В. Вплив інформаційно-комунікаційних технологій на розвиток інформаційного суспільства в Україні. *Європейські стандарти освітніх програм: молодь і наука (з нагоди Всесвітнього дня науки в ім'я миру та розвитку): тези доповідей матеріалів круглого столу* (м. Київ, 10 листопада 2022 р.). Київ: НАУ, 2022. С. 191–193.

8. Силантьєва І.В. Державна влада і громадянське суспільство: політико-правовий аспект. *Актуальні питання вдосконалення судово-експертної правоохоронної діяльності: збірник матеріалів засідання № 5 постійно діючої Міжнародної науково-практичної конференції* (м. Кропивницький, 24 березня 2023 р.). Кропивницький: ТОВ «Центрально-українське видавництво», 2023. С. 588–591.

ЗМІСТ

Перелік умовних позначень.....	21
ВСТУП.....	22
 РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ВЗАЄМОВІДНОСИН ПОЛІТИЧНОЇ ВЛАДИ І ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА.....	 33
1.1. Формування та розвиток громадянського суспільства в Україні.....	33
1.2. Взаємодія громадянського суспільства та політичної влади: основні принципи, форми та моделі взаємодії.....	49
1.3. Нормативно-правове регулювання взаємодії громадянського суспільства та політичної влади.....	63
Висновки до розділу 1.....	74
 РОЗДІЛ 2. ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНЕ РОЗУМІННЯ КОНСТИТУЦІЙНО- ПРАВОВИХ ПРИНЦИПІВ ВЗАЄМОДІЇ ПОЛІТИЧНОЇ ВЛАДИ І ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА.....	 81
2.1. Механізми взаємодії інститутів держави та громадянського суспільства.....	81
2.2. Соціальна відповідальність як основа соціального механізму взаємодії органів політичної влади з інститутами громадянського суспільства.....	97
2.3. Вплив інформаційно-комунікаційного механізму взаємодії політичної влади з інститутами громадянського суспільства.....	110
Висновки до розділу 2.....	124

РОЗДІЛ 3. ПЕРСПЕКТИВИ ОПТИМІЗАЦІЇ ВЗАЄМОДІЇ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА ТА ПОЛІТИЧНОЇ ВЛАДИ: ВІТЧИЗНЯНА ПРАКТИКА ТА ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ДОСВІД.....130

3.1 Проблематика взаємодії політичної влади з інститутами громадянського суспільства у контексті реформ та трансформаційних процесів.....130

3.2 Європейська та міжнародна практика ефективної взаємодії політичної влади та громадянського суспільства.....146

3.3 Основні напрями трансформації взаємовідносин між громадянським суспільством та органами політичної влади в умовах інтеграції України до Європейського Союзу.....159

Висновки до розділу 3.....171

ВИСНОВКИ.....176

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ190

ДОДАТКИ217

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

КМУ	– Кабінет Міністрів України;
ВР України	– Верховна Рада України;
НАБУ	– Національне антикорупційне бюро;
НАЗК	– Національне агентство з питань запобігання корупції;
ІГС	– інститути громадянського суспільства;
ІКТ	– інформаційно-комунікаційні технології;
МЮІ	– Міністерство юстиції України;
ЄС	– Європейський Союз;
КМІС	– Київський міжнародний інститут соціології;
ДП АОЗ	– Державне підприємство «Агентство оборонних закупівель»;
ДП ДЛО	– Державне підприємство «Державний логістичний оператор»;
ЗМІ	– засоби масової інформації.

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. Взаємодія інститутів громадянськості та державних владних органів є невід’ємною частиною демократичної держави та умовно уособлює два взаємно відповідальні впливи – політичної влади на громадянськість та інститутів громадянськості на державну владу, збалансованість яких можлива лише у випадку належного подальшого розвитку громадянського суспільства. Громадянське суспільство є соціальною основою держави та не існує поза державою. Держава повинна забезпечувати розвиток інститутів громадянського суспільства, які орієнтовані на реалізацію інтересів і потреб громадян, у першу чергу на їх правовий захист. Водночас, у цьому контексті виникає проблема необхідного балансу між державними органами та механізмами їх впливу на інститути громадянськості. Адже відносини між політичною владою і громадянським суспільством можуть бути збалансованими лише за умови «зрілості» останнього, політична активність якого є ознакою розвинутого громадянського суспільства, і, відповідно, основою демократії. Зважаючи на те, що інститути громадянськості, як правило, є ініціаторами та координаторами взаємодії із політичною владою, вони є додатковим механізмом державного регулювання.

На сьогодні взаємодія інститутів громадянськості та політичної влади відбувається в умовах активної фази війни проти України, що, як наслідок, сприяє політичній, економічній та соціальній нестабільності. Серед основних причин, які перешкоджають повноцінній взаємодії державних владних органів з інститутами громадянськості, можна виділити недосконалість положень законодавчих актів, існуючих механізмів взаємодії та їх формальність, а також недовіру до державної влади з боку громадянського суспільства. Крім того, має місце і проблематика щодо балансу між громадянським суспільством та його механізмами саморозвитку і соціального контролю. Протистояння ж інтересів

держави та громадянського суспільства є показником неефективності державного управління та самого державного механізму. Саме тому наразі основним критерієм ефективності взаємодії між політичною владою та громадянським суспільством повинно бути забезпечення належних умов щодо конструктивного діалогу держави та суспільства, що реалізується при спільному прийнятті рішень та подальшій їх практичній реалізації.

Дослідження проблематики правового регулювання взаємодії інститутів громадськості та державних владних органів було здійснено у наукових працях, які, безумовно, заклали фундамент у контексті теми нашого дослідження, а саме таких як: С. Гончарук, І. Сопілко, Ю. Пивовар «Громадянське суспільство: публічно-правовий вимір», Т. Дашо «Держава та громадянське суспільство: правова взаємодія», В. Дорофєєва «Конституційні засади участі громадських об'єднань в системі захисту прав людини...», О. Мороз «Правові форми взаємовідносин держави і громадських об'єднань в Україні в епоху глобалізації», В. Нестерович «Конституційно-правові засади впливу громадськості на прийняття нормативно-правових актів: зарубіжний та український досвід», Н. Оніщенко «Громадянське суспільство та сучасна держава: вектори та умови взаємодії», Ю. Шайгородський «Розвиток громадянського суспільства та проблема «дефіциту демократії»». Окремі аспекти взаємодії влади та суспільства в умовах інтеграції України до ЄС розглядали: І. Динник «Механізми взаємодії держави та громадянського суспільства в умовах децентралізації: досвід країн ЦСЄ для України», А. Костенко «Діалогові механізми взаємодії органів влади та громадянського суспільства в контексті євроінтеграції», К. Сігалов, Ю. Саранчук, П. Селезнева «Вектори взаємодії громадянського суспільства та держави ...», О. Хомей «Взаємодія громадянського суспільства та органів державної влади в умовах інтеграції України в ЄС». Особливості залучення громадських об'єднань до антикорупційних заходів досліджували М. Аніщенко «Функції громадських

організацій щодо реалізації державної антикорупційної політики ...», В. Іванцов «Адміністративно-правове регулювання залучення громадськості до заходів із запобігання корупції». Аналізу основних механізмів взаємодії у контексті досліджуваної теми присвятили свої наукові праці О. Бабкіна «Держава і громадянське суспільство: механізм стримувань і противаг», М. Бойчук «Влада і громадянське суспільство: механізми взаємодії», В. Кравців, І. Сторонянська «Територіальні громади в умовах децентралізації: ризики та механізми розвитку», А. Крупник «Громадський контроль: сутність та механізми здійснення», А. Орлова «Механізм реалізації державної політики сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні», В. Саркісян «Конституційно-правові засади громадського контролю за виборами в Україні» та інші.

Враховуючи наукову цінність зазначених вище досліджень, які присвячені різним аспектам взаємодії громадянського суспільства та державних владних органів, перебування країни в умовах воєнного стану обумовило нові виклики у контексті досліджуваної тематики та актуалізувало необхідність комплексного дослідження проблематики правового регулювання (прогалин і колізій у чинному законодавстві), яке регламентує взаємодію влади та суспільства, а також удосконалення механізмів їх взаємодії, що і обумовило вибір теми дослідження.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами, грантами. Дисертаційне дослідження виконано відповідно до тематичних напрямів наукових досліджень і науково-технічних розробок на період до 2023 р., затверджених постановою Кабінету Міністрів України від 07.09.2011 № 942 (із змінами, внесеними постановою Кабінету Міністрів України від 09.05.2023 № 463); Національної стратегії сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2021–2026 рр., затвердженої Указом Президента України від 27.09.2021 № 487; Указу Президента України «Про цілі сталого розвитку України на період до 2030 року» від 30.09.2019 № 722/2019, а також у межах

плану наукових досліджень кафедри конституційного та адміністративного права «Забезпечення конституційних прав громадян в контексті конвенційних зобов'язань України» (шифр №71/13.01.02Н); «Людиноцентричність публічного права України» (державний реєстраційний номер 0124U003363, шифр №53-2022/13.01.02), у рамках яких автором надано пропозиції щодо підвищення ефективності взаємодії громадянського суспільства та політичної влади.

Мета і задачі дослідження. *Мета* дисертаційної роботи полягає у тому, щоб на основі аналізу вітчизняних та міжнародних правових норм, а також практики їх застосування, узагальнення сучасних наукових досліджень розкрити особливості конституційно-правових принципів взаємодії громадянського суспільства та політичної влади, визначити проблематику та надати пропозиції щодо шляхів удосконалення даного напрямку.

Досягнення зазначеної мети потребує вирішення наступних **задач**:

- проаналізувати становлення та розвиток громадянського суспільства в Україні;
- з'ясувати особливості взаємодії громадянського суспільства та політичної влади. Розкрити основні принципи та моделі взаємодії;
- проаналізувати еволюцію правового регулювання взаємодії громадянського суспільства та політичної влади;
- визначити основні механізми взаємодії інститутів держави та громадянського суспільства;
- окреслити основні засади соціальної відповідальності як основи соціального механізму взаємодії органів політичної влади з інститутами громадянського суспільства;
- з'ясувати особливості впливу інформаційно-комунікаційного механізму взаємодії політичної влади з інститутами громадянського суспільства;
- визначити проблематику при взаємодії політичної влади з інститутами громадянського суспільства у контексті реформ та трансформаційних процесів;

– дослідити європейську та міжнародну практику ефективної взаємодії політичної влади та інститутів громадянського суспільства;

– обґрунтувати напрями трансформації взаємовідносин між громадянським суспільством та органами політичної влади в умовах інтеграції України до Європейського Союзу.

Об’єкт дослідження – є суспільні відносини при взаємодії громадянського суспільства та політичної влади.

Предмет дослідження – громадянське суспільство і політична влада: конституційно-правові принципи взаємодії.

Методи дослідження. Методологічною основою дисертації є сукупність загальнонаукових та спеціально-правових методів наукового пізнання, застосування яких зумовлене метою, завданнями, специфікою предмета й об’єкта дослідження. Проаналізовано вітчизняні та міжнародні законодавчі, нормативно-правові акти, які регламентують діяльність у даному напрямі, а також практику їх застосування. Опрацьовано положення правової доктрини з ключових категорій дослідження, публікації критичного характеру з окремих проблемних питань, довідкові інформаційні джерела. Нормативною основою дослідження є акти законодавства у широкому значенні (законодавчі та підзаконні акти). Звернено особливу увагу на положення актів міжнародного рівня: хартії, конвенції, договори, рекомендації з питань ефективності упровадження конституційно-правових принципів взаємодії громадянського суспільства та політичної влади.

Теоретичне підґрунтя дослідження склали Конституція України, закони України, міжнародно-правові акти, акти Президента України, Кабінету Міністрів України.

Емпіричним підґрунтям дослідження є: правова публіцистика, статистичні дані Міністерства інформаційної політики, Асоціації соціального розвитку через право, прес-релізи Київського міжнародного інституту соціології, аналітичні

вітчизняні та міжнародні звіти, інтернет-джерела, результати емпіричних досліджень автора, а також матеріали Всеукраїнських форумів, конференцій та круглих столів, спікером та модератором яких є автор.

Методологічна основа дослідження. За допомогою догматичного методу проаналізовано зміст норм чинного законодавства у досліджуваному напрямі (підрозділ 1.3). Діалектичний метод застосований при з'ясуванні сутності понять «громадянське суспільство», «механізм взаємодії політичної влади та громадянського суспільства», «соціальна відповідальність» (підрозділи 1.1, 2.1, 2.2). Завдяки статистичному та системно-структурному методам визначено проблематику при взаємодії політичної влади з інститутами громадянського суспільства у контексті реформ та трансформаційних процесів (підрозділи 1.2, 3.1). Метод класифікації застосовано з метою систематизації механізмів взаємодії інститутів держави та громадянського суспільства (підрозділи 2.1). Метод доктринального аналізу надав можливість окреслити основні засади соціальної відповідальності як основи соціального механізму взаємодії органів політичної влади з інститутами громадянського суспільства (підрозділи 2.2); з'ясувати особливості впливу інформаційно-комунікаційного механізму (підрозділи 2.3). За допомогою герменевтичного методу визначено можливості використання в Україні європейського та міжнародного досвіду правового регулювання взаємодії політичної влади та інститутів громадянського суспільства (підрозділ 3.2). Застосування методу правового моделювання дозволило розробити ряд пропозицій, спрямованих на оптимізацію взаємовідносин між громадянським суспільством та органами політичної влади в умовах інтеграції України до Європейського Союзу (підрозділ 3.3). Методи емпіричного дослідження (спостереження, узагальнення, порівняння) надали можливість отримати достовірні дані щодо напрямів удосконалення взаємовідносин між громадянським суспільством та органами політичної влади (розділ 3). Методи узагальнення та

прогнозування застосовано у процесі формулювання висновків до розділів і загальних висновків до роботи загалом.

Наукова новизна одержаних результатів зумовлена тим, що дисертація є одним з перших комплексних досліджень конституційно-правових принципів взаємодії громадянського суспільства та політичної влади. За результатами проведеного дослідження сформульовано низку нових концептуальних наукових положень та висновків, що характеризуються науковою новизною, зокрема:

уперше:

– аргументовано необхідність розроблення алгоритму дій та правил етичної поведінки при забезпеченні контролю представниками громадських об'єднань, у результаті недотримання яких до них вживаються відповідні заходи дисциплінарної відповідальності;

– обґрунтовано актуальність імплементації позитивного досвіду Сполучених Штатів Америки у частині щодо доступу до інформації, викладеної у фінансовій звітності суб'єкта декларування, та, відповідно, внесення змін до законів України:

• «Про судоустрій та статус суддів» (п. 3 ст. 61): факт подання декларації родинних зв'язків судді є відкритим упродовж 30 днів для загального доступу. Доступ до інформації, викладеної у Декларації, можливий за умови надання до адміністратора електронного реєстру веб-сайту Вищої кваліфікаційної комісії суддів України відповідного письмового запиту з обґрунтуванням мети перегляду; (п. 4 ст. 62): факт подання декларації доброчесності судді є відкритим упродовж 30 днів для загального доступу. Доступ до інформації, викладеної у Декларації, можливий за умови надання до адміністратора електронного реєстру веб-сайту Вищої кваліфікаційної комісії суддів України відповідного письмового запиту з обґрунтуванням мети перегляду;

• «Про запобігання корупції» (п. 1 ст. 47): подані декларації включаються до Єдиного державного реєстру декларацій осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, що формується та ведеться Національним агентством у визначеному ним порядку. На офіційному веб-сайті Національного агентства забезпечується упродовж 30 днів з моменту подання доступ до інформації про факт подання Декларації суб'єктом, уповноваженим на виконання функцій держави або місцевого самоврядування. Перегляд, копіювання та роздруковування інформації, викладеної у декларації, можливий за умови надання до НАЗК відповідного письмового запиту з обґрунтуванням мети перегляду;

удосконалено:

– змістовне тлумачення таких понять як «громадянське суспільство», «механізм взаємодії політичної влади та громадянського суспільства», «соціальна відповідальність»

– положення про те, що основними принципами взаємодії інститутів громадськості та державної влади є соціальне партнерство та діалог, взаємовідповідальність, відкритість та прозорість, нагляд та контроль;

– положення про необхідність зведення термінологічного апарату у частині щодо визначення усіх неурядових добровільних громадських організацій до терміна «громадська організація»;

дістали подальшого розвитку:

– зміст понять: «громадянське суспільство», яке запропоновано розуміти як рівноправних громадян, яким притаманний високий рівень соціальних компетентностей, добровільно сформованих, які на демократичних засадах здійснюють вплив на процеси розроблення та реалізації державною владою рішень суспільного значення, а також взаємодіють з державою на засадах демократії, верховенства права і верховенства закону; «соціальна відповідальність» – формування, сприйняття, усвідомлення та дотримання всіма

суб'єктами вимог суспільних відносин, що ґрунтуються на соціальних нормах, а у разі їх порушення – сумлінне визнання обов'язку прийняття відповідальності за здійснення негативного впливу у будь-якій формі іншим індивідам з подальшою ліквідацією завданих збитків.

– обґрунтування необхідності доповнення: ст. 1 Конституції України з метою закріплення поняття «громадянське суспільство» на конституційному рівні та викладення її у наступній редакції: «Україна є суверенна і незалежна, демократична, соціальна, правова держава, що базується на повазі до прав людини і принципах громадянського суспільства»; ч. 4 ст. 12 Закону України «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики», у якій передбачити конкретні форми участі громадських об'єднань у формуванні та реалізації державної політики, а також пріоритетні сфери, у яких врахування думки громадськості буде обов'язковим; ч. 3 ст. 1 Закону України «Про волонтерську діяльність» та викласти її у наступній редакції: «Волонтерська діяльність є формою благодійної діяльності. Волонтери мають право здійснювати контроль за цільовим використанням благодійної пожертви, у тому числі на користь третіх осіб, а також змінити бенефіціарів благодійної пожертви у разі порушення цілей, строків та порядку використання такої пожертви або її частини»; ст. 235 Регламенту Верховної Ради України у частині щодо передбачення обов'язкової участі у парламентських слуханнях представників інститутів громадськості та державних владних органів;

– обґрунтування необхідності імплементації позитивного досвіду Естонії, Фінляндії, Мальти, Австрії, Хорватії, Польщі, Франції, Грузії, США.

Практичне значення отриманих результатів визначається можливістю їх використання у:

– науково-дослідній сфері – як теоретична основа подальших досліджень сутності громадянського суспільства і політичної влади, у процесі підготовки підручників, навчальних посібників, методичних рекомендацій;

– правотворчій сфері – результати можуть бути використані для подальшого розвитку правового регулювання взаємодії громадянського суспільства та політичної влади;

– у правозастосовній сфері – з метою вдосконалення механізмів взаємодії громадянського суспільства та політичної влади;

– у освітньому процесі – запропонований науковий підхід загалом та пропоновані наукові положення зокрема можуть бути враховані при підготовці до викладання навчальних дисциплін «Теорія держави і права», «Конституційне право України», «Верховенство права».

Апробація матеріалів дисертації. Основні теоретичні положення й висновки дисертації обговорювались на засіданні кафедри конституційного і адміністративного права Державного некомерційного підприємства «Державний університет «Київський авіаційний інститут», чотирьох науково-практичних конференціях, у тому числі двох міжнародних: «Громадянське суспільство як чинник модернізації сучасної держави» (м. Київ, 2021 р.); «Інституційна трансформація правової системи України: Україна: держава і нація (до 31 річниці відновлення української державності)» (м. Київ, 2022 р.), «Європейські стандарти освітніх програм: молодь і наука» (м. Київ, 2022 р.), «Актуальні питання вдосконалення судово-експертної правоохоронної діяльності» (м. Кропивницький, 2023 р.).

Публікації. Основні наукові положення та результати дисертаційного дослідження висвітлено у 8 публікаціях, серед яких 4 – статті у наукових фахових виданнях України, 4 – тези доповідей на міжнародних науково-практичних конференціях.

Особистий внесок здобувача. Дисертаційне дослідження виконане автором самостійно. У дисертації наукові ідеї та розробки співавторів не використовувалися. Усі сформульовані положення, висновки та пропозиції обґрунтовано на основі особистих досліджень. Авторський внесок до статті

«Силантьєва І.В., Булкат М.С. До питання про науково-правовий аспект розвитку інклюзивної освіти в Україні. *Modern scientific journal*. 2023. Випуск № 2 (2). С. 8–19 складає 50% і полягає у визначенні проблематики правового регулювання забезпечення захисту прав громадян з особливими освітніми потребами.

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається з анотації, вступу, трьох розділів, що охоплюють дев'ять підрозділів, висновків, списку використаних джерел та додатку. Загальний обсяг дисертації становить 226 сторінки, із них обсяг основного тексту – 168 сторінок. Кількість використаних у дисертації джерел налічує 241 найменування, розташованих на 26 сторінках, додатки займають 10 сторінок.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ВЗАЄМОВІДНОСИН ПОЛІТИЧНОЇ ВЛАДИ І ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

1.1. Формування та розвиток громадянського суспільства в Україні

Становлення та розвиток громадянського суспільства є складовою процесу державотворення та його подальшого удосконалення, ключовою ознакою суспільно-політичного розвитку незалежної України. Дослідження питання щодо становлення та трансформації громадянського суспільства у контексті сучасних політичних викликів та дії в Україні правового режиму воєнного стану наразі досить актуальне.

«Новий шлях для нашої держави став досить складним і суперечливим. У цих умовах кожен новий крок перетворень викликає все більше питань щодо подальшого розвитку та діяльності громадянського суспільства, його взаємозв'язку із державою», – зазначає С.М. Третяк [195]. Вирішення проблематики демократії, як правило, залежить від розвитку громадськості, ефективності взаємодії органів політичної влади з громадським суспільством та, відповідно, нормативно-правового забезпечення цього процесу ... [212, с. 332].

Зважаючи на події сьогодення, саме активність та подальша трансформація громадянського суспільства – один з ключових механізмів демократичної держави, який має вплив на зміни у частині, що стосується належного врядування, реалізації ефективної державної політики, розв'язанні нагальних політичних, соціально-економічних та гуманітарних проблем [180].

У науці права на сьогодні, на жаль, єдиної наукової позиції, що стосується визначення дефініції «громадянське суспільство», не існує. Відсутнє визначення даного поняття і в чинній Конституції України (зазначимо, що у проєкті

Конституції України у редакції від 01.07.1992 було передбачено Розділ III «Громадянське суспільство і держава»). Що стосується чинної Конституції України, то в ній законодавчо передбачено, що формування громадськості здійснюється на підставі підприємницьких, економічних та власних ініціатив. Тобто ключове завдання побудови правової демократичної держави – активна участь громадськості у розвитку державної політики [187].

Що стосується аналізу окремих поглядів науковців, то, на наш погляд, його доцільно розпочати з визначення поняття «громадянське суспільство», наведеного М.П. Орзіхом, який розуміє його як: асоціацію людей, в якій кожна людина вільна, ... рівноправна...; як позадержавні громадські інститути (відповідно до соціальної, етнічної та релігійної належності, а також політичних, економічних, професійних та інших інтересів); як формування на зазначених засадах суспільних (позадержавних) відносин ...» [76, с. 67-68]. Схожою є і наукова думка П.М. Рабіновича, який наголошує, що громадське суспільство – це певні об'єднання вільних, рівноправних людей та угруповань, яким забезпечено державою можливість приймати участь у політичному житті [161].

Нам імпонують зазначені точки зору, адже основу громадянського суспільства складають саме громадські об'єднання. Відповідно до Закону України «Про громадські об'єднання» № 4572-VI 2012 року (у редакції від 27.07.2023) «громадське об'єднання» – це добровільне об'єднання як фізичних осіб, так і юридичних осіб приватного права з метою забезпечення захисту прав і свобод, а також задоволення економічних, соціальних та культурних інтересів» (ст. 1 Розділу 1) [141].

Зазначимо, що за правовою формою воно створюється як громадська організація (громадське об'єднання, засновниками та членами (учасниками) якого є фізичні особи) [141].

Конституціями демократичних держав гарантовано утворення громадських об'єднань на засадах демократії, відкритості та гласності, з наданням права на участь щодо питань: формування державної влади, управлінської діяльності; реалізації законодавчої ініціативи; участі у підготовці та прийнятті рішень органів політичної влади; представленні та захисті інтересів своїх представників як у державних, так і в громадських інститутах [133].

У Типовому положенні «Про громадську раду при міністерстві, іншому центральному органі виконавчої влади, Раді міністрів Автономної Республіки Крим, обласній, Київській та Севастопольській міській, районній, районній у мм. Києві та Севастополі державній адміністрації», затверджену 03.11.2010 постановою Кабінету Міністрів України (далі – КМУ) «Про забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики» № 996, дефініцію інститут громадянського суспільства визначено як об'єднання представників громадських, релігійних, благодійних організацій, творчих та професійних спілок та інших, які зареєстровано в установленому порядку» [142].

Як бачимо, єдиного терміна щодо позначення різноманітних утворень, у які добровільно, з метою досягнення єдиної цілі, як правило неприбуткового характеру, об'єднано як фізичних, так і юридичних осіб, у вітчизняному законодавстві не існує (досить часто ми зустрічаємо поняття «громадські формування», «неприбуткові організації», «неурядові організації», «громадські об'єднання», «інститут громадянського суспільства»). У Законі України «Про громадські об'єднання» використовуються поняття «громадська організація», «громадське об'єднання», «громадська спілка». Зважаючи на це, вважаємо за необхідне на законодавчому рівні забезпечити використання єдиного терміна для позначення всіх неурядових добровільних громадських організацій «громадська організація».

Продовжуючи аналізувати сутність поняття «громадське суспільство», зазначимо, що Ю.А. Якименко визначає його як царину, в якій громадяни вирішують конкретні проблеми, в якій здійснюється представництво їх інтересів [220, с. 1-3]. Іншими словами, інститути громадянського суспільства несуть відповідальність за вирішення тих чи інших питань.

Ю.С. Шемшученко під «громадянським суспільством» розуміє суспільство з розвиненими економічними, політичними, духовними та іншими відносинами, що функціонує на засадах демократії та співпрацює з державою [216].

Е. Шилз вважає, що «громадянське суспільство» є незалежним та відокремленим від держави; забезпечує права індивідів, у тому числі і право власності; це сукупність незалежних угруповань, які певним чином конкурують між собою [224, с. 17].

Дж. Александер під громадянським суспільством розуміє певну солідарність як індивідів, так і асоціацій, підтримувану громадською думкою, засобами масової інформації. Науковець акцентує увагу на самотійності громадянського суспільства, відмінності від державної та економічної сфер, разом з тим повністю незалежною її не визнає [222].

Громадянське суспільство, – як зазначає Ю.М. Тодика, – система самотійних і незалежних інститутів, які певним чином забезпечують реалізацію приватних інтересів [87].

На думку О.Ф. Скакун, громадянське суспільство – взаємодія вільних і рівноправних громадян, їх об'єднань, які сформовано на засадах добровільності, які перебувають у відносинах як конкуренції, так і солідарності, без втручання держави та безпосередньо створюють умови для їх розвитку [183].

Нам імponує наукова думка В.Л. Федоренка, який наголошує на тому, що громадянське суспільство необхідно розглядати як самотійно організований і врегульований напрям публічно-правових державних відносин, який утворено рівноправними індивідами та, відповідно, ними створеними об'єднаннями, які

забезпечують контроль за органами державної влади, є основою демократії та ключовим механізмом розвитку правової держави [199].

О.Д. Хомей під громадянським суспільством розуміє об'єднання громадян, яким притаманний високий рівень компетентності, які за допомогою методичних прийомів та практики самоорганізації впливають як на підготовку, так і практичну реалізацію органами політичної влади рішень, які переважно ґрунтуються на принципах партнерства та діалогу громадськості та органів політичної влади [203, с. 4].

Запропоновані науковцями трактування поняття «громадянське суспільство» мають спільні ознаки – спільність вільних, рівноправних людей та об'єднань, яким законодавчо надано можливість бути учасниками політичного життя; самостійні і незалежні від держави суспільні інститути, які забезпечують права індивідів, у тому числі і право власності, здійснення принципу рівних можливостей; взаємодіють з державою та функціонують на засадах демократії, верховенства права і верховенства закону.

За результатами аналізу доктринальних позицій науковців, ми дійшли висновку, що «громадянське суспільство» – це рівноправні громадяни, яким притаманний високий рівень соціальних компетентностей, добровільно сформованих, які на демократичних засадах здійснюють вплив на процеси розроблення та реалізації державною владою рішень суспільного значення, а також взаємодіють з державою на засадах демократії, верховенства права і верховенства закону.

Нам імпонує наукова позиція правознавців, на думку яких громадянське суспільство «де-юре не може стати де-факто» допоки не підвищиться як рівень правової культури громадян та органів державної влади, так і рівень активності громадян.

Переходячи до дослідження питання щодо формування інститутів громадянського суспільства, зазначимо, що *на цей процес впливало безліч*

передумов, основними серед яких є – *економічні* (приватна власність, конкуренція, вільний ринок), *соціальні* (значна роль у суспільстві належала середньому класу), *політико-правові* (правова рівність громадян, права та свободи людини, існування політичного плюралізму та децентралізація влади), *культурні* (високий рівень освіти, право на інформацію, свобода совісті).

На думку В.І. Цимбалюка, до історичних передумов формування громадськості відноситься наявність індивіда, якому притаманні відповідні права та свободи, які, відповідно, є підґрунтям мотивації поведінки як конкретного індивіда, так і суспільства [206, с. 26].

Слід зазначити, що перші згадки про громадянське суспільство з'являються за часів Аристотеля, Платона та Цицерона, які розглядали сутність громадянського суспільства у рамках формування ідеї ідеальної держави. Взагалі в античні часи дефініції «громадянське суспільство» і «політичне» були практично взаємозамінними. Бути членом «politike» означало бути громадянином – частинкою держави, тобто жити і діяти згідно із законами держави, не шкодити іншим громадянам. Політичне охоплювало сім'ю, релігію, освіту, мистецтво, культуру. Аристотель зазначав: «усі громадяни повинні брати участь у всьому, що стосується життя держави» [7], тобто громадяни повинні мати особисту власність, бути рівноправними, а також наділеними можливістю бути учасниками як законодавчого, так і судового процесу.

Серед сучасних теорій про громадянське суспільство вартою уваги є теорія Алексіса де Токвіля [192] щодо спроби стримати крайнощі моделі «загальної держави»; Г. Гегеля (у частині, що стосується втручання держави у справи громадськості) та моделі мінімальної держави Т. Пейна (мінімальна участь держави в управлінні суспільством, визнання права громадянського суспільства на саморегуляцію) [30]. На думку Т. Пейна, «громадянське суспільство – благо, а держава – неминуче зло» [194; 180].

З урахуванням вищезазначеного, констатуємо, що саме розвинені інститути громадянського суспільства потребуватимуть меншого урегулювання з боку держави.

Акцентуємо увагу на тому, що Алексіс де Токвіль був противником щодо монополізації влади як органами політичної влади, так і громадськістю. Він вважав, що найбільша небезпека йде від держави, яка здатна монополізувати владу і переродитися в деспотію. Ключовим інститутом громадянського суспільства він визнавав громадські об'єднання, які здатні вирішувати ті проблеми, з якими не можуть упоратися державні інститути ...» [192]. У науці права Алексіса де Токвіля по праву вважають теоретиком демократії. Адже саме його твердження про те, що розвиток демократії ґрунтується у першу чергу «на налагодженому житті громадян в добровільних асоціаціях» [193], стало постулатом теорії сучасної демократії.

Коротко проаналізуємо основні етапи формування інститутів громадянського суспільства. На думку Є. Цокура, «проблематика дослідження еволюції громадянського суспільства в Україні тісно пов'язана з питаннями здобуття легітимності владними інституціями, з процесами національного державотворення» [208, с.129].

До першого (з античності до XVI-XVII ст.) відносяться такі періоди як слов'янський та Київської Русі. Для зазначених періодів розмежування між громадянським суспільством і державою не існувало, так як «державне, громадське і полісне означали одне й те саме» [206, с. 10]. Характерними їх особливостями є зародження й утвердження у свідомості громадян уявлень і переконань щодо можливості та необхідності упровадження державних та суспільних інститутів, які повинні забезпечувати захист їх прав.

Другий етап – XVI – XVIII століття. У цей період свідомість громадян суттєво зростає, починають формуватися українські політичні нації, розширюються функції та завдання представників громадянських інституцій.

Затверджується право у житті держави, людина починає привертати до себе все більше уваги, скасовується нерівність. У цей період прослідковується поєднання інтересів як простих громадян (селяни, міщани, козацтво), так і «еліти». Проте, як зазначає Є. Цокура «... на жаль, це мало тимчасовий характер і не сприяло формуванню громадських об'єднань, а «породило» глибоке суспільне відчуження й протистояння. Проте саме завдяки цим подіям було закладено як традиції національного державотворення, так і реалізація ідей інститутів громадянського суспільства» [208].

Таким чином, події другого етапу свідчать про те, наскільки небезпечно здійснювати маніпуляції інтересами громадян та категорично не припускають застосування «корисного» підходу щодо використання інститутів громадянського суспільства. Варто звернути увагу на те, що з кінця XIX ст. інтерес як до розвитку, так і проблематики громадянського суспільства суттєво знизився.

Слушною у досліджуваному контексті є наукова думка Дж. Кіна, який зазначав, що європейська політична думка ґрунтувалася переважно на міфічних уявленнях проте, що у доволі складних системах з'явиться можливість навести порядок та запобігти конфліктам лише у разі, якщо уникнути розподілу влади на політичну та суспільну [74].

Саме в цей час починається *третій етап* (XIX та початок XX століття) формування громадськості в Україні, характерними ознаками якого є безсистемність дій та намірів суспільства, еліти й політики, а також відсутність взаємодії суспільства та влади. Як зазначає Г. Зеленько, запроваджувані зміни доволі негативним чином вплинули на суспільну свідомість, як наслідок – розвинувся інстинкт самозбереження, який полягає в закритості та неприйнятті будь-яких реформ, ініційованих державою [68]. Безконтрольність «гальмувала» як безпосередньо розвиток інститутів громадськості, так і їх залучення до управлінського процесу.

Четвертий етап – 20-90 роки XX ст., характерними особливостями його є підвищення інтересу до:

– безпосередньо мети інститутів громадянського суспільства. «Ідея громадянського суспільства перестає бути лише теоретичною конструкцією, стаючи надбанням повсякденної свідомості. ... Вона певним чином служить поєднанням між державою та особистістю, приватною і публічною сферами, приватними та загальними інтересами» [206]. З середини XIX прослідковується певна відчуженість громадськості та політичної влади. На думку Є. Цокура, саме після подій 1994 року почалася реалізація ідея щодо побудови моделі штучного інституту громадянського суспільства, основою якої стали «надбання» радянського періоду. Наслідком стала корпоратизація державного управління, економіки, громадських об'єднань [208]. У 2004-2005 роках зацікавленість до розвитку громадянського суспільства поступово зростає;

– участі суспільства в управлінні й державотворенні (масово утворюються політичні партії, дещо пізніше відроджуються раніше створені нові громадські об'єднання). Однак ... правовий нігілізм, корупція, недовіра до державних інститутів похитнули уявлення про перспективи демократичного розвитку. Зважаючи на це, усвідомлення розвитку громадськості як однієї із ключових ознак демократичних змін певним чином втратило свою наукову та практичну привабливість, відповідно, ідеї про громадянське суспільство все частіше набували характеру «гасел» [212, с. 337].

Дещо іншою є наукова думка Джей Джи J.G., який вважає, що громадянське суспільство формувалося у три етапи: XVI-XVII ст. (формування політичних та економічних передумов появи буржуазії); XVIII-XIX ст. (утворення громадських об'єднань у європейських країнах та Сполучених Штатах Америки); XX-XXI ст. (зміни в соціальній структурі, становлення правових соціальних держав) [53].

Як бачимо, процес формування та розвитку інститутів громадянського суспільства в Україні доволі повільний, складний, неоднозначний та тісно пов'язаний з проблематикою державотворення. Основними причинами є як нерозуміння частини суспільства необхідності проведення реформ, так і бажання деяких його членів повернутися до тоталітарного управління.

Проте саме наявність розвиненого громадянського суспільства – невід'ємна частина демократичної держави, адже її формування неможливе без конституювання її з громадянським суспільством. Належна їх взаємодія – гарант демократичності, вдалих трансформацій та соціальна стабільність.

Слід зазначити, що на сьогодні громадськими об'єднаннями, які складають основу громадянського суспільства, представлені інтереси практично усіх категорій населення. Акцентуємо увагу на тому, що згідно з відомостями Державної служби статистики України, реєстрація громадських об'єднань має тенденцію до зростання (таблиця 1). Суттєве зростання відбулося у період після 2015 року у зв'язку із «легалізацією» благодійних, волонтерських та громадських спільнот, які формувалися з метою надання необхідної та невідкладної допомоги військовим та цивільним у зв'язку із вторгненням країни-агресора (таблиця 1).

Таблиця 1

Динаміка зростання кількості громадських об'єднань в Україні у період з 2015 по 2020 роки						
Громадські об'єднання	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Громадські спільноти	64526	70321	75988	80461	84608	8882
Профспілки	2	2	2	2	2	2

	5853	6321	7070	7601	8026	8486
Благодійні спільноти	1	1	1	1	1	1
	3579	5384	6837	7726	8433	9112
Об'єднання співвласників багатоквартирних будинків (ОСББ)	1	1	2	2	2	3
	5719	7109	6080	7999	9916	2700
Органи самоорганізації населення (ОСН)	1	1	1	1	1	1
	358	415	497	552	572	614
Громадські спільноти	5	7	9	1	1	1
	26	53	90	254	455	718

Джерело: підготовлено автором за результатами аналізу ЄДРПОУ Державної служби статистики України [78].

Як свідчить статистика Національного інституту стратегічних досліджень, в Україні у період з 2019 по 2020 рік прослідковується зростання кількості (практично на 9000) і становить двісті одну тисячу [212, с. 346]. Проте, рівень довіри до громадських організацій бажав чекати кращого. Так, за результатами соціологічного моніторингу Центру Разумкова, за останні 10 років кількість населення, яка висловлює довіру інститутам громадянського суспільства складає 3-5%, що стосується недовіри – 49% населення, 19% – взагалі не довіряють [210].

Опитування, проведене Фондом «Демократичні ініціативи» ім. І. Кучеріва у березні 2021 року, свідчить проте, що результати суттєво не відрізняються від попередніх. Громадським організаціям висловили довіру 39% респондентів (найбільший відсоток мають волонтерські об'єднання: допомога армії (74%); допомога переселенцям (66%) [50].

Як слушно зазначає Ю. Шайгородський, показником зростання недовіри громадян до влади є реагування громадськості на пандемію COVID-19. Відбулось зростання активності волонтерських рухів і благодійних організацій. І знову волонтери, а не держава, першими відправили на фронт тести для виявлення COVID-19 та забезпечили засобами захисту літніх та малозабезпечених громадян [26; 212, с. 349].

Зазначені вище статистичні дані свідчать як про те, що державна влада не в змозі налагодити ефективну взаємодію з інститутами громадянського суспільства.

Якщо проаналізуємо статистику 2022 року, то згідно з інформацією Київського міжнародного інституту соціології, який проводив опитування представників громадських і благодійних організацій з усіх областей України, а також 0,6% організацій, переміщених за кордон, упродовж 2022 року практично на 50% зменшилася кількість реєстрацій нових громадських організацій. Упродовж зазначеного періоду їх зареєстровано лише 2760 (2021 – 4360, 2020 – 3739, 2019 – 4905). Проте прослідковується збільшення кількості зареєстрованих благодійних організацій. Так, упродовж 2022 року зареєстровано 6367 (для порівняння: 2021 – 830, 2020 – 723, 2019 – 654) [38].

На думку Н. Харченко (директорка Київського міжнародного інституту соціології), «... ступінь адаптації, яке продемонструвало наше громадянське суспільство і можливості працювати у надскладних умовах, вражає. З початком повномасштабної війни робота міжнародних донорів на деякий час припинилася, поки всі міркували над тим, що відбувається, організації продовжили працювати і переорієнтувалися дуже швидко. 80% організацій взагалі не припиняли свою роботу за основними напрямками» [38].

Тобто, на сьогодні найбільш пріоритетними напрямками як громадських організацій, так і благодійних є допомога армії та допомога жертвам війни та переселенцям. Тенденція щодо зменшення пріоритетності спостерігається у

таких напрямках як культура, спор та туризм; освіта; правова допомога; захист прав людини; допомога громадянам з особливими потребами; екологія; соціальне підприємництво.

Варто зазначити, що 24,7% громадських і благодійних організацій, які функціонували до повномасштабного вторгнення Росії на території України, продовжили її і після початку вторгнення. 18,8% переорієнтувалися, 56,4% – поєднують пріоритети довоєнної роботи з напрямками відповідно до викликів сьогодення [38, с.9].

Таким чином, ключовим механізмом демократичної держави є громадянське суспільство, адже без нього держава не в змозі забезпечити функціонування демократії участі, яка у взаємодії з представницькою та безпосередньою демократією є підґрунтям модернізації та подальшого розвитку суспільства та держави [91]. Держава з розвиненою демократією повинна, відповідно, сприяти подальшому розвитку громадських об'єднань та підвищенню соціальної активності громадян, а також їх взаємодії з державними органами.

Розгортання ж в Україні кризових процесів засвідчило значне відставання держави від потенційних можливостей та запитів громадських організацій [38, с. 7].

Що стосується громадських рад, то вони є певною формою щодо залучення громадянського суспільства до реалізації державних функцій. У Конституції України (ст. 38) передбачено: «громадяни мають право брати участь в управлінні державними справами» [88]. Таким чином, для участі у прийнятті рішень, які мають безпосередній вплив на суспільство, громадяни долучаються до громадських рад, створених при органах державної влади та місцевого самоврядування.

Слід зазначити, що громадські ради існують у переважній більшості правових держав. Основна мета їх створення – підвищення рівня ефективності

діяльності суб'єктів публічної адміністрації, показником якої є задоволеність населення рішеннями та діяльністю публічної адміністрації, що враховує думку громадськості, тим самим забезпечує її добробут та благополуччя [24, с. 36].

Звернемо увагу на той факт, що процес становлення громадських рад в Україні був не простим. Постановою КМУ від 26.11.2009 № 1302 (втратила чинність) передбачалося створення громадських рад, проте відповідно до Указу Президента України від 09.12.2010 № 1085 «Про оптимізацію системи центральних органів виконавчої влади», формування громадських рад при міністерствах та інших органах державної влади планувалося пізніше [29]. 03.11.2010 постановою Кабінету Міністрів України «Про забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики» № 996 [142] затверджено Типове положення «Про громадську раду при міністерстві, іншому центральному органі виконавчої влади, Раді міністрів Автономної Республіки Крим, обласній, Київській та Севастопольській міській, районній, районній у м. Києві та Севастополі державній адміністрації (далі – Типове положення), а також Порядок проведення консультацій з громадськістю з питань формування та реалізації державної політики. Акцентуємо увагу на тому, що вже у жовтні 2011 року було сформовано 93 % громадських рад (566 із 608 необхідних).

Типовим положенням визначено, що громадська рада є тимчасовим консультативно-дорадчим органом та, в окремих випадках, органом здійснення контролю, яке створено для участі громадського суспільства у формуванні та реалізації державних функцій. Її діяльність регламентовано Конституцією України, Положенням про громадську раду, законами, указами Президента України, постановами ВР України, актами КМУ України. Строк повноважень складає два роки з дня затвердження органом виконавчої влади її складу. Зазначимо, що рішення громадської ради є обов'язковими для розгляду органом виконавчої влади, адже вони мають рекомендаційний характер.

Основними завданнями громадської ради є: реалізація громадянами конституційного права на участь в управлінні державними справами; врахування органом державної влади громадської думки при формуванні та реалізації державних функцій; проведення консультацій та моніторинг діяльності органів державної влади; підготовка пропозицій та висновків щодо подальшого її удосконалення та реалізації [142].

Основними функціями є представницька, консультативна, контрольна, нормотворча, комунікативна, організаційна, інформаційна, захисна.

Таким чином, громадські об'єднання, беручи участь у діяльності громадських рад, створюють правовідносини, у яких вони реалізують свою активну адміністративну правосуб'єктність як при взаємодії з органами публічної адміністрації, так і при впливі на їх діяльність.

Як ми попередньо зазначали, громадська рада є не лише тимчасовим консультативно-дорадчим органом, але й, в окремих випадках, органом здійснення контролю. Першою громадською радою, сформованою як орган здійснення громадського контролю, стало Національне антикорупційне бюро (далі – НАБУ), до повноважень якого відносилось заслуховування інформації про діяльність, виконання планів і завдань НАБУ, розгляд його звітів та затвердження висновків до них, перебування у складі дисциплінарних та конкурсних комісій [40]. Подібні функції притаманні і Громадській раді при НАЗК. До речі, функціонування громадської ради при НАЗК – обов'язкова норма Закону України «Про запобігання корупції». Відповідно до п. 1 Положення про Громадську раду при НАЗК, затвердженому постановою КМУ «Деякі питання Громадської ради при Національному агентстві з питань запобігання корупції» від 20.11.2019 № 952, громадська рада – колегіальний орган, утворений на виконання Закону України «Про запобігання корупції» з метою належного забезпечення прозорості та контролю за діяльністю НАЗК [51].

Слушною у досліджуваному контексті є наукова думка В.В. Тертичка, який зазначає, що підвищувати рівень довіри громадян до влади необхідно саме через їх участь в управлінському процесі та механізм контролю [190].

Підсумовуючи, ми дійшли наступних висновків у даному підрозділі. Становлення та подальший розвиток громадського суспільства, як складова процесу державотворення, є ключовою ознакою суспільно-політичного розвитку незалежної України. Зважаючи на події сьогодення, саме активність та подальша трансформація громадського суспільства – один з ключових механізмів демократичної держави, який має вплив на зміни у частині, що стосується належного врядування, реалізації ефективної державної політики, розв'язанні нагальних політичних, соціально-економічних та гуманітарних проблем.

Громадянське суспільство – це спільнота рівноправних громадян з високим рівнем соціальних компетентностей, добровільно сформованих, які на демократичних засадах здійснюють вплив на процеси розроблення та реалізації державною владою рішень суспільного значення, а також взаємодіють з державою на засадах демократії, верховенства права і верховенства закону. Процес формування громадського суспільства в Україні доволі повільний, складний, неоднозначний та тісно пов'язаний з проблематикою державотворення. Основними причинами є як нерозуміння частини суспільства необхідності проведення реформ, так і бажання деяких його членів повернутися до тоталітарного управління.

Перші згадки про громадянське суспільство з'являються за часів Аристотеля, Платона та Цицерона, які розглядали сутність громадянського суспільства у рамках формування ідеї ідеальної держави. У науці права виокремлюють чотири основні етапи формування громадського суспільства: з античності до XVI-XVII ст.; з XVI по XVIII століття; з XIX до середини XX століття); 20-90 роки XX ст.

Громадська рада є тимчасовим консультативно-дорадчим органом та, в окремих випадках, органом здійснення контролю, який утворено з метою участі громадянського суспільства у становленні та реалізації державних функцій.

1.2. Взаємодія громадянського суспільства та політичної влади: основні принципи, форми та моделі взаємодії

Взаємодія – процес взаємного впливу елементів один на одного, особлива роль у процесі взаємодії належить політичній владі та громадському суспільству. В основі цього процесу – виникнення цілей державного управління з ініціативи громадянського суспільства, яке в умовах демократії є доволі актуальним джерелом формування та реалізації державної політики. Тобто державне управління існує в рамках взаємодії та співпраці з громадськими об'єднаннями [214, с. 6].

Взаємодія – основа подальшого розвитку державної політики України, це система, у якій дії соціальних суб'єктів орієнтовані один на одного. Реалізація взаємодії політичної влади і громадянського суспільства сприятиме позитивній зміні структури та системи державного управління в Україні, і, відповідно, його принципів. Тобто, якщо в традиційній ієрархічній структурі державне управління – керуючий суб'єкт, то у мережній – державне управління виступає у ролі лідера [214].

Змінюється також і механізм діяльності державного управління – прийняття рішень. Так, якщо у класичній структурі суспільна проблематика «просувається» у центр прийняття рішень – державної влади, то у мережній – рух обопільний, зростають темпи реагування на проблематику влади, провідна роль належить державній владі [214, с. 7].

Взаємовідносини між політичною владою та громадянським суспільством відбуваються за посередництва так званих агентів, довірителями яких є громадськість та їх інститути, відповідно, об'єктами – державна влада.

Взаємодія «політичного поля» та державних інститутів полягає в тому, що реалізація агентами інтересів виборців вимагає або захоплення державних інститутів, або ж певного компромісу. Тобто довірители, їх об'єднання та державні органи, будучи формально поза політичним полем, на практиці можуть самостійно входити в нього та вступати у пряму взаємодію з його агентами [25; 126].

Таким чином, передача інтересів суспільства до державних інституцій і від останніх у зворотному напрямі відбувається через його агентів. Зазначена взаємодія окреслює різні способи організації людського співіснування, які, як правило, засновано на узгодженні та гармонізації їх інтересів.

Окрім вище зазначеного, взаємодія даних інституцій проявляється у тому, що громадянські об'єднання: соціальна основа держави; воно розвивається у взаємодії з державою (через партії, вибори, представницькі органи влади), а також через групи та об'єднання інтересів; впливає на створення та функціонування державних органів; вимагає від держави охорони та захисту життя, здоров'я та безпеки громадян, при цьому не допускаючи її втручання у приватні інтереси; дотримується норм права, встановлених державою (нормативно-правові акти, правові прецеденти) [10].

Як слушно зазначає В. фон Гумбольдт, у разі, коли здійснюється надмірний контроль сфер життя, то це автоматично «гальмує» подальший розвиток громадськості. Підтримує даний науковий погляд і Т. Пейн, на думку якого державна влада має бути обмеженою відносно громадянських об'єднань ... Чим досконалішими будуть інститути громадськості, тим краще вони регулюють власні справи, а значить потребують суттєво меншого впливу держави» [195]. І. Кант також наголошував, що основною метою нашої історії має стати

держава, у якій у подальшому розвинуться задатки первісного людського роду [174, с. 174].

Як бачимо, зазначені правознавці та філософи громадянське суспільство розуміють як спільноту, відмінну від держави, утворену з ціллю належного забезпечення соціальної рівності, від рівня подальшого розвитку якої залежить рівень впливу на них державних органів. Крім того, на їх думку, відносини владних органів та громадськості в основному залежать від компетентності останніх. Таким чином, відносини цих двох інститутів будуть належними за умови належного розвитку громадського суспільства. Активність громадських інститутів у розвитку державної політики – передумова як розвитку громадських інститутів, так і розвитку демократичної держави [174].

Як зазначає О.Д. Хомей, як національна безпека України, так і євроінтеграційні процеси залежать від соціальної стабільності, яку, відповідно, можна забезпечити плідною взаємодією громадських об'єднань та державної влади, що здійснюється на засадах партнерства ... Органи державної влади повинні стати організуючим елементом у соціумі, що реально спонукає інститути громадянського суспільства до взаємодії, попередньо забезпечивши належну законодавчу базу та умови [203, с. 3].

С. Чемберз та Д. Копштайн слушно зазначали, що інститути громадськості можуть не лише протистояти державі, але й вести з нею діалог та взаємодіяти на засадах партнерства [235].

Як ми вже попередньо зазначали, трактування дефініції «громадянське суспільство» також доволі неоднозначне, так як належить до «не розмежованих концепцій» – теоретичної (суспільне життя, соціальні цінності як окремих людей, так і неурядових організацій) і нормативної (мотивації, що сприяють заохоченню та спонуканню суб'єктів до розвитку демократичних об'єднань) [229, с. 1].

Немає єдності серед правознавців і щодо трактування моделей взаємовідносин політичної влади та громадянського суспільства. Так, О.С. Шевченко виокремлює дві моделі взаємодії держави та громадянського суспільства. Відповідно до першої, «... громадянське суспільство генетично і функціонально передує державі. Воно передбачає правову форму організації. Органи державної влади, як об'єкт державного впливу, безпосередньо реалізують (за допомогою законів та нормативно-правових актів) ініціативи...». Другий варіант передбачає схему, відповідно до якої державу визнають існуючою (шляхом законодавчого закріплення (у Конституції України) і вона сама ініціює формування та розвиток громадських об'єднань [215].

Е. Липинський виділяє *три моделі* взаємовідносин громадськості та державних органів: громадськість як – протиставлення державі, доповнення держави, доповнення громадянських об'єднань [99].

О.Ф. Скакун також визначає три моделі взаємовідносин у контексті досліджуваного: держава і громадськість – суміжні соціальні системи; різні соціальні системи (провідна – держава, що здійснює контроль за громадськістю); різні соціальні системи (у держави підпорядкована роль щодо громадськості) [184, с. 60].

О.І. Здіорук – чотири моделі: держава та громадськість єдині (загальні інтереси є спільними та реалізуються зусиллями усіх громадян, держави як цілого); протистояння суспільства та держави; поглинання державою громадянського суспільства; підпорядкування громадських інститутів державі (таким чином держава замість взаємодії з громадськістю діє у прямо протилежному напрямі, тим самим загострюючи боротьбу між її членами) [41, с. 67; 33].

О.Д. Хомей виокремлює 5 моделей взаємовідносин: інститути громадянського суспільства окремо від держави; проти неї; за її підтримку; у діалозі з нею; поза державою [203, с. 47].

І.О. Воронов та О.М. Руденко виокремлюють сім моделей:

– ідеальна модель – «сильна держава – сильне суспільство» (основою є верховенство права, контроль з боку громадськості, високий ступінь довіри до влади). Об'єднання вільних індивідів на соціальних засадах, що становить владний інститут, основна мета якого – пошук громадянської злагоди [27, с. 107]. Згода і компромісні рішення мають суттєву перевагу над насильством, умовою суспільної стабільності є належний рівень соціальної та політичної культури громадськості, та, відповідно, його суб'єктів. Як наслідок – суспільна стабільність [167];

– конфлікту цінностей «сильна держава – сильне суспільство» (держава та громадськість формують мету та шляхи її реалізації. Разом з тим, цінності громадянського суспільства не відповідають цінностям владних структур. Наслідок – суспільне протистояння, криза влади;

– домінування держави «сильна держава – слабе суспільство» (громадськість практично не сформована, держава – єдиний суб'єкт управління, який переслідує власні інтереси та діє, як правило, у трьох напрямках – взаємодії з соціумом, протистояння йому, ігнорування суспільних інновацій [225]. Як наслідок – розвиток тоталітаризму;

– корпоративної держави «сильна держава – слабе суспільство» (у країні діє «корпорація можновладців», відповідно, владні структури під тиском «впливових корпоративних сил» перетворюються із суб'єктів влади, які захищають права та інтереси громадян, на об'єкт маніпуляції корпорації, яка досягла реальної влади [27, с. 114]. Наслідком є розшарування держави та суспільства;

– домінування суспільства «слабка держава – сильне суспільство» (громадськість прогресивно розвивається, генерує інноваційні моделі управління, має відповідну мету та ідеал, разом з тим, влада не відповідає даному ідеалу). Іншими словами, державна влада «умовно зміщується»

громадською, яка активно залучається до процесу прийняття рішень на всіх рівнях управління. Наслідок – стихійна демократія;

– інноваційного суспільства «слабка держава – сильне суспільство» (суспільство є ініціатором змін). Як наслідок – розширення владних повноважень, децентралізація;

– інертного протистояння «слабка держава – слабе суспільство» (влада та суспільство розвиваються паралельно, разом з тим прагнення щодо згоди хаотичне, стратегічно не спрямовано, відсутність лідера сприяє, як правило, неефективним переговорам). Наслідок – безвідповідальність держави та суспільства, дестабілізація;

– держави системної кризи «слабка держава – слабе суспільство» (повна відсутність мети). Цілісного інституту влади та суспільства не існує. Метою поодиноких лідерів є особисте збагачення. Таким чином, як державна влада, так і громадськість функціонують самотійно, розвитку не відбувається. Наслідок – системна криза.

Таким чином, незважаючи на різні погляди щодо визначення моделей взаємодії влади та суспільства, зазначені вище наукові точки зору збігаються в одному – ефективність їх взаємодії – підстава якості моделі державного управління, що безпосередньо вплине на процес державотворення.

Основу цих взаємовідносин складає система принципів: нормативне регулювання та гарантування державою права на свободу об'єднань; існування громадських об'єднань; діалог між органами влади і громадським суспільством; державна підтримка громадських інститутів. Ключовим завданням взаємодії інститутів влади та суспільства є партнерство та спільна відповідальність за проблему.

На думку Л. Усаченка, основними принципами взаємодії влади та громадськості є: *партнерство* (взаємодія з питань управлінської діяльності); *рівні можливості* (дотримання однакових умов для інституцій з питань захисту

прав людини); *взаємовідповідальність* (відповідальність органів влади та суспільства з питань, що потребують спільного вирішення); *відкритість та прозорість* (належний інформаційно-комунікаційний механізм доступу до інформації); *невтручання* (обмеження державної влади щодо втручання у діяльність громадських інститутів); *визнання державною владою діяльності громадськості* (налагодження співпраці через діалог); *покращення процесу співпраці* (ухвалення державних рішень з урахуванням потреб громадськості) [197, с. 20-23].

На думку О.О. Шевченко, основними принципами взаємодії суспільства та влади є: взаємодія на засадах соціального партнерства; дотримання певного балансу між інтересами держави та громадських об'єднань; рівні можливості інституцій; відкритість, підзвітність та взаємовідповідальність; невтручання держави у діяльність громадськості; участь у розробці та прийнятті рішень; ефективність [214, с. 14; 174].

Отже, до основних принципів конструктивної взаємодії влади та громадськості можна віднести: партнерство, взаємовідповідальність, відкритість та прозорість, баланс між інтересами влади та громадськості, ефективність.

Що стосується *форм взаємовідносин*, то вартою уваги у даному напрямі є науковий підхід Хаджі Мічевої Еванс:

- *доступ до інформації* (інформування громадськості про розробку та ухвалення рішень, які у подальшому сприятимуть соціально-економічному розвитку);
- *консультації* (можливість громадськості подавати свої коментарі);
- *діалог і партнерство* (взаємодія та співпраця органів влади й громадськості на всіх етапах – від прийняття до ухвалення рішення) [233, с. 13-14].

О.М. Мороз виокремлює чотири основні форми взаємодії між досліджуваними інституціями – співпраця, домінування держави, домінування громадянського суспільства, протистояння [115].

А. Кутай, характеризуючи форми взаємодії суспільства та влади, застосовує нормативний підхід прагматичного урядування (суспільство є незалежним та «не ворожим» до держави). Таким чином, неурядові організації, з метою вирішення нагальних суспільних проблем, в окремих випадках, можуть легітимізуватися (тобто політична влада на договірних засадах може залучати їх до виконання окремих управлінських функцій, що традиційно належать до повноважень політичної влади). Проте А Кутай звертає увагу на те, що зазначений вище підхід ефективний лише за умови розгляду держави як неефективного утворення, а державні установи як такі, що наділені надмірною владою. Відповідно до нормативного підходу, громадськість є ключовим у вдосконаленні системи державного управління, реалізуючи демократичні норми та цінності через законодавчі інститути [231, с. 27].

Слід звернути увагу на те, що у науці права існує два підходи щодо взаємодії влади та суспільства – відповідного до першого – демократизація неможлива без розвинених громадських об'єднань, другий є прямо протилежним – активні інститути громадянського суспільства послаблюють, а не підсилюють демократію у державі [174].

Ш. Берман у своїх дослідженнях питань щодо краху Веймарської республіки, звертає увагу на тому, що «підґрунтям» у Федеративній Республіці Німеччині для підготовки «нацистських кадрів» стали саме громадські об'єднання. З цього слідує, що без належного розвитку інститути громадськості можуть бути прямо таки непередбачуваним дестабілізуючим фактором [17]. Ф. Шміттер також звертає увагу на те, що громадські об'єднання без належного розвитку несуть певну загрозу для демократії. Зокрема, вони можуть: зробити процес формування та розвитку як більш тривалим, так і складним; «породити

постійні перекоси» з питань впливу в політичному процесі; сприяти вирішенню проблемних питань таким чином, що кожне окреме об'єднання задовольнятиме саме свої нагальні потреби за рахунок громадськості [77].

Таким чином, як бачимо, наукові підходи з питань впливу громадськості на розвиток демократичної держави доволі неоднозначні.

Як зазначає О.М. Мороз, у демократичному суспільстві громадські об'єднання виконують подвійну роль: є необхідною умовою законодавчо передбаченого державного процесу та структури демократичної держави» [115, с. 80].

Імпонує нам також і наукова точка зору щодо взаємодії інститутів влади та суспільства на «засадах узгодження розподілу владних повноважень між ними». Так, О. Кіндратець наголошує на тому, що учасниками розвитку державної політики є не два елементи – влада та суспільство, а три – влада, громадськість та негромадянське суспільство (також є «претендентом» на участь у розвитку державної політики) [77].

Підтримує даний підхід і О. Бабкіна, на думку якої складовою суспільства є також легітимні, «тіньові» прояви суспільної взаємодії, наприклад, кримінал [10]. Погоджується з О. Бабкіною і С. Кисельов, який акцентує увагу на тому, що у межах держави система громадянського суспільства ділиться на декілька підструктур: державу, яка організовує суспільство; громадське суспільство та негромадське суспільство, яке протистоїть як державі, так і суспільству (взагалі відсутні ліберальні цінності) [111]. Під негромадянським суспільством науковець розуміє кримінал, тіньову економіку, екстремістські угруповання, які виникають під час суспільно-політичних чи економічних криз.

Варто звернути увагу і на питання про те, якою на сьогодні повинна бути влада та суспільство. Переважна більшість науковців вважає, що основним завданням цих інституцій є саме ефективність їх діяльності на засадах партнерства [111, с. 178; 174], адже саме ефективність їх співпраці визначатиме

якість діяльності з державного управління, що безпосередньо вплине на процес державотворення.

І. Кресіна зазначає, що у випадку розмежування суспільства від держави, будь-який сенс щодо участі громадськості у формуванні державної політики, процесі прийняття рішень втрачається. У разі визнання держави складовою інститутів громадськості, можна з впевненістю говорити про «народовладдя як систему демократичних процедур і механізмів участі громадян у прийнятті політичних рішень», які закріплюються на державному рівні [93, с. 179].

Наголошує на актуальності взаємодії державного та громадського секторів і Мороз О.М., на думку якої саме такий формат відносин надзвичайно важливий, так як завдяки йому здійснюється взаємодія між двома інститутами – державним та громадським (вирішуються проблеми щодо правового розвитку держави, покращення ефективності діяльності у напрямі надання послуг, задовольняються потреби економічного та соціального характеру) [115, с. 79].

Громадянське суспільство, – зазначає В.П. Бех, – є повноправним учасником щодо прийняття управлінських рішень, але здійснюють вони це не за допомогою інструментів насильницького характеру, які апріорі притаманні державі (армія, спецслужби, комітети, ради національної безпеки, поліція, розвідка, контррозвідка, митниця (певною мірою), в'язниці, виправні заклади тощо), але завдяки впливу, що базується на механізмі «смісло породження» та інноваційній активності і одночасно виконують функцію зворотного компонента механізму реалізації державної влади [39, с. 6].

Громадянське суспільство має важливе значення для встановлення демократичного управління, оскільки, як зазначає Джон Кін, там, де немає інститутів громадськості, апріорі не буде взаємодії між громадянами, які можуть публічно обирати свою ідентичність, поважати свої обов'язки в рамках політичного права та підтримувати соціальну справедливість [75, с. 78].

Вартою уваги є і наукова точка зору А. де Токвіля, який зазначав, що тільки у разі, коли певна спільнота задовольнятиме власні інтереси шляхом впливу на політичні інститути, її можна називати «групою впливу», ефективність діяльності якої у першу чергу залежить від її ресурсів (кваліфікація, досвід, інформація) [193, с. 488].

Даної точки зору притримуються і В. Ковальчук та С. Іщук, які зазначають, що завдяки ефективній діяльності громадських об'єднань наявна можливість здійснювати контроль за державною владою (комунікативні зв'язки, узгодження інтересів, упровадження та реалізація соціальних інновацій, здійснення контролю тощо) [79, с. 51].

На думку А. Грамші, між цими двома інститутами наявна не лише взаємодія, але й «взаємопроникнення», яке виражається у безпосередньому контролі держави механізмів інститутів громадськості (школи, університети). Разом з тим, політичні інститути поповнюються саме за рахунок громадських інститутів [227].

Послідовники А. Грамші по-іншому трактують співвідношення між державою та громадськістю. Зокрема, на думку французького дослідника Л. Альтюсера, державні та суспільні інститути є доволі функціональними механізмами держави. Політичні інститути виступають «репресивним державним апаратом», який визначено у поняттях унітарної структури уряду, судів, поліції. Громадянські інститути – диференційована структура, до складу якої входять освітні, правові, профспілкові, релігійні та комунікативні елементи [223, с. 221].

Отже, взаємодія органів державної влади та інститутів громадськості відбувається під впливом двох факторів – держави на суспільство та інститутів громадськості на державу. Демократична розвинута держава апріорі забезпечує виконання лише тих функцій, які визначено інститутами громадянського суспільства [174]. З іншого боку, відносини між демократичною державою і

інститутами громадськості неможливі без певної автономії останнього. Демократична влада може лише координувати, але не визначати діяльність суспільства. З цією метою громадськість повинна забезпечити собі такий правовий статус, який би не допустив їх підпорядкування органам державної влади, та, одночасно, не суперечив би праву останніх на владу та роль гаранта права [205; 174].

Як бачимо, громадськості у взаємодії з органами влади притаманна особлива відповідальність, так як саме вона – ініціатор та координатор даної взаємодії. Таким чином, інститути громадянського суспільства виступають додатковим елементом урегулювання відносин. Наразі роль суспільства у державній політиці пов'язана в основному з впливом на державну владу [230, с. 8].

Варто також наголосити на тому, що першими стали на захист територіальної цілісності держави саме національно свідомі представники громадянського суспільства – волонтери, благодійники, громадські об'єднання. Це, у свою чергу свідчить про «певну непристосованість влади до кризових ситуацій».

Як бачимо, на сьогодні взаємодія інститутів громадськості та державної влади відбувається в умовах повномасштабного вторгнення країни-агресора на територію України, що, як наслідок, суттєво перешкоджає як економічній та соціальній стабільності, так і не дає бажаного результату щодо ефективного розвитку державної політики.

Зважаючи на це, пропонуємо:

– удосконалити нормативно-правові норми щодо формування, розвитку та реалізації інститутів громадськості, зокрема:

- 1) удосконалити на законодавчому рівні питання щодо формування та реалізації державної політики громадянським суспільством;

2) закріпити поняття «громадянське суспільство» на конституційному рівні (доповнити статтю 1 Конституції України та викласти її у наступній редакції: Україна є суверенна і незалежна, демократична, соціальна, правова держава, що базується на повазі до прав людини і принципах громадянського суспільства);

- удосконалити систему підвищення кваліфікації державних органів та інститутів громадськості з питань ефективності взаємодії;
- розробити ефективний механізм фінансування громадських об'єднань;
- покращити антикорупційну політику (важливою є не кількість корупціонерів, а кількість притягнутих до відповідальності);
- дослідити позитивний європейський досвід у даному напрямі з можливістю його подальшої імплементації.

Також нам імponує у досліджуваному контексті наукова думка М.П. Месюка, який наголошує на тому, що при оцінці ефективності, результативності та функціональної спроможності інститутів громадянського суспільства необхідно виходити не з кількості існуючих громадських об'єднань, а з результатів їх реального впливу та ефективності діяльності у тій чи іншій сфері [109].

Якщо держава прагне до задоволення потреб громадян, до адаптації у загальнолюдський цивілізований процес, то вона повинна бути, у першу чергу, зацікавлена у розширенні інститутів громадськості. А чи відповідає сформоване громадянське суспільство рівню світової цивілізації, має показати рівень задоволення інтересів і потреб на підставі дії прийнятих державою законодавчих актів.

Влада, як соціальний інститут, який функціонує у структурі соціального організму держави, належить державі, але ключову роль у її здійсненні має відігравати саме народ. Адже згідно із положенням статті 5 Конституції України саме народ є як носієм суверенітету, так і єдиним джерелом влади в Україні, яку

він здійснює як безпосередньо, так і через державну владу та місцеве самоврядування [88].

Як бачимо, функціонування державної влади не буде ефективним без конструктивної взаємодії з інститутами громадськості. Таким чином, основний критерій ефективності взаємодії політичної влади та громадянського суспільства – забезпечення належних умов щодо конструктивного діалогу держави та суспільства, що реалізується при спільному прийнятті рішень та подальшій їх практичній реалізації. Як бачимо, тільки у формі двостороннього зв'язку влади і суспільства, яка передбачає інформаційну відкритість в обговоренні суспільних проблем, участь громадянського суспільства в управлінському процесі, організацію органами влади відповідної комунікації та зворотного зв'язку з громадськістю, можна створити найоптимальніші умови для формування дієвої державної політики [8, с. 11].

Підсумовуючи, ми дійшли наступних висновків.

Взаємодія влади та суспільства – це два взаємно відповідальні впливи: держави на громадськість та громадськості на державу, збалансованість яких можлива лише у випадку належного розвитку інститутів громадськості.

Основу цих взаємовідносин складає система принципів: нормативне регулювання та гарантування державою права на свободу об'єднань; діалог між органами влади і громадським суспільством; державна підтримка громадських інститутів.

Незважаючи на різні погляди щодо визначення моделей взаємодії влади та суспільства, спільним для них є те, що ефективність взаємодії владних органів та інститутів суспільства визначається рівнем державної діяльності. Активність інститутів громадськості – ознака їх розвитку та підґрунтя демократії. Громадськість – додатковий механізм державного регулювання.

Окреслено основні принципи взаємодії інститутів громадськості та державної влади – соціальне партнерство та діалог, взаємовідповідальність, відкритість та прозорість, контроль.

З урахуванням того, що взаємодія інститутів громадськості та політичної влади відбувається у воєнний час, це, як наслідок, сприяє політичній, економічній та соціальній нестабільності. Зважаючи на це, пропонуємо удосконалити нормативно-правові норми щодо формування, розвитку та реалізації інститутів громадськості, зокрема:

- закріпити поняття «громадянське суспільство» на конституційному рівні (доповнити статтю 1 Конституції України та викласти її у наступній редакції: «Україна є суверенна і незалежна, демократична, соціальна, правова держава, що базується на повазі до прав людини і принципах громадянського суспільства»);
- покращити ефективність підвищення кваліфікації як органів влади, так і інститутів громадськості з питань їх взаємодії;
- розробити ефективний механізм фінансування інститутів громадськості; посилити рівень довіри інститутів громадськості до державної влади;
- покращити антикорупційну політику (важливою є не кількість корупціонерів, а кількість притягнутих до відповідальності);
- дослідити позитивний європейський досвід у даному напрямі з можливістю його подальшої імплементації.

1.3. Нормативно-правове регулювання взаємодії громадянського суспільства та політичної влади

У правовій державі суспільні відносини між органами політичної влади та громадянським суспільством мають ґрунтуватися виключно на праві.

У науці про право виділяють такі правові форми взаємодії держави і громадськості: участь у підготовці проєктів нормативних актів; залучення інститутів громадськості до удосконалення надання адміністративних та соціальних послуг; контроль за діяльністю державної влади; залучення громадськості до експертизи проєктів законодавчих актів; формування консультативно-дорадчих та експертних органів; забезпечення своєчасного реагування державної влади на пропозиції та зауваження громадськості; ознайомлення громадськості з формами їх участі у реалізації державного управління [165].

Суспільні відносини між органами політичної влади та громадянським суспільством урегульовано Конституцію України, законами України: «Про громадські об'єднання», «Про Кабінет Міністрів України», «Про центральні органи виконавчої влади», «Про запобігання корупції», «Про доступ до публічної інформації», «Про звернення громадян»; постановами КМ України «Про забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики», «Про заходи щодо подальшого забезпечення відкритості у діяльності органів виконавчої влади», «Про Порядок оприлюднення у мережі Інтернет інформації про діяльність органів виконавчої влади», «Про затвердження Порядку сприяння проведенню громадської експертизи діяльності органів виконавчої влади»; Указом Президента України «Про сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні» та ін.

Коротко роблячи екскурс у історію зазначимо, що вперше взаємодію державної влади та інститутів громадськості започатковано у квітні 2001 року Указом Президента України «Про Комісію зі сприяння демократизації та розвитку громадянського суспільства» (втратив чинність у жовтні 2005 року) з метою прискорення процесів їх становлення та подальшого розвитку, а також на підтримку ініціативи широких кіл громадськості [149]. Механізми взаємодії владних структур та інститутів громадськості, а також основні форми

консультацій, які проводилися як у формі публічного обговорення, так і у формі вивчення громадської думки, визначалися постановою КМ України «Деякі питання щодо забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики» від 15.10.2004 № 1378 (втратила чинність у грудні 2009) [52]. У 2007 році розпорядженням КМ України схвалено Концепцію сприяння органами виконавчої влади розвитку громадянського суспільства від 21.11.2007 року № 1035-р, якою визначено основні форми та принципи взаємодії органів влади з громадянським суспільством (втратила чинність у червні 2012 року) [90].

Також, окремі питання взаємодії влади та суспільства було регламентовано законами України «Про благодійництво та благодійні організації» (від 16.09.1997 № 531/97-ВР), «Про професійних творчих працівників та творчі спілки» (від 07.10.1997 № 554/97-ВР), «Про молодіжні та дитячі громадські організації» (від 01.12.1998 № 281-XIV), «Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності» (від 15.09.1999 № 1045-XIV), «Про асоціації органів місцевого самоврядування» (від 16.04.2009 № 1275-VI).

Взаємодію інститутів громадськості з політичною владою на принципах партнерства та взаємної відповідальності урегульовано Указом Президента України «Питання сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні» від 25.01.2012 № 32/2012, яким, до речі, утворено Координаційну раду з питань розвитку громадянського суспільства та затверджено Положення про Координаційну раду з питань розвитку громадянського суспільства. У березні цього ж року Указом Президента України від 24.03.2012 № 212/2012 прийнято Стратегію державної політики сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні. У 2019 році підготовлено Положення про Громадську раду при НАЗК, яке було затверджено постановою КМ України «Деякі питання Громадської ради при Національному агентстві з питань запобігання корупції» від 20.11.2019 № 952 [51].

Слід зазначити, що у 2015 році Указом Президента України «Про ліквідацію деяких консультативно-дорадчих органів, утворених Президентом України», з метою оптимізації системи консультативних, дорадчих та інших допоміжних органів і служб, Громадську гуманітарну раду, Комітет з реформування і розвитку Збройних Сил України та оборонно-промислового комплексу, а також Координаційну раду з питань розвитку громадянського суспільства було ліквідовано [150].

Крім того, на підставі зазначеного Указу втратили чинність наступні Укази Президента України, які регламентували діяльність у напрямі взаємодії державної влади та інститутів громадськості: «Про Громадську гуманітарну раду» (від 02.04.2010 № 469); «Про зміни у складі Громадської гуманітарної ради» (від 07.05.2010 № 593 та від 02.08.2010 № 797), «Питання сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні» (від 25.01.2012 № 32), «Про Комітет з реформування і розвитку Збройних Сил України та оборонно-промислового комплексу» (від 16.03.2012 № 202), «Питання Координаційної ради з питань розвитку громадянського суспільства» (від 24.03.2012 № 211), «Про зміни у складі Комітету з реформування і розвитку Збройних Сил України та оборонно-промислового комплексу» (від 11.03.2013 № 123), «Про План заходів щодо реалізації у 2013 році Стратегії державної політики сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні» (від 25.06.2013 № 342), Питання Координаційної ради з питань розвитку громадянського суспільства (від 25.06.2013 № 343).

Перейдемо до аналізу чинних нормативно-правових та законодавчих актів, які регламентують даний напрям діяльності. Перше правове регулювання інститутів громадськості датується листопадом 2008 року – постанова КМ України «Про затвердження Порядку сприяння проведенню громадської експертизи діяльності органів виконавчої влади» № 976 (далі – Порядок-976) [146]. Даним документом передбачено можливість громадським організаціям не

лише отримати доступ до внутрішніх документів державно-владних органів, але й надавати, у разі необхідності, пропозиції, які підлягають обов'язковому розгляду. Тобто у разі, якщо «громадські активісти» виявлять у тому чи іншому документі невідповідність чинному законодавству прийнятих рішень чи порушення процедури ухвалення рішення, громадська експертиза та її обґрунтовані висновки є підставою для реагування [83].

Проте незважаючи на те, що за роки існування постанову неодноразово доповнювали, нововведення, як правило, на жаль, стосувалися в основному певних обмежень повноважень інститутів громадськості.

І це зважаючи на те, що з початком повномасштабного вторгнення країни-агресора на територію України кількість громадянських організацій (благодійні, волонтерські) в Україні зросла на 74% [66]. Розвиток державної політики в умовах правового режиму воєнного стану поставив на порядок денний багато питань, особливо тих, що стосуються контролю та нагляду за діяльністю державної влади.

Ми підтримуємо наукову точку зору І.М. Шопіної, яка наголошує на тому, що зважаючи на певні прогалини у законодавстві, яке визначає особливості проведення експертизи громадськістю, благодійними та волонтерськими організаціями, вказана форма громадського контролю залишається недостатньо реалізованою [218].

Зокрема, відповідно до норм Закону України «Про волонтерську діяльність», волонтерські організації не є суб'єктами контролю. Нормами ж Закону України «Про благодійну діяльність та благодійні організації» передбачено, що благодійник або уповноважені ним особи мають право здійснювати контроль за цільовим використанням благодійної пожертви, у тому числі на користь третіх осіб (ч. 6 ст. 7) [138]. Частиною 3 статті 1 Закону України «Про волонтерську діяльність» визначено, що волонтерська діяльність є формою благодійної діяльності [140].

Таким чином, на суб'єктів, які здійснюють волонтерську і одночасно благодійну діяльність розповсюджено право, закріплене у п. 2 Порядку сприяння проведенню громадської експертизи діяльності органів виконавчої влади інститутами громадянського суспільства, зокрема громадська експертиза діяльності державно-владних органів – складова механізму демократичного управління державою, який передбачає проведення інститутами громадськості, громадськими радами оцінки діяльності державних органів, ефективності прийняття і виконання ними рішень, підготовку пропозицій щодо розв'язання суспільно значущих проблем для їх у діяльності [146].

З урахуванням вищевикладеного, пропонуємо, доповнити ч. 3 ст. 1 Закону України «Про волонтерську діяльність» та викласти її у наступній редакції: Волонтерська діяльність є формою благодійної діяльності. Волонтери мають право здійснювати контроль за цільовим використанням благодійної пожертви, у тому числі на користь третіх осіб, а також змінити бенефіціарів благодійної пожертви у разі порушення цілей, строків та порядку використання такої пожертви або її частини.

Таким чином, інститутам громадськості необхідно якомога частіше застосовувати механізм контролю за діяльністю владних органів. Особливо важливе застосування даного механізму при взаємодії сфери сектору безпеки і оборони та інститутів громадськості в умовах правового режиму воєнного стану.

У 2010 році постановою КМ України «Про забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики» від 03.11.2010 № 966 (із змінами, внесеними постановою КМ України від 16.08.2022 № 909) [142], затверджено Порядок проведення консультацій з громадськістю з питань формування та реалізації державної політики, а також Типове положення про громадську раду при міністерстві, іншому центральному органі виконавчої влади, Раді міністрів Автономної Республіки Крим, обласній, Київській та

Севастопольській міській, районній, районній у м. Києві та Севастополі державній адміністрації.

Слід зазначити, що частиною 4 пункту 8 Постанови визначено, що членам громадської ради на період воєнного стану, за рішенням органу виконавчої влади, передбачено як обмеження доступу до приміщень, в яких розміщено органи влади, так і надання можливості щодо залучення до роботи працівників центральних та місцевих органів влади [142].

Знову ж таки, обмеження інститутів громадськості. І це з урахуванням дії у країні правового режиму воєнного стану, активної їх допомоги щодо збереження суверенітету й територіальної цілісності держави. Відповідно, перед органами державної влади постає нагальне питання щодо системності та злагодженості при взаємодії з урахуванням ст. 64 Конституції України, відповідно до якої в умовах воєнного стану передбачено встановлення певних обмежень прав і свобод людини і громадянина із визначенням терміну обмежень [88], та Закону України «Про правовий режим воєнного стану» – під час воєнного стану вимоги щодо оприлюднення проєктів актів на акти органів місцевого самоврядування, військово-цивільних адміністрацій та військових адміністрацій, а також їх посадових осіб не поширюються (ч. 10 ст. 9) [155].

Продовжуючи, зазначимо, що обмеження передбачено також і постановою КМ України «Деякі питання забезпечення функціонування інформаційно-комунікаційних систем, електронних комунікаційних систем, публічних електронних реєстрів в умовах воєнного стану» від 12.03.2022 № 263. Зокрема, органам державної влади було надано рекомендації щодо обмеження, в окремих випадках, призупинення роботи інформаційно-комунікаційних та електронних систем, публічних електронних реєстрів. Крім того, з метою інформаційної безпеки певний час не працювали веб-сторінки органів державної влади. Можна сказати, що це вимушені міри, разом з тим це сприяло мінімізації контролю громадянського суспільства за діяльністю державної влади.

Слушною у даному контексті є наукова точка зору В.В. Гончарука, який зазначає, що введення воєнного стану певним чином обмежило також дотримання норм Закону України «Про доступ до публічної інформації» та Положення про набори даних, які підлягають оприлюдненню у формі відкритих даних, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 21.10.2015 № 835 [34].

На сьогодні ключовим нормативно-правовим актом, який регулює загальні засади взаємодії державних органів та інститутів громадськості є Указ Президента України «Про Національну стратегію сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2021-2026 роки» від 07.09.2021 № 487/2021, який підготовлено з метою покращення умов щодо розвитку громадської ініціативи у суспільстві, формування та діяльності громадських об'єднань, встановлення партнерського співробітництва між ними та державною владою, передбаченими Угодою про асоціацію між Україною, з одного боку, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії та їх державами-членами, з іншого [152].

Серед основних принципів: рівні можливості учасників, партнерство, підзвітність та прозорість, контроль, взаємна відповідальність.

Ключовими стратегічними напрямками у досліджуваному контексті є:

– забезпечення дієвого порядку та алгоритму щодо участі інститутів громадськості у реалізації політики держави на центральному, регіональному та місцевому рівнях, та, відповідно, контролю за діяльністю влади [152].

Серед основних завдань даного напрямку варто виокремити: аналіз практики діяльності громадських рад та основні шляхи їх удосконалення; законодавче регулювання гарантій та механізмів їх діяльності; участь територіальних громад у вирішенні питань місцевого самоврядування; прозорість та публічність при розробці бюджету; вдосконалення та подальше впровадження цифровізації як для забезпечення механізмів місцевої демократії,

так і для доступу до них людей з обмеженими можливостями; перегляд переліку публічної інформації; вдосконалення механізмів щодо залучення інститутів громадянськості та представників бізнесу до підготовки нормативних актів; дослідження та імплементація міжнародного та європейського позитивного досвіду щодо участі громадянськості у формуванні та реалізації державного управління [152];

– залучення громадських інституцій до соціально-економічного розвитку України. Для прикладу, згідно з даними Державної податкової служби України, у період з 2018 по 2020 роки лише 8,5% громадських об'єднань було сплачено податок на доходи фізичних осіб. Зазначене свідчить про вкрай низький рівень оплачуваної зайнятості в секторі. З цією метою Національною стратегією передбачено підвищення ефективності підтримки участі громадських інститутів у даному напрямі. Це стосується, зокрема, надання послуг за рахунок коштів державного та місцевих бюджетів, а також подальшого підтримання соціального підприємництва [152].

Серед основних завдань – створення належних умов (правових, регуляторних, економічних) для участі інститутів громадянськості у наданні, за кошти з державного бюджету, різноманітних послуг; забезпечення обов'язкової участі інститутів громадянськості у заходах щодо моніторингу, оцінки, контролю та нагляду за порядком надання послуг за рахунок бюджету; окреслення критеріїв щодо дотримання принципу прозорості під час конкурсного відбору представників громадянськості для залучення їх до виконання різноманітних державних програм [152].

На думку деяких правознавців (Ю. Сурмін, А. Михненко, Т. Крушельницька), на сьогодні основними механізмами взаємодії органів влади та інститутів громадянськості є залучення громадських об'єднань до консультацій та прийняття управлінських рішень, громадський контроль за діяльністю влади, а також спільна реалізація соціально важливих програм [19, с. 244].

Також вартим уваги є те, що у вересні 2022 року до Верховної Ради України подано на розгляд законопроект № 8084 «Про внесення змін до деяких законів України щодо унормування діяльності та державної реєстрації громадських організацій» [139], яким запропоновано внести зміни до діючого законодавства у частині щодо відмови від всеукраїнського статусу громадських об'єднань та зміни процедури реєстрації громадських об'єднань.

Як бачимо, нормативно-правові та законодавчі акти, які регулюють діяльність державно-владних органів та інститутів громадськості, трансформується відповідно до викликів сьогодення і, відповідно, перебувають у постійному русі. Разом з тим, варто звернути увагу на те, що у даному напрямі наявні і проблемні питання.

Так, Ю. Сурмін серед основних виокремлює:

- недостатній досвід не дає можливості інститутам громадськості впливати належним чином на процес прийняття державно-управлінських рішень;
- не всі громадські спільноти мають свої представництва у неурядових організаціях, що сприяє ускладненню процесу публічного консультування та врахування інтересів громадськості;
- визначені законодавством форми консультацій з інститутами громадськості на практиці не реалізуються повноцінно ні владою, ні суспільством [19, с. 244-245].

Підсумовуючи, ми дійшли наступного висновку. Незважаючи на суттєві зміни, внесені у чинне законодавство останнім часом, воно містить чимало прогалин та в окремих випадках не відповідає міжнародним зобов'язанням та стандартам у сфері розвитку інститутів громадськості, зазначеним у Розділі III Національної стратегії сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2021-2026 роки.

Наступним проблемним питанням є незабезпечення державно-владними органами необхідних як правових, так і організаційних умов для належного

застосування механізмів взаємодії з громадянським суспільством, що свідчить про відсутність системності у даному напрямі.

Існуючі форми правових взаємовідносин органів влади та інститутів громадськості потребують удосконалення. Зокрема, діяльність більшості суб'єктів, які регламентовані Законом України «Про громадські об'єднання», як правило, урегульовано спеціалізованими законами. Тобто відсутня системність, яка можлива лише за умови функціонування єдиного нормативного акта, який чітко окреслював засади їх діяльності, а спеціалізовані закони визначатимуть особливості саме правового статусу того чи іншого громадського об'єднання.

Крім того, мають місце законодавчі прогалини щодо участі деяких громадських об'єднань у формуванні та реалізації державної управлінської діяльності. Так, у ч. 4 ст. 12 Закону України «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики» [144] визначено, що в реалізації засад державної політики беруть участь громадські організації, проте не визначено ні конкретні форми участі, ні найбільш пріоритетні напрями державної політики, у яких урахування громадської думки є обов'язковим.

Окрім цього, у Регламенті Верховної Ради України відсутні норми, які б визначали правові засади щодо участі інститутів громадськості у подальшому розвитку державної управлінської діяльності.

З урахуванням вище викладеного, пропонуємо доповнити ч. 4 ст. 12 Закону України «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики», у якій передбачити конкретні форми участі громадських об'єднань у формуванні та реалізації державної управлінської діяльності, а також визначити пріоритетні сфери, у яких врахування думки громадськості буде обов'язковим.

Також доцільно передбачити окрему статтю у Регламенті Верховної Ради України, якою окреслити правові засади участі громадськості у формуванні та реалізації державної управлінської діяльності, зокрема, надати їм право брати

участь у роботі профільних комітетів Верховної Ради України, визначати законопроекти, які обов'язково повинні виноситись на громадське обговорення.

Крім того, пропонуємо у Регламенті ВР України та КМ України, Законі України «Про Кабінет Міністрів України» передбачити графу «позиція інститутів громадського суспільства» у всіх пояснювальних записках до проєктів нормативних актів Верховної Ради України, Президента України та Кабінету Міністрів України.

Потребує законодавчого урегулювання і Закон України «Про волонтерську діяльність» у частині, що стосується проведення громадської експертизи, відповідно, пропонуємо, доповнити ч. 3 ст. 1 Закону України «Про волонтерську діяльність» та викласти її у наступній редакції: Волонтерська діяльність є формою благодійної діяльності. Волонтери мають право здійснювати контроль за цільовим використанням благодійної пожертви, у тому числі на користь третіх осіб, а також змінити бенефіціарів благодійної пожертви у разі порушення цілей, строків та порядку використання такої пожертви або її частини.

Незважаючи на те, що законодавчо передбачено консультації органів політичної влади з інститутами громадськості, участь їх представників у громадських радах, проведення громадських експертиз діяльності органів влади та інші заходи, фактично ж їх застосування досить часто залишається формальним.

Висновок до розділу 1

1. Становлення та розвиток інститутів громадськості як складова процесу державотворення та трансформації політичної системи, є ключовою ознакою суспільно-політичного розвитку незалежної України. Зважаючи на

події сьогодення, саме їх активність та розвиток – один з ключових механізмів демократичної держави, який має вплив на зміни у частині, що стосується належного врядування, реалізації ефективної державної політики, розв'язанні нагальних політичних, соціально-економічних та гуманітарних проблем.

Перші згадки про громадянське суспільство з'являються за часів Аристотеля, Платона та Цицерона, які розглядали сутність інститутів громадськості у межах формування ідеї ідеальної держави. У науці права виокремлюють чотири основні етапи становлення інститутів громадськості: з античності до XVI-XVII ст. (зародження й утвердження у свідомості громадян уявлень і переконань щодо можливості та необхідності упровадження державних та суспільних інститутів, які повинні забезпечувати захист їх прав); з XVI по XVIII століття (початок формування українських політичних націй, розширення функцій та завдань представників громадянських інституцій); з XIX до середини XX століття (прослідковується безсистемність дій та намірів суспільства, еліти й політики, а також відсутність взаємодії суспільства та влади, що сприяло безконтрольності, гальмувало як розвиток інститутів громадськості, так і їх залучення до управлінського процесу); 20-90 роки XX ст. (підвищення інтересу до ідеї громадянського суспільства, участь суспільства в управлінні й державотворенні).

2. Процес становлення інститутів громадянського суспільства в Україні доволі повільний, складний, неоднозначний та переплітається з проблематикою державотворення. Основними причинами є як нерозуміння частини суспільства необхідності проведення реформ, так і бажання деяких його членів повернутися до тоталітарного управління. Разом з тим, саме наявність розвинених інститутів громадськості – невід'ємна частина демократичної держави, адже формування демократичної держави неможливе без конституювання її з громадянським суспільством. Належна взаємодія

інститутів громадськості та державної влади – гарант демократичності, вдалих трансформацій та соціальна стабільність.

3. На сьогодні найбільш пріоритетними напрямками як громадських організацій, так і благодійних є допомога армії та допомога жертвам війни та переселенцям. Тенденція щодо зменшення пріоритетності спостерігається у таких напрямках як культура, спорт; освіта, допомога громадянам з особливими потребами, екологія, соціальне підприємництво.

4. Запропоновано під поняттям «громадянське суспільство» розуміти спільноту рівноправних громадян з високим рівнем соціальних компетентностей, добровільно сформованих, які на демократичних засадах здійснюють вплив на процеси розроблення та реалізації державною владою рішень суспільного значення, а також взаємодіють з державою на засадах демократії, верховенства права і верховенства закону.

5. Надано пропозиції щодо використання у чинному законодавстві єдиного терміна на позначення різноманітних утворень, у які добровільно задля досягнення спільної мети неприбуткового характеру об'єднуються фізичні або юридичні особи, під яким розуміти «громадська організація». Наразі у різних нормативно-правових джерелах застосовуються поняття «громадські формування», «неприбуткові організації», «неурядові організації», «громадські об'єднання», «інститут громадського суспільства», «інститути громадськості».

6. Громадські ради – форма залучення громадянського суспільства до реалізації державної управлінської діяльності, вони є не лише тимчасовим консультативно-дорадчим органом, але й, в окремих випадках, органом здійснення контролю. Як правило, їх рішення рекомендаційного характеру та обов'язкові для розгляду органом влади. Основними функціями є представницька, консультативна, контрольна, нормотворча, комунікативна, організаційна, інформаційна, захисна.

Мета створення – підвищення рівня ефективності управлінської діяльності владних структур, результатом якої виступає рівень задоволення громадськості рішеннями та діяльністю владних органів. Першою громадською радою, сформованою як орган здійснення громадського контролю, стало Національне антикорупційне бюро.

7. Взаємодія політичної влади та громадянського суспільства – це два взаємно відповідальні впливи: держави на громадянське суспільство та громадянського суспільства на державу, збалансованість яких можлива лише у випадку належного подальшого розвитку громадянського суспільства.

Основну роль у цих взаємовідносинах складає система принципів: нормативне регулювання та гарантування права на свободу об'єднань, діалог між органами влади і громадянським суспільством, державна підтримка громадських інститутів.

8. Незважаючи на різні погляди щодо визначення моделей взаємодії політичної влади та громадянського суспільства, спільними для них є те, що ефективність взаємодії політичної влади та громадянського суспільства визначає саме якість існуючої моделі управлінської діяльності. Політична активність громадськості – ознака розвинутого громадянського суспільства, і, відповідно, підґрунтя демократії. Громадянське суспільство є додатковим механізмом державного регулювання – при взаємодії з політичною владою має особливу відповідальність, так як є ініціатором та координатором взаємодії.

9. Запропоновано до основних принципів взаємодії інститутів громадськості та державної влади віднести: соціальне партнерство та діалог, взаємовідповідальність, відкритість та прозорість, контроль.

На сьогодні взаємодія громадськості та політичної влади відбувається в умовах активної фази війни проти України, що, як наслідок, сприяє політичній, економічній та соціальній нестабільності. Зважаючи на це, необхідно якнайшвидше: удосконалити правові засади формування та функціонування

громадських об'єднань як основних суб'єктів взаємодії з органами державної влади. З цією метою необхідно: закріпити поняття «громадянське суспільство» на конституційному рівні (доповнити статтю 1 Конституції України та викласти її у наступній редакції: «Україна є суверенна і незалежна, демократична, соціальна, правова держава, що базується на повазі до прав людини і принципах громадянського суспільства»); удосконалити правові засади формування та функціонування громадських об'єднань (питання щодо формування та реалізації державної політики громадським суспільством; покращити ефективність підвищення кваліфікації як органів влади, так і інститутів громадськості з питань їх взаємодії; розробити ефективний механізм фінансування інститутів громадськості; посилити рівень довіри інститутів громадськості до державної влади; покращити антикорупційну політику (важливою є не кількість корупціонерів, а кількість притягнутих до відповідальності); дослідити позитивний європейський досвід у даному напрямі з можливістю його подальшої імплементації.

10. Незважаючи на суттєві зміни, внесені у чинне законодавство останнім часом, воно містить чимало прогалин та, в окремих випадках, не відповідає міжнародним зобов'язанням та стандартам, зазначеним у Розділі III Національної стратегії сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2021-2026 роки.

Існуючі форми правових взаємовідносин органів влади та інститутів громадськості потребують удосконалення. Зокрема:

– діяльність більшості суб'єктів, які регламентовані Законом України «Про громадські об'єднання», як правило, урегульовано спеціалізованими законами. Тобто відсутня системність, яка можлива лише за умови функціонування єдиного нормативного акта, який чітко окреслював засади їх діяльності, а спеціалізовані закони визначатимуть особливості саме правового статусу того чи іншого громадського об'єднання;

– мають місце законодавчі прогалини щодо участі інститутів громадськості у формуванні та реалізації державної управлінської діяльності. Так, частиною 4 статті 12 Закону України «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики» визначено, що в реалізації засад державної політики беруть участь громадські організації, проте не визначено форми такої участі, пріоритетні сфери державної політики, у яких урахування громадськості є обов’язковим. Окрім цього, у Регламенті Верховної Ради України відсутні норми, які б визначали підстави щодо участі громадських об’єднань у формуванні державної політики.

З урахуванням вище викладеного, *пропонуємо*:

– доповнити ч. 4 ст. 12 Закону України «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики», у якій передбачити конкретні форми участі громадських об’єднань у формуванні та реалізації державної політики, а також пріоритетні сфери, у яких врахування думки громадськості буде обов’язковим;

– передбачити окрему статтю у Регламенті Верховної Ради України, у якій окреслити підстави щодо участі громадських об’єднань у формуванні державної політики (надати їм право у роботі профільних комітетів Верховної Ради України, визначати законопроекти, які обов’язково повинні виноситись на громадське обговорення);

– у Регламенті Верховної Ради України та Кабінету Міністрів України, Законі України «Про Кабінет Міністрів України» передбачити графу «позиція інститутів громадського суспільства» у всіх пояснювальних записках до проєктів нормативних актів Верховної Ради України, Президента України та Кабінету Міністрів України.

11. Потребує законодавчого урегулювання Закон України «Про волонтерську діяльність» у частині, що стосується проведення громадської експертизи, пропонуємо, доповнити ч. 3 ст. 1 Закону України «Про волонтерську діяльність» та викласти її у наступній редакції: Волонтерська діяльність є формою благодійної діяльності. Волонтери мають право

здійснювати контроль за цільовим використанням благодійної пожертви, у тому числі на користь третіх осіб, а також змінити бенефіціарів благодійної пожертви у разі порушення цілей, строків та порядку використання такої пожертви або її частини.

12. Незважаючи на те, що законодавчо передбачено консультації органів політичної влади з громадськістю, участь представників громадськості в громадських радах, проведення громадських експертиз діяльності органів влади та інші заходи, фактично ж їх застосування, як правило, залишається формальним.

РОЗДІЛ 2

ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНЕ РОЗУМІННЯ КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВИХ ПРИНЦИПІВ ВЗАЄМОДІЇ ПОЛІТИЧНОЇ ВЛАДИ І ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

2.1. Механізми взаємодії інститутів держави та громадянського суспільства

Ефективна взаємодія між інститутами громадськості та політичної влади залежить від наступних факторів: якісна трансформація політичної системи в Україні; зміна моделей державного управління (децентралізація, цифровізація); механізми (економічні, політичні і соціальні). Актуальність розгляду саме питання щодо механізмів взаємодії зазначених вище інституцій викликана насамперед складними і досить суперечливими трансформаціями у їх відносинах, з урахуванням дії у країні правового режиму воєнного стану.

Відсутність ефективної взаємодії між політичною владою та громадським суспільством – одна з ключових проблем державного управління (М. Андрієнко, А. Слюсар, П. Гаман, А. Фомін, М. Стрюк). І саме від її успішного вирішення безпосередньо залежить подолання «негативних владних явищ» – корупції, лобіювання інтересів, безвідповідальності та ін., і, відповідно, рівень довіри до влади та легітимності останньої [3].

Залучення ж громадянського суспільства до процесу здійснення державної політики надасть можливість спільно діяти та ефективно розвивати економіку [182, с. 48]. Разом з тим, виникає слушне питання: У який спосіб та за допомогою яких механізмів відбувається взаємодія громадянського суспільства та державної влади?

Слушною з цього приводу є наукова думка М.М. Русинюка, який зазначає, що громадська участь у формуванні та реалізації політики держави вважається

ефективною у тому випадку, коли зазначена громадянами проблематика вирішуватиметься саме за їх участі [168, с. 114].

Ефективний механізм взаємодії інститутів громадськості з державними органами передбачає: забезпечення інформаційної відкритості з боку органів влади; подальше удосконалення нормативно-правового підґрунтя, яке регламентує діяльність; повноцінне здійснення громадського контролю, громадських експертиз, зокрема й антикорупційної експертизи нормативно-правових актів; розширення меж і змісту громадського контролю за діяльністю владних органів, створення додаткових механізмів ефективного контролю громадськості у сферах, які не мають належного правового регулювання.

Співвідношення громадянського суспільства і держави актуалізує також і теоретичну проблематику відповідної концепції громадянського суспільства, головне питання якої: Чи є держава складовою громадянського суспільства [93, с. 36]. Детально проаналізувавши функції громадського суспільства та політичної влади, ми дійшли висновку, що вони мають багато спільного. Принциповою різницею є те, що державній владі притаманні функції, що стосуються, як правило, урегулювання процесів життєдіяльності суспільства, а громадянському суспільству притаманні в основному функції, які стосуються як держави, так і безпосередньо його як суспільного утворення.

Розглянемо сутність поняття «механізм взаємодії». Дефініція «механізм» використовується переважно у технічних науках (грец. μηχανή *mechané* – машина) – система тіл (механічна система), що призначена для перетворення руху одного або декількох тіл у потрібний рух інших тіл [22]. У науці права виокремлюють два основні підходи до визначення даного поняття. Перший – структурно-організаційний (комплексна взаємодія елементів, які створюють організаційну основу певних явищ, процесів, а механізм держави – це сукупність установ, через які здійснюється державне управління суспільством). Другий – структурно-функціональний (механізм того чи іншого державно-

правового інституту (процесу, явища) розкривається через організаційну основу його побудови, засновану на його динаміці та особливостях функціонування) [211, с. 57].

Механізм, як правило, має: системний характер з питань щодо реалізації певних процесів, явищ, відносин, а також відповідну структуру. «Будь-який механізм – високоорганізована система, яка має свою структуру. Структура характеризується єдністю елементів, які перебувають у певних зв'язках і відносинах між собою, окреслюють сутність об'єкта як ціле і відносно незалежне зовні явище» [125].

Взаємодія – процес обміну інформацією, впливу та спільної комунікації між двома або більше особами чи об'єктами. О.В. Кузьменко, С.В. Матвійчук розглядають поняття «взаємодія» як ціле, що складається з окремих частин, які є взаємопов'язаними, проте не є взаємозамінними. Вихід із ладу будь-якого елемента механізму тягне за собою зіпсування роботи не лише частини, а всього механізму загалом [97, с. 67]. Взаємодія – «особливий тип відношення між суб'єктами, при якому кожний з об'єктів діє (впливає) на інші об'єкти, приводячи до їх зміни, і водночас зазнає дії (впливу) з боку кожного з цих об'єктів, що, в свою чергу, зумовлює зміну його стану. Дія кожного об'єкта на інший об'єкт зумовлена як власною активністю об'єкта, виявом його динаміки, так і реакцією об'єкта на дію інших об'єктів» [201, с. 77-78]. Що стосується управління взаємодії, то, як слушно зазначає О. Бандурко, це процес взаємодії сторін, при якому одна із сторін здійснює вплив на іншу, яка, у свою чергу, здатна сприймати такий вплив і будувати свою поведінку відповідним чином [11, с. 13].

Як бачимо, спільним у наведених вище визначеннях є саме узгодженість діяльності суб'єктів взаємодії при наявності відповідної правової бази, спільної мети та постійного і стабільного діалогу.

Як наслідок, механізм взаємодії владних державних органів та громадянського суспільства – система відносин державних органів та інституцій громадськості, яка здійснюється у рамках компетенцій відповідних державних органів, у межах визначених законодавством за допомогою наявних способів такої взаємодії [31].

На думку О. Федорчака, механізм взаємодії – система здійснення державного управління та досягнення поставлених цілей, яка охоплює: державні органи, органи місцевого самоврядування, інших суб'єктів, задіяних у процесі формування і реалізації політики держави у певній сфері; сукупність нормативно-правових актів, які регулюють зміст, процес формування і реалізації державної політики у цій же сфері; а також державну політику щодо формування нових, усунення старих та трансформації існуючих інститутів [200].

О.М. Мороз під механізмом взаємовідносин держави і громадських об'єднань розуміє систему юридичних засобів – сукупність нормативних засад забезпечення права особи на свободу об'єднання, а також нормативно-правових засобів та загально-соціальних умов реалізації різних форм взаємовідносин держави і громадських об'єднань, за допомогою яких здійснюється правове регулювання зазначених взаємовідносин, основною метою яких є вирішення актуальних проблем державного й суспільного розвитку та задоволення потреб та інтересів членів соціуму [115].

Таким чином, під механізмом взаємодії політичної влади та громадянського суспільства необхідно розуміти систему відносин органів влади та громадськості, які налаштовані на співпрацю, яка здійснюється у межах, визначених законодавством, з метою формування і реалізації ефективної державної політики, а також вирішення актуальних питань державного й суспільного розвитку та задоволення відповідних потреб як держави, так і

суспільства, який сприятиме як процесу самовдосконалення, так і оптимізації державної влади.

Механізмам взаємодії притаманні такі елементи: нормативно-правове регулювання взаємодії (забезпечує всебічну регламентацію діяльності); суспільні відносини, що виникають у результаті взаємодії; система засобів, що застосовується державою для забезпечення якісної та результативної взаємодії.

Важливим складовим механізму взаємодії політичної влади та громадянського суспільства, на думку П.В. Кузьміна, є принципи. Основними серед яких він визначає: «відкритість; взаємоповага та визнання специфічних особливостей кожної зі сторін; знання і розуміння цілей і завдань одне одного; збалансований взаємоконтроль, взаємне обмеження і взаємодопомога державних і недержавних органів та організацій; відповідальність за виконання прийнятих рішень; правове регулювання взаємовідносин; принцип конкурсності під час визначення партнерів на участь в спільних програмах, отримання державних грантів, соціальних замовлень» [98, с. 28].

О.М. Мороз вважає, що підґрунтям для механізмів взаємодії політичної влади та громадянського суспільства є дотримання наступних принципів: громадська активність; партнерство; відкритість та відповідальність; політична незалежність; запобігання корупції; раціональний і збалансований розвиток; комплексність [115].

Наступним складовим механізму взаємодії політичної влади та громадянського суспільства є окреслення основних напрямів, відповідно до яких забезпечується належна взаємодія.

О. Семьоркіна зазначає, що взаємодія держави і громадянського суспільства відбувається за наступними напрямками: нормотворчий, правозастосовний, правоохоронний [171].

На думку вітчизняних правознавців (Г.В. Даудова, В.В. Березенко, О.С. Лотюк), ключовими механізмами при взаємодії громадськості та державної

влади повинні бути самоорганізація, договірні відносини з державою та абсолютне панування права. Серед основних напрямів взаємодії органів політичної влади та громадянського суспільства вони виокремлюють:

- реагування державної влади на запити і потреби громадянського суспільства;
- підготовку та реалізацію відповідних законодавчих актів, а також забезпечення їх виконання;
- подолання бюрократизму через подальше упровадження діджиталізації;
- подолання причин корупції;
- підвищення рівня довіри громадянського суспільства до державних інституцій;
- поєднання державного і громадського контролю, що досить позитивно вплине на ефективність публічного управління [44; 13; 104].

Що стосується зарубіжних країн, то взаємодія політичної влади та громадянського суспільства здійснюється за наступними напрямками: відкритість у підготовці та реалізації програм соціальної політики; інформаційний обмін (особливо у сфері реалізації прав і свобод громадян); державна підтримка ініціатив інститутів громадськості; розвиток практики залучення громадських об'єднань до виконання соціальних програм на контрактній основі [241, с. 34].

Незважаючи на деякі відмінності у поглядах вітчизняних та зарубіжних науковців, спільними напрямками є: належне законодавче підґрунтя діяльності як державної влади, так і громадянського суспільства; подальша діджиталізація; запобігання корупційним ризикам; дієвий державний та громадський контроль.

Ми підтримуємо також наукову думку Г.М. Шаульської, що основною умовою оптимізації механізмів взаємовідносин між владою та суспільством є перш за все наявність саме налаштованих на співпрацю учасників взаємовідносин – політичної влади та громадянського суспільства [213].

Немає однастайності поглядів серед науковців і щодо видів механізмів взаємодії політичної влади та громадянського суспільства.

Механізми взаємодії політичної влади та громадськості поділяють на:

- *організаційні* (узгодження інтересів обох сторін з приводу найбільш значущих питань). Слід зазначити, що за критерієм суб'єкта ініціативи організаційні механізми поділяються на *урядові* (участь інститутів громадськості у дорадчих органах, вирішення індивідуальних справ органами виконавчої влади чи місцевого самоврядування, громадські ради) та *неурядові* (органи самоорганізації населення, профспілки, громадські організації);

- *правові* (здійснення реалізації завдяки наявним нормативно-правовим актам, що регулюють діяльність тих чи інших способів взаємодії інститутів громадськості та держави). За критерієм масштабу правові механізми взаємодії поділяються на *загальнодержавні* (право громадянського суспільства, діалог з громадськістю, підтримка соціального партнерства, державна політика сприяння суспільному діалогу) та *місцеві* (проведення консультацій з громадськістю, форуми, виставки та ярмарки громадянського суспільства).

До правових механізмів взаємодії належить *механізм державно-правового регулювання суспільних відносин* (система правових засобів, за допомогою яких здійснюється правове регулювання суспільних відносин).

На думку О.М. Мороз, функціонування механізму правового регулювання при взаємодії політичної влади та громадянського суспільства забезпечується з дотриманням наступних етапів:

- регламентації взаємовідносин держави і громадських об'єднань, формування об'єктивного юридичного права, що регулює ці відносини;
- виникнення у суб'єктів цього виду правовідносин суб'єктивних прав і юридичних обов'язків;
- реалізації суб'єктивних прав і юридичних обов'язків в поведінці суб'єктів правовідносин, а у випадку порушення норм права – притягнення винних

учасників правовідносин до юридичної відповідальності залежно від негативних наслідків такого делікту та відшкодування завданих збитків, відновлення правомірного стану [115, с. 120-121].

Механізм правового регулювання передбачає:

- по-перше, конституційне визнання і закріплення права особи на свободу об'єднання, принципів і гарантій його забезпечення в державі;
- по-друге, систему нормативно-правових засобів та загально-соціальних умов забезпечення різних форм взаємовідносин держави і громадських об'єднань, що включає нормативно-правові засоби забезпечення, інституційно-організаційні засоби забезпечення та загально-соціальні умови забезпечення.

Наступним важливим правовим механізмом є *право громадянського суспільства*. На думку К. Сігалова, Ю. Саранчука і П. Селезньова, право громадянського суспільства – це система як регулятивних, так і управлінських впливів на державу, яка обмежує державний вплив на громадянське суспільство шляхом встановлення критеріїв легітимності державно-владної діяльності [181, с. 32].

Нам імponує наукова точка зору І. Динника, який механізм взаємодії «право громадянського суспільства» вважає основоположним механізмом взаємодії держави і інститутів громадськості, так як саме він обмежує владні повноваження державних органів недержавними об'єднаннями через систему законодавчих норм, з дотриманням принципів легітимності, легальності, взаємоповаги і взаємодоповнення та надаючи їм правовий характер [56, с. 33].

Серед основних функцій механізму права громадянського суспільства:

- обмеження (скорочення сфери правової свободи державних суб'єктів);
- трансформація (перетворення державного права в інструмент власного захисту і гарантій);

– легітимація (визнання певних державних прагнень у якості легітимних та законних, із відповідним їх подальшим законодавчим закріпленням).

Зважаючи на те, що інститути громадськості підпорядковуються нормам права, а державна влада, відповідно, має повноваження щодо регуляції суспільного життя, механізм взаємодії політичної влади і громадянського суспільства повинен бути такий, який сприятиме як процесу самовдосконалення, так і оптимізації державної влади.

Наступним не менш важливим є *механізм контролю*, завдяки якому громадянське суспільство має можливість здійснювати контроль щодо діяльності державного апарату, сприяти виявленню та запобіганню правопорушень, які можуть вчинятися у процесі здійснення державної влади.

На актуальності та ефективності застосування механізму контролю взаємодії політичної влади та громадянського суспільства наголошувало чимало науковців. Цікавою у контексті досліджуваного є наукова точка зору Ф. Хайєка, на думку якого «... основною ідеєю демократичної теорії було обмеження державної влади волею народу, громадянського суспільства. Поступово сформувалися основні принципи, на підставі яких було розроблено техніку запобігання державного свавілля, ... які згодом ... підмінив принцип контролю над державою з боку громадянського суспільства, оскільки вважалось, що контролюючи державу автоматично будуть реалізовуватися і всі інші принципи» [202, с. 152].

Вартим уваги також є і те, що як політична влада, так і інститути громадськості отримують однакові повноваження у сфері контролю.

Саме завдяки механізму контролю при взаємодії влади та суспільства: забезпечуються права та свободи особистості та їх об'єднань; дотримуються норми законодавства; посилюється відповідальність держави перед суспільством та суспільства перед державою.

Адже у державно-владних органів також, як ми попередньо зазначали, залишається функція контролю, яка не дозволяє інститутам громадськості зловживати наданими можливостями. Це, як наслідок, сприяє тому, що громадському суспільству надається можливість бути задіяними у вирішенні проблем, у яких вони більш орієнтуються; мінімізуються витрати часових, людських, матеріально-фінансових та інших ресурсів; суттєво полегшується робота державних владних органів.

Щодо *форм контролю*, то:

- *залежно від часу* розрізняють *попередній* (попереднє обговорення, узгодження) та *ретроспективний* (реакція на вже ухвалене рішення) *контроль*;
- *за суб'єктом* – *політичний* (вищі органи влади); *судовий, адміністративний* (органи виконавчої влади чи адміністративної юстиції), *громадський* (ЗМІ, громадська думка); *прокурорський нагляд та діяльність правозахисника* [48, с. 100].

Механізм контролю наразі є одним з актуальних. Адже у період дії у країні правового режиму воєнного стану, однією з найсуттєвіших проблем розвитку як української держави, так і сучасного українського суспільства є корупція. Фінансові втрати української держави від корупційних діянь приносять мільярдні збитки для бюджетів як на національному, так і на регіональному рівнях. Високий рівень корупції приносить іміджеві збитки країні, що є суттєвою перешкодою для залучення міжнародних інвестицій, у тому числі в сфері співробітництва з Міжнародним валютним фондом і виділення Україні міжнародної технічної допомоги для трансформації і розвитку економічних і соціальних інституцій, що зменшує перспективи зростання ВВП та української економіки в цілому і, як наслідок, призводить до зниження рівня соціального комфорту та самопочуття українців, а це, в свою чергу, призводить до стимуляції трудової міграції і втрати трудових ресурсів [5].

Відповідно до статті 21 Закону України «Про запобігання корупції», громадянське суспільство наділяється сукупністю антикорупційних функцій та прав, зокрема, «повідомляти про виявлені факти вчинення корупційних або пов'язаних з корупцією правопорушень, реальний, потенційний конфлікт інтересів спеціально уповноваженим суб'єктам у сфері протидії корупції, Національному агентству, керівництву чи іншим представникам органу, підприємства, установи чи організації, в яких були вчинені ці правопорушення або у працівників яких наявний конфлікт інтересів, а також громадськості» [143].

Важливість зазначеної опції полягає у тому, що у представників державних і місцевих органів, що вчиняють корупційні дії, завжди є спокуса приховати факти власних неправомірних діянь у великих масивах звітності та іншої важливої інформації. Зазначений прийом може не аналізуватися відповідними державними антикорупційними органами у випадку відсутності ознак правопорушень. Тому уточнення певних фактів діяльності державних та місцевих органів влади громадськими активістами під час аналізу антикорупційної діяльності органів державного та самоврядного управління в сфері охорони здоров'я, – є необхідною складовою оцінки виконання антикорупційного законодавства [6].

Крім того, Законом України «Про запобігання корупції» інститути громадськості наділені правом «проводити, замовляти проведення громадської антикорупційної експертизи нормативно-правових актів та проєктів нормативно-правових актів, подавати за результатами експертизи пропозиції до відповідних органів, отримувати від відповідних органів інформацію про врахування поданих пропозицій» [143].

Також зазначеним Законом покладено на громадськість право «здійснювати громадський контроль за виконанням законів у сфері запобігання корупції з використанням при цьому таких форм контролю, які не суперечать

законодавству» [143]. Здійснення громадського контролю витікає і з опису попереднього функціоналу, яким наділяється громадськість, але виділення громадського контролю саме в окрему функцію є цілком виправданим, так як громадський контроль може бути реалізованим комплексно представниками громадського об'єднання або коаліцією із залученням представників кількох об'єднань.

Разом з тим, питання методів та способів громадського контролю потребує уточнень на нормативно-правовому рівні. Нам імпонує наукова позиція З.С. Кравцової, яка пропонує з метою покращення ефективності громадського контролю в процесі організації та здійснення державної влади розробити та прийняти Закон України «Про громадський контроль в Україні», в якому чітко окреслити мету, завдання та функції, форми та механізми реалізації контрольних заходів [92, с. 48].

Наступними механізмами взаємодії політичної влади і громадянського суспільства є:

- *зв'язки з громадськістю* – налагодження і підтримка взаємодії з громадськістю, дослідження і аналіз громадської думки; актуалізація способів взаємодії; планування і прогнозування потенційних шляхів взаємодії з громадськістю.

Саме прозора та відкрита комунікація державної влади з інститутами громадськості, зазначають В. Горбатенко, І. Кресніна, О. Кукуруз, – надасть можливість громадськості ефективно та своєчасно отримувати державні послуги, здійснювати контроль та нагляд за діяльністю органів влади на основі наявних демократичних законних процедур. А отже, забезпечить зростання рівня довіри до держави з боку інститутів громадськості [35, с. 364];

- *діалог з громадськістю* – взаємний обмін між державними органами та громадянським суспільством інформацією, планами про поточну і майбутню

діяльність, обговорення питань щодо прийняття суспільно-значущих рішень; утворення спільних інституцій.

Формат зазначеного механізму взаємодії включає проведення форумів, круглих столів, опитувань, різноманітних заходів, співпраці державних органів з громадськими і експертними організаціями при підготовці і реалізації відповідних управлінських рішень.

Слід зазначити, що даний механізм доволі поширений і у зарубіжних країнах. Найбільш дієвими, на думку зарубіжних правознавців, при взаємодії політичної влади та громадянського суспільства є *проведення консультацій з громадськістю* (публічні обговорення, вивчення громадської думки); *участь громадськості у дорадчих та допоміжних органах* (громадські ради, які здійснюють контроль за діяльністю органів влади); *підтримка соціального партнерства* (проведення, консультацій і обговорень між представниками держави, громадянського суспільства та інших осіб за напрямками діяльності); *участь громадянського суспільства при вирішенні індивідуальних справ органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування* (залучення окремих організацій громадськості до розгляду суспільно-значущих судових справ, або ж таких справ, які впливають не лише на приватний, а й на суспільний інтерес [35, с. 52-57].

Розглянемо цей механізм на конкретному прикладі. На початку 2023 року Центр політико-правових реформ виступив до уряду та парламенту України з ініціативою проведення конкурсу серед громадських організацій щодо перспективи запровадження префектів, а також передбачення статусу державного службовця окремим категоріям органів місцевого самоврядування. Це свідчить про наявність та дієвість абсолютно вільного та законно-врегульованого громадського середовища, де одна або об'єднання декількох громадських осередків можуть проявити громадську ініціативу щодо внесення змін в чинні законодавчі акти або ініціативи. Це виступає як ознакою

правосуб'єктності організацій громадянського суспільства, так і уособлює принцип примату права громадянського суспільства. Таким чином, як слушно зазначає В. Потапенко, взаємодія політичної влади та громадянського суспільства у вище наведеному випадку носить досить легальний та демократичний характер [135];

– *суспільний діалог* – належне приділення уваги усім точкам зору учасників процесу «прийняття державно-політичних рішень, а також налагодження взаємодії у відносинах «особа-суспільство-держава»» [219, с. 37]. Завдяки застосуванню суспільного діалогу можливе швидше трансформування вітчизняного законодавства, збільшуються можливості щодо посилення впливу на публічний діалог, з'являється більше шансів щодо залучення партнерів (організацій) з метою відстоювання інтересів, покращення ефективності надання послуг.

Ключовим механізмом при реалізації суспільного діалогу є *державна політика сприяння суспільному діалогу* (забезпечення доступу інститутів громадськості до публічних заходів за участі держави; можливість самостійного проведення засідань, конференцій, круглих столів; залучення міжнародних партнерів за напрямками діяльності). Саме таким чином держава дотримується зобов'язань перед громадянським суспільством у частині щодо подальшого розвитку інститутів громадськості, а останні, відповідно, отримують належну підтримку з боку органів влади.

Підсумовуючи, ми дійшли наступних висновків.

Під механізмом взаємодії політичної влади та громадянського суспільства необхідно розуміти систему відносин органів влади та інститутів громадськості, які налаштовані на співпрацю, яка здійснюється у межах, визначених законодавством, з метою формування і реалізації ефективної державної політики, а також вирішення актуальних питань державного й суспільного

розвитку та задоволення відповідних потреб як держави, так і суспільства, який сприятиме як процесу самовдосконалення, так і оптимізації державної влади.

Механізмам взаємодії притаманні такі елементи: нормативно-правове регулювання взаємодії (забезпечує всебічну регламентацію діяльності); суспільні відносини, що виникають у результаті взаємодії; система засобів, що застосовується державою для забезпечення якісної та результативної взаємодії.

Ефективний механізм взаємодії інститутів громадськості з державними владними органами передбачає: забезпечення інформаційної відкритості з боку органів державної влади; подальше удосконалення нормативно-правового підґрунтя, яке регламентує діяльність; повноцінне здійснення громадського контролю, громадських експертиз, зокрема й антикорупційної експертизи нормативно-правових актів; розширення меж і змісту громадського контролю за діяльністю органів державної влади, створення додаткових механізмів ефективного контролю громадськості у сферах, які не мають належного правового регулювання.

Важливим складовим механізму взаємодії політичної влади та громадянського суспільства є принципи партнерства, верховенства права, відкритості та прозорості, відповідальності, політичної незалежності.

Основними напрямками механізму взаємодії політичної влади та громадянського суспільства є: належне законодавче підґрунтя діяльності як державної влади, так і громадянського суспільства; подальша діджиталізація; запобігання корупційним ризикам; дієвий державний та громадський контроль, імплементація позитивного міжнародного досвіду.

Механізми взаємодії політичної влади та громадянського суспільства поділяють на: організаційні (урядові та неурядові); правові (загальнодержавні – право громадянського суспільства, діалог з громадськістю, підтримка соціального партнерства, державна політика сприяння суспільному діалогу;

місцеві – проведення консультацій з громадськістю, форуми, виставки та ярмарки громадянського суспільства).

Набувають поширення такі методи спільної діяльності, як контакти з ключовими персонами; зустрічі з громадськістю; консультаційні ради; посередництво тощо. Однією з форм громадської активності, що відіграє важливу роль у формуванні громадянського суспільства, побудові соціальної та правової держави в сучасних умовах, є волонтерська діяльність.

Державні владні органи активно сприяють застосуванню різних форм громадської участі, яка, як наслідок, сприяє ширшому залученню громадян, інститутів громадськості до формування та реалізації політики держави на різних рівнях (національний, регіональний).

З метою покращення ефективності взаємодії політичної влади та громадянського суспільства необхідно підвищувати рівень компетентності, інституційної спроможності та кваліфікації як посадових осіб органів влади, так і представників організацій громадянського суспільства щодо використання інструментів участі громадськості у формуванні та реалізації політики держави.

Також потребують уточнень на законодавчому рівні питання щодо методів та способів громадського контролю, відповідно необхідно підготувати Порядок про громадський контроль в Україні, у якому чітко визначити мету, завдання та функції, форми та механізми реалізації контрольних заходів.

Наразі Україні перебуває у постійному пошуку нових інноваційних форм оптимізації взаємодії органів влади та інститутів громадськості. Упроваджено та стрімко розвивається електронне урядування, започатковано проєкт «Держава в смартфоні» та інші способи вдосконалення взаємодії та її ефективності. Разом з тим, важлива не просто наявність самих елементів механізму взаємодії, а ще й їх логічна взаємопов'язаність. Адже дієвість та ефективність механізму правового регулювання взаємовідносин органів влади та інститутів громадськості можлива лише за умови якісного функціонування

усіх його структурних елементів, які у сукупності продукують своєрідне макросередовище формування, існування і розвитку цих взаємовідносин.

2.2. Соціальна відповідальність як основа соціального механізму взаємодії органів політичної влади з інститутами громадянського суспільства

Однією з ключових умов функціонування ефективної соціальної економіки є формування механізмів соціальної відповідальності в суспільстві. З урахуванням того, що в Україні, на відміну від інших країн світу, відсутній дієвий механізм управління соціальною відповідальністю при взаємодії органів політичної влади з інститутами громадськості, дане питання є актуальним та потребує ґрунтовного дослідження.

Проблематика щодо визначення особливостей відповідальності в рамках суспільних відносин завжди була актуальною і вивчалась ще з часів появи соціальних зв'язків. «Основи відповідальності як соціального явища було закладено вже в моральних нормах первісного ладу. У античних філософів ідея відповідальності входила до критеріїв «справедливість», «розумність» як необхідна поведінка, як неухильне слідування законам», – зазначає Т.О. Чепульченко [209, с. 1]. Ще в наукових працях Аристотеля та Платона з'являються перші трактування щодо відповідальності людини, суспільства та держави. «За Аристотелем, держава повинна служити загальному благу. Соціальний підхід має глибокі корені, держава розглядалась як соціально диференційоване суспільство, і тому соціальна відповідальність є необхідною для створення організованості і єдності в ньому, спільності дій. Соціальна відповідальність держави, в загальному, полягає у виконанні нею загально соціальних завдань, забезпеченні суспільних благ та підтриманні порядку, тому

що без цього під загрозою нормальне функціонування суспільства, а також формування соціальної відповідальності у суспільства для зменшення кількості протиріч та згладжування можливих конфліктів [207].

Що стосується поняття «соціальна відповідальність», то це діяльність, де використовуються лише ті способи досягнення цілей, які не завдають шкоди людям, природі, суспільству [185]. Соціальна відповідальність і державна влада – нерозривні поняття. Утвердження принципів соціальної відповідальності в системі державного управління нерозривно пов'язане з формуванням соціальної держави. Слушно у даному контексті зазначає О. Оболенський: «... соціальна відповідальність – важлива складова діяльності державних управлінців. ... Державний службовець у спілкуванні з громадянами повинен постійно відчувати себе представником влади, мати свій імідж, який базується на таких якостях, як професіоналізм, державна позиція, інтереси» [120]. Адже соціальна держава – це держава, яка визнає людину найвищою соціальною цінністю. Зміст соціальної держави реалізується через інститут соціальної відповідальності держави та громадянина, за якого державні органи влади та держава загалом беруть на себе більшу відповідальність, аніж покладають на громадян [207].

Соціальна відповідальність на різних рівнях несе різне соціальне навантаження та забезпечує різні соціальні функції. Забезпечення в Україні сталого економічного зростання, інтеграційні процеси приєднання до ЄС потребують запровадження сучасних механізмів взаємодії державних органів та інститутів громадськості, які нададуть змогу посилити взаємну відповідальність усіх учасників суспільного життя, створити умови для подальшого соціально-економічного розвитку держави та суспільства. Приєднавшись у 2017 році до Декларації ОЕСР, Україна зобов'язалась дотримуватись основних її принципів – забезпечення захисту прав та свобод людини, боротьби з доходами, одержаними

злочинним шляхом, які схвалюються урядами держав, які приєдналися до Декларації ОЕСР [89].

Соціальна відповідальність – це усвідомлення суб'єктами соціальної держави єдності соціального простору, свідоме виконання своїх обов'язків перед співгромадянами, суспільством, державою. У феномені соціальної відповідальності домінує моральний компонент, що має бути підкріплений юридичною відповідальністю [37, с. 39]. Відповідно до пункту 2.18 Міжнародного стандарту ISO 26000 «Настанови з соціальної відповідальності» – соціальна відповідальність, це відповідальність організації за вплив її рішень і діяльності на суспільство та довкілля через прозору та етичну поведінку, яка: сприяє глобальному розвитку, включаючи здоров'я та добробут суспільства; враховує очікування зацікавлених сторін; відповідає чинному законодавству та міжнародним нормам поведінки; інтегрована у всі організації і практикується в їх взаємовідносинах [228].

О.О. Олійник розуміє під соціальною відповідальністю систему взаємовідносин між особою (організацією) та суспільством, яка базується на вільному волевиявленні та соціальних нормах, визначається певною поведінкою, спрямованою на безпеку, розвиток та узгодження сторін відносин [122, с. 10].

Реалізація соціальної відповідальності, як правило, супроводжується взаємними правами та обов'язками державних владних органів та інститутів громадянськості щодо дотримання законодавчих норм та вжиття відповідних заходів реагування у разі їх порушення. Даної точки зору притримується і Д.І. Бернштейн, який виокремлює дві стадії соціальної відповідальності: відповідальність за виконання обов'язку, передбаченого відповідною нормою та відповідальність за порушення цього обов'язку [15, с. 35-36].

Таким чином, можна говорити про соціальну відповідальність як формування, сприйняття, усвідомлення та дотримання всіма суб'єктами вимог

суспільних відносин, що ґрунтуються на соціальних нормах, а у разі їх порушення – сумлінне визнання обов'язку прийняття відповідальності за здійснення негативного впливу у будь-якій формі іншим індивідам з подальшою ліквідацією завданих збитків.

Своєчасність соціальної відповідальності – передумова ефективності, досягнення як стратегічних, так і тактичних цілей суспільного розвитку. Несвоєчасна соціальна відповідальність, а тим більше її відсутність, істотно послаблює ресурс нормативності суспільних відносин, розбалансовує усталені механізми соціального контролю, може провадити до анархічності, непрогнозованості громадянського суспільства як цілісної системи [36].

У науці права виокремлюють три рівні соціальної відповідальності – макроекономічний (соціальна відповідальність держави), мікроекономічний (корпоративна соціальна відповідальність, або соціальна відповідальність інститутів громадськості, бізнесу) та особистісний (соціальна відповідальність людини, громадянина). Відповідно, на кожному рівні є суб'єкт, об'єкти, а також інститути громадськості, які, як правило, є взаємозалежними й можуть виступати у різних якостях.

Об'єкт соціальної відповідальності уособлює в собі те, за що саме покладається (чи приймається добровільно) відповідальність на суб'єкта соціальної дії. На забезпечення стійкого розвитку найбільш вагомим є вплив суб'єктів соціальної відповідальності, які діють у певних обставинах і усвідомлюють наслідки своїх дій. Суб'єктами соціальної відповідальності можуть бути одна чи група людей, суспільство чи організація, які під час функціонування вступають у певні відносини для задоволення своїх потреб. Суб'єктами соціальної відповідальності є: громадяни України, Президент України, Верховна Рада України, Кабінет Міністрів України, органи державної влади різного рівня та органи місцевого самоврядування, суб'єкти господарювання різних форм власності, профспілкові та громадські організації.

Для соціальної відповідальності характерними є наступні ознаки: соціальне явище, наділене конкретно-історичним змістом; свідоме здійснення обов'язку перед суспільством; невиконання обов'язку передбачає той чи інший ступінь осуду такої особи суспільством; ініціативний характер; перевага компромісу між суспільними інтересами та цілями; поведінка людей визначається переважно їх очікуваннями щодо соціальної позиції суб'єкта у формуванні соціально визначених атрибутів конкретних соціальних груп [127].

Щодо форм соціальної відповідальності, то до основних відносять юридичну, політичну, моральну, громадянську, професійну та ін. Слід зазначити, що юридична та політична форми виникають з розвитком держави, коли вона формує правові та політичні норми.

Міжнародними стандартами ISO 26000 «Настанова з соціальної відповідальності» передбачено наступні принципи соціальної відповідальності – дотримання норм (вітчизняних та міжнародних) і прав людини; добровільність; постійність; прозорість; підзвітність; діалог із зацікавленими сторонами; етична поведінка [116].

Відповідно до ієрархії рівнів соціальної відповідальності визначальне та основне значення має державний рівень. Соціальну відповідальність несе насамперед держава в особі законодавчих і виконавчих її органів.

Соціальна відповідальність полягає у конкретному визначенні завдань і їх виконанні. Соціальна відповідальність органів влади має багатофункціональний зміст: забезпечує дотримання принципів державного управління, забезпечуючи тим самим імідж інститутів держави та її посадових осіб; є обов'язковим засобом соціальної відповідальності на інших рівнях (зокрема, підприємств і громадян), запорукою соціального прогресу; передбачає звітування посадовців та державних інститутів перед громадськістю за виконання делегованих їм повноважень та обов'язків [37, с. 41]. Вона зобов'язана базуватись на: конкретизації та визначенні обов'язків держави та її інститутів щодо прийняття

та виконання законів, нормативно-правових актів, що спрямовані на забезпечення зберігання та ефективного використання людських й природних ресурсів, а також додержання та реалізацію у повному обсязі соціальних гарантій і стандартів, передбачених державою [1].

Соціальна відповідальність органів влади є одним з основних механізмів щодо реалізації сучасних демократичних цінностей у державному управлінні на всіх рівнях, таких як: загальнодержавний, цивілізаційний, базисний, суспільний, груповий, рольовий, персональний та ситуативний. На базисному – соціальна відповідальність торкається проблем вищого політичного порядку – війни та миру, шляхів розвитку цивілізації, а також екологічної безпеки, техногенних та природних загроз [169].

На думку В.О. Дементова, соціальна відповідальність може бути як внутрішня (забезпечення безпеки праці, стабільність та підтримання соціально значущої влади, надання допомоги працівникам в критичних ситуаціях та соціальному захисті і гарантіях), так і зовнішня (забезпечується через участь у благодійних заходах, сприяння соціальній безпеці, готовності брати участь у подоланні кризових ситуацій, наданні державних послуг, забезпечення партнерських відносин зі споживачами послуг, громадськими та державними інститутами, розвиток соціальної сфери та інфраструктури, формування громадянських інститутів, підтримка відносин на етичних та антикорупційних принципах та забезпечення реалізації державних соціальних програм [47, с. 199]

Слід зазначити, що соціальна відповідальність органів політичної влади, підприємств, населення, міжнародних організацій у скрутний час окупаційної війни стала для України та її постраждалих громадян справжнім порятунком. В умовах сьогодення війна стала викликом для соціально відповідальних суб'єктів та вимагає від них реакції і чіткої позиції, із урахуванням морально-етичних міркувань. Принципово, що Україна веде оборонну війну, а країна-агресор – загарбницьку, розпочавши ще 2014 році із анексії Криму та частини Донбасу.

Згідно з висновками Нюрнберзького трибуналу, розпочати загарбницьку війну – міжнародний злочин. Ситуація підсилюється тим фактом, що російська армія порушує низку фундаментальних міжнародних кримінальних законів, зокрема Женевську конвенцію про захист цивільного населення під час війни 1949 року, спрямовану на притягнення до особистої відповідальності за воєнні злочини: навмисне вбивство мирного населення, катування, безпідставне знищення майна, сексуальне насильство, мародерство [63].

Другий рівень соціальної відповідальності органів політичної влади тісно пов'язаний з визначенням оптимального шляху розвитку держави, відвертанням громадянського протистояння, та забезпеченням стрімкого розвитку нації та соціального порозуміння, у тому числі після завершення війни, коли Україна зіткнеться не лише зі зруйнованою інфраструктурою, а й із численними невідкладними гуманітарними проблемами. Якщо інфраструктура буде відбудовуватися переважно за державні кошти, кошти, залучені від інших держав, через репарацію активів країни-агресора та кошти від міжнародних організацій, то до проблеми вирішення гуманітарних проблем може залучитись і соціально відповідальний бізнес.

Різні компанії, у межах корпоративної соціальної відповідальності можуть брати участь у реалізації: освітніх проєктів; різних заходів соціального і екологічного спрямування; відбудови соціальної інфраструктури; висаджування дерев, очищення територій від будівельного сміття; надання безплатних професійних послуг для тих, хто не має коштів щодо їх оплати; фінансування, надання матеріальної негрошової допомоги чи послуг, інших ресурсів для громади.

Третій та четвертий рівень соціальної відповідальності відображає ступінь громадянської зрілості людини, а саме її готовність відстоювати національні інтереси та національну державну політику та здатність обирати національні, професійні та особистісні пріоритети [169]. Численні приклади соціально

відповідальної поведінки та дій під час війни засвідчують небайдужість і рух у правильному напрямку українського суспільства і світової спільноти загалом.

Інститут громадянського суспільства – це досить специфічна форма самоорганізації громадян, які регулюють внутрішні процеси поза сферою державної діяльності, керуючись певними нормами та правилами. Цей процес здійснюється під час формування інститутами власного світогляду, морально-ціннісної системи, входження в існуючу правову систему суспільства, а також ініціювання нових та вдосконалення існуючих законодавчих актів, покликаних забезпечити функціонування й подальший розвиток суспільства [110].

До громадянського суспільства відноситься сфера недержавних соціальних інститутів та відносин, сфера ненасильницької людської солідарності. Слід зазначити, що це поняття використовується для розуміння всіх наявних у суспільстві відносин, що, насамперед, є державно-політичними та знаходяться за сферою відповідного державного урегулювання. При формуванні такого суспільства, самовираження вільних особистостей та добровільно освічених організацій громадян захищається законом щодо прямого втручання в їх відносини органів державної влади [132].

Розвинене громадянське суспільство є умовою демократичного управління, оскільки його наявність сприяє захисту індивідуальних та суспільних інтересів громадян, здержує узурпацію влади, а також забезпечує підзвітність політичної влади суспільству. Окрім цього, інститути громадськості досить активно допомагають політичній демократизації, захищаючи духовну та матеріальну незалежність людей від держави, домагаючись правових гарантій незалежності, а також захисту суспільних та приватних інтересів людей. Основою розвинутого суспільства є активна діяльність громадських інститутів.

Основна роль суспільства у формуванні соціальної відповідальності полягає: у встановленні відповідних норм; контролі за їх дотриманням. «У суспільстві соціальна відповідальність обмежує діяльність людини, адже воно

диктує закони, які мають соціальну спрямованість. Суспільство визначається як відносно вільний простір, де доводиться робити вибір і брати відповідальність. Тут соціальна відповідальність дає можливість досягти гармонії у суспільстві та унормувати суспільні відносини. Якщо суспільство орієнтоване на соціальний розвиток, це вимагає певного перелому в поглядах щодо соціальної відповідальності. Передбачається визнання пріоритетності соціальних складових у суспільному прогресі» [64].

На нашу думку, до соціальної відповідальності інститутів громадськості доцільно віднести: по-перше відповідальність перед суспільством за свою діяльність, а також вплив на інших людей; по-друге, використання лише таких способів досягнення статутних цілей, що не завдають шкоди людям, суспільству та природі. До основних видів соціальної відповідальності інститутів громадськості доцільно віднести: моральну, правову, політичну, громадянську, професійну та екологічну, які будуть функціонувати за умов: визнання органами виконавчої влади їх діяльності, підвищення ефективності процесу взаємодії, забезпечення рівних можливостей, взаємної відповідальності, відкритості та прозорості, а також участі у формуванні та реалізації політики держави.

Одним із проявів правової соціальної відповідальності громадськості є, насамперед, дотримання чинних законів України та нормативних актів. Що стосується моральної соціальної відповідальності цих інститутів, то вона передбачає більш розширений рівень відповідальності, оскільки, крім дотримання юридичних правил, в їх діяльності існує наявність високих моральних норм і принципів. До політичної соціальної відповідальності інститутів доцільно віднести їх участь у політичному житті країни, співробітництво з державними органами, а також діяльності різних політичних партій.

Таким чином, громадянська соціальна відповідальність інститутів громадськості ґрунтується виключно на вищому ступені відповідальності в порівнянні з політичною відповідальністю та передбачає безпосередню участь під час законодавчих процесів, громадських обговорень щодо прийняття законів та нормативних актів, а також у сприянні збереження громадянських прав та свобод [170].

В Україні, яка щодня зазнає людських і матеріальних втрат від війни, чисельні громадські організації, державні підприємства та організації, а також підприємства українського бізнесу добровільно реалізують різноманітні ініціативи на підтримку Збройних сил України, постраждалих, переселенців. Це свідчення високого рівня їх соціальної відповідальності.

Що стосується механізмів соціальної відповідальності державних владних органів та інститутів громадськості, то основним та дієвим серед них є механізм соціального партнерства. Саме вказаний механізм показав свою ефективність під час виходу з кризових ситуацій окремих зарубіжних країн. На думку П. Друкера, суспільство умовно поділяється на три сектори: державний, приватний (або бізнес-сектор) і некомерційний (або соціальний) сектор. «Немає жодної внутрішньої суперечності між прибутком і необхідністю для компанії приносити суспільну користь – ба більше, перше потрібне для того, щоб досягати другого... Підприємство, яке не зможе враховувати свого впливу на суспільство і свою відповідальність перед ним, може отримати справедливе невдоволення з боку суспільства... Протест проти «суспільства споживання»... не вороги економіки, це симптоми того, що бізнес не може усвідомити своєї широкої соціальної ролі» [60, с. 152]. Даної точки зору притримуються і вітчизняні вчені А. Колот та О. Поплавська, які наголошують, що саме «нові форми взаємодії держави, суспільства та бізнесу, підвищення управлінської участі держави у розв'язанні проблем підприємницького сектору стали

причинами «другого дихання» державного капіталізму та стимулювали процеси виходу з кризи кінця 2000-х років [81].

Серед основних завдань соціального партнерства – забезпечення реалізації соціально орієнтованої економічної політики; удосконалення чинного законодавства; ефективний механізм регулювання соціальних та економічних відносин; проведення переговорів, взаємних консультацій; вирішення проблемних питань. Соціальне партнерство ґрунтується на наступних принципах: законність; рівноправність сторін; свобода вибору та обговорення питань, які входять у сферу соціального партнерства; добровільність прийняття зобов'язань; обов'язковість виконання досягнутих домовленостей; контроль; відповідальність [157].

За результатами аналізу механізму соціального партнерства країн зарубіжжя пропонуємо наступний алгоритм при взаємодії державних владних органів та громадянського суспільства в Україні (рис. 1).

Рисунок 1. Алгоритм соціального партнерства при взаємодії органів державної влади та громадянського суспільства

Даний алгоритм передбачає об'єднання інтересів державних владних органів та інститутів громадськості. Зокрема, держава забезпечує соціальні гарантії громадянському суспільству, отримуючи натомість підтвердження легітимності своєї влади. Узгодження інтересів між суспільством та державною

владою відбувається у процесі реалізації основних принципів соціальної відповідальності – дотримання норм (вітчизняних та міжнародних) і прав людини; добровільність; постійність; прозорість; підзвітність; контроль; діалог із зацікавленими сторонами; етична поведінка. У результаті зростає ймовірність виникнення партнерських стосунків між державними владними органами та громадським суспільством, як наслідок, підвищується соціальна відповідальність як умова розвитку соціальної економіки.

Наразі, в умовах дії у країні правового режиму воєнного стану, коли держава не в повній мірі демонструє оперативну реакцію та готовність задовольнити невідкладні суспільні потреби (забезпечити обороноздатність, протистояти викликам пандемії, стихійним лихам тощо), включаються саме механізми суспільної самоорганізації (волонтерство, громадські ініціативи).

Разом з тим, упровадження соціального партнерства ускладнено завдяки наступним факторам: недосконалість правової бази; незважаючи на діджиталізацію надання та отримання державних послуг, прослідковується певна «бюрократизація» у даному напрямі; рівень комунікацій між державними органами та громадянським суспільством в окремих випадках бажає чекати кращого; високий рівень корупції; відсутні ефективні механізми контролю інститутів громадянського суспільства за реалізацією державної політики.

«Сильна держава неможлива без розвиненого громадянського суспільства, але громадянське суспільство та його інститути стають дієвим чинником державотворення лише за умови конструктивного та соціально відповідального діалогу з державою в межах правового поля» [165].

Підсумовуючи, ми дійшли висновку, що проблематика визначення особливостей відповідальності в рамках суспільних відносин завжди була актуальною і вивчалась ще з часів появи соціальних зв'язків.

Соціальна відповідальність державних владних органів та громадянського суспільства – певний взаємозв'язок між владою та суспільством, який

передбачає дотримання та реалізацію у повному обсязі державних соціальних гарантій та державних соціальних стандартів, компроміс між соціальним і фінансовим аспектом щодо ухвалення економічних, фінансових та інвестиційних рішень, реалізація якого супроводжується взаємними правами та обов'язками щодо виконання законодавчих норм та вжиття відповідних заходів у разі їх порушення.

Реалізація соціальної відповідальності, як правило, супроводжується взаємними правами та обов'язками державних владних органів та інститутів громадянськості щодо дотримання законодавчих норм та вжиття відповідних заходів реагування у разі їх порушення. У науці права виокремлюють дві стадії соціальної відповідальності: відповідальність за виконання обов'язку, передбаченого відповідною нормою та відповідальність за порушення цього обов'язку.

В Україні соціальна відповідальність державних владних органів та громадянського суспільства, на жаль, поки що не посіла гідного місця в системі суспільних відносин. Серед основних причин – відсутність цілісної, системної концепції та дієвих механізмів поширення соціальної відповідальності серед державних владних органів та громадянського суспільства; відсутність механізму відстеження «точок перетину» інтересів влади та суспільства; прогалини у законодавстві; наявність корупції; в окремих випадках надмірне дистанціювання між владою та громадянським суспільством, що сприяє посиленню недовіри до дій держави.

Теоретично обґрунтовано ефективність упровадження алгоритму соціального партнерства при взаємодії державних владних органів та громадянського суспільства. Окреслено основні проблемні питання, які гальмують процес упровадження соціального партнерства: недосконалість правової бази; незважаючи на діджиталізацію надання та отримання державних послуг, прослідковується певна «бюрократизація» у даному напрямі; рівень

комунікацій між державними владними органами та громадянським суспільством в окремих випадках бажає чекати кращого; високий рівень корупції; відсутні ефективні механізми контролю інститутів громадянського суспільства за реалізацією державної політики.

2.3. Вплив інформаційно-комунікаційного механізму взаємодії політичної влади з інститутами громадянського суспільства

Україна, прагнучи стати повноцінним учасником європейського і світового цивілізаційного поступу, повинна відповідати найновітнішим вимогам і темпам глобальної інформатизації соціального і індивідуального життя [130]. «Досягнення в галузі інформаційних і комунікаційних технологій, – зазначає І.В. Лівандовська, – розвивають економічні, соціальні та культурні відносини в житті людей, які описуються єдиним поняттям «інформаційне суспільство» [100]. Підґрунтям формування інформаційного суспільства з одного боку є інформація, знання, інформаційні технології, з іншого – цілеспрямована інформаційна політика країни.

Зазначимо, що ідея інформаційного суспільства виникла у Японії на початку 70-х років XX століття. Як зазначав професор Токійського технологічного інституту Ю. Хаяш: «інформаційне суспільство – це суспільство, в якому процес комп'ютеризації дає людям доступ до надійних джерел інформації, позбавляє їх рутинної роботи, забезпечує високий рівень автоматизації виробництва» [43].

«На сучасному етапі переходу світового співтовариства до інформаційного суспільства процес взаємодії держави, бізнесу та громадянина дедалі більше відбувається із застосуванням інформаційних та комунікаційних технологій (далі – ІКТ), і саме від стабільності функціонування та розвитку ІКТ-галузі

залежать суспільне порозуміння в країні та створення передумов для сталого зростання економіки» [163].

Слушною у даному контексті є наукова думка А.Р. Крусян, яка виокремлює два основні принципи, на яких має будуватися інформаційне суспільство в сучасній Україні:

- принцип пріоритету інтересів людини, її прав і свобод, зокрема, у сфері свободи слова та інформації з метою забезпечення конституційно-правової свободи людини;

- принцип захисту інформаційної свободи, при цьому не тільки людини, але й суспільства та держави, з метою забезпечення «інформаційної безпеки» [96; 175].

Інформаційно-комунікаційні технології – це сукупність методів, виробничих процесів і програмно-технічних засобів, інтегрованих з метою збирання, опрацювання, зберігання, розповсюдження, показу і використання інформації в інтересах її користувачів.

Серед основних завдань ІКТ в управлінській діяльності:

- забезпечення доступу зацікавлених сторін (громадськості, бізнесу) до процесів контролювання управлінської діяльності та прийняття рішень органами влади;

- залучення громадськості до вирішення проблем чи питань, які потребують громадського обговорення і стосуються соціально-економічних аспектів розвитку;

- забезпечення відкритого та зрозумілого комунікаційного процесу з наявністю зворотного зв'язку;

- посилення відповідальності органів влади перед громадою [96].

Для прикладу, різновидами ІКТ, які використовуються у сфері публічного управління місцевими фінансами, є: платформа організації державних та муніципальних закупівель Prozorro, моніторинговий портал DoZorro,

інформаційно-аналітична система «Прозорий бюджет», Єдиний веб-портал використання публічних коштів (E-data – Spending), державний веб-портал бюджету для громадян (E-data – Openbudget) та ін. [59].

У 2000 році на міжнародному рівні було підписано Окінавську хартію глобального інформаційного суспільства, відповідно до якої «інформаційно-телекомунікаційні технології – один із найбільш важливих факторів, які впливають на формування суспільства XXI ст. Їх революційний вплив стосується способу життя людей, їх освіти й роботи, а також взаємодії уряду та громадянського суспільства» [121]. Після Всесвітнього саміту з питань інформаційного суспільства долучилася до глобального процесу формування відкритого для всіх інформаційного суспільства і Україна [28]. Разом з тим, основні принципи подальшого розвитку «інформаційного суспільства» було закріплено в Україні лише у 2007 році (Закон України «Про основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні ...»), до цього часу цим питанням займалися переважно громадські організації.

У 2011 році, з метою забезпечення прозорості та відкритості суб'єктів владних повноважень, прийнято Закон України «Про доступ до публічної інформації», у 2013 році Стратегію розвитку інформаційного суспільства України, яка створила правову основу для нормативно-правового забезпечення процесу створення інформаційного суспільства та е-демократії, під якою розуміється певна форма відносин, відповідно до якої за допомогою ІКТ як громадяни, так і організації залучаються до державного та місцевого управління [188].

Крім того, прийнято ще ряд нормативно-правових актів, якими регламентовано даний напрям діяльності: закони України «Про електронні довірчі послуги» (2015), «Про адміністративні послуги» (2013), постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження Положення про інтегровану систему електронної ідентифікації» (2019), «Про затвердження Порядку

взаємного визнання українських та іноземних сертифікатів відкритих ключів, електронних підписів » (2019) та інші.

Акцентуємо увагу на тому, що посилення демократичних принципів та удосконалення врядування – одна з пріоритетних цілей Угоди про асоціацію між Україною та ЄС [224], на виконання якої 08.11.2017 Кабінетом Міністрів України схвалено Концепцію розвитку електронної демократії в Україні (розпорядження КМУ № 797-р).

З метою підвищення ефективності взаємодії органів державної влади з громадським суспільством упроваджено електронну комунікацію влади з інститутами громадянського суспільства у рамках електронної демократії. Електронна демократія (е-демократія) – певна форма відносин, відносин, відповідно до якої за допомогою ІКТ як громадяни, так і організації залучаються до державного та місцевого управління [188]. Вперше цей термін з'явився у Сполучених Штатах Америки у 1994 році.

Відповідно до Закону України «Про Національну програму інформатизації» (набув чинності 01 березня 2023 року) е-демократія – певна форма відносин, відповідно до якої за допомогою ІКТ як громадяни, так і організації залучаються до державного та місцевого управління у демократичних процесах, що, як наслідок, сприяє посиленню спроможності залучення громадян, підвищенню прозорості та підзвітності владних інститутів, поліпшенню зворотного зв'язку з владними державними органами [151].

Взагалі, що стосується Е-демократії, то не лише сприяє відкриттю нових каналів щодо додаткового інформування громадськості про події політичного характеру, але й надає додаткові механізми щодо контролю за владними органами, внаслідок чого, відповідно, підвищується рівень прозорості та підзвітності. Окрім того, саме е-демократія посилює згуртованість громадян, що надає додаткову можливість зміцнити суспільну стабільність та призвести до

появи принципу «знизу вгору», що сприяє ефективному подальшому управлінню [62].

Як слушно зазначає Н. Махначова: «Унікальна особливість е-демократії – комунікація у онлайн-режимі» [107, с. 3]. «Е-демократія – засіб захисту громадянами своїх прав та інтересів, який допомагає визначити ефективні механізми співпраці з органами державної влади [103, с. 2].

Рекомендацією Res (2004)15 Комітету міністрів країн-членів Ради Європи щодо е-урядування визначено «е-демократію» як використання ІКТ в демократичних процесах, що сприяє:

- посиленню участі, ініціативності та залучення громадян на різних рівнях (національний, регіональний, місцевий);
- покращенню прозорості демократизації при прийнятті рішень та підзвітності демократичних інститутів;
- покращенню чутливості – зворотної реакції державних владних органів на звернення громадян;
- сприянню публічним дебатам та приверненню уваги громадськості до процесу ухвалення рішень [240].

Варто зазначити, що е-демократія умовно поділяється на три напрями (сектори), зокрема:

- е-парламент (ІКТ застосовується державними владними органами з метою підвищення ефективності законотворчої діяльності (вебсайт Верховної Ради України));
- е-урядування (ІКТ застосовується державними владними органами з метою покращення виконавчої діяльності (вебсайт Кабінету Міністрів України)). Невід’ємним елементом електронної демократії є електронне урядування (форма організації суверенної влади, яка функціонує з метою надання електронних послуг представникам громадянського суспільства), ключовими завданнями якого є підвищення прозорості влади за рахунок

переходу на новий рівень зворотного зв'язку як з громадянами, так і з бізнесом (мова йде про зміну парадигми державної влади, адже світовий досвід показує, що модель електронного уряду природна і приваблива для тих країн і культур, в яких держава сприймається як обслуговуюча, сервісна структура) [12];

– е-правосуддя (ІКТ застосовується судовими органами з метою підвищення ефективності діяльності (підсистема Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи «Електронний суд»)) [62; 107].

Крім вище зазначених, до механізмів е-демократії відносять: е-петиції, е-звернення, е-голосування, е-консультації, е-референдуми, електронні громадські журі, е-опитування, бюджети участі та системи контролю за діями влади; концепція смарт-сіті – «Розумне місто»; цифрові державні платформи; концепції блокчейну; забезпечення електронної взаємодії державних інформаційних ресурсів та розвитку інфраструктури інтероперабельності; запровадження цифровізації державних установ, багатоканальне інформування та залучення громадян, концепції відкритих даних з використанням електронних платформ (для прикладу, «Громадянське суспільство і влада», «Єдина система місцевих петицій» тощо) [65].

З червня 2019 року упроваджено проєкт Державного агентства з питань електронного урядування України, Міністерства юстиції України та ДП «Національні інформаційні системи» щодо можливості онлайн-реєстрації громадських організацій зі статусом юридичної особи. У липні 2019 року Президентом підписано указ «Про деякі заходи щодо поліпшення доступу фізичних та юридичних осіб до електронних послуг», яким передбачено функціонування 350 держреєстрів, поступову електронну ідентифікацію громадян і впровадження в е-форматі першочергових держпослуг для громадськості та бізнесу [21].

Наразі все більшого поширення серед громадян України набуває використання мобільного додатку «Дія», який надає дистанційний доступ

громадян до державних сервісів. Звісно, це суттєва допомога громадянам (особливо внутрішньо переміщеним, які перебувають за межами країни чи на тимчасово окупованій території). Завдяки застосунку «Дія» громадянам доступні: е-паспорт і е-паспорт для виїзду за кордон; єДокумент (електронний паспорт, який діє під час воєнного стану); картка платника податків; закордонний паспорт; довідка переселенця; свідоцтво про народження дитини; посвідчення водія. Крім того, наявна можливість дистанційного отримання послуг: подання заявки на пошкоджене майно; отримання довідки внутрішньо переміщеної особи (змінити адресу реєстрації ВПО); отримання допомоги по безробіттю; подання заявки на іпотеку (єОселя); штрафи ПДР; шеринг авто; отримання довідок (ОК-5, ОК-7, витяг про місце проживання), безліч операцій для ФОПів та інше [147].

Крім того, за допомогою:

- чат-ботів організовано дієву систему сповіщень з тилу ворога щодо кількості та розташування військових і техніки загарбників;
- месенджерів та соціальних мереж налагоджено взаємообмін та координацію між волонтерами, що сприяє ефективному та швидкому забезпеченню військових необхідним.

Таким чином, як бачимо, Україна здійснила суттєві кроки щодо подальшого впровадження та функціонування електронної демократії. Крім того, згідно з даними аналізу ІТ-іміджу України у світі від 29.09.2023, «Україну, попри повномасштабну війну, можна побачити в рейтингах країн із найбільш перспективною ІТ-галуззю. Наш людський потенціал отримує високі оцінки за рівнем професійних навичок, а міжнародні експерти в галузі електронного врядування відмічають досягнення українського уряду в забезпеченні сталого доступу населення до інформації та державних послуг в умовах війни» [2].

Еспертами Emerging Europe у звіті Future of IT 2023 року також звернено увагу на те, що «після 24 лютого 2022 року українські ІТ-компанії стали

агресивнішими у просуванні свого бізнесу та впевненішими у якості своїх продуктів і сервісу» [226].

Зазначимо, що у 2022 році Україна посіла 12 місце серед 23 країн Центральної, Східної, Південно-Східної та Північно-Східної Європи у рейтингу конкурентоспроможності ІТ-сектору (для порівняння, у 2021 році Україна перебувала на 10 місці). Вартим уваги також є те, що у 2022 році «Україна вперше опинилась серед країн із дуже високим рівнем розвитку електронного врядування, піднявшись на 23 позиції від результату 2020 року та посівши 46 місце у світі (між Чехією і Словаччиною, на першому місці знаходиться Данія) [226, с. 15]. Найбільш позитивно вплинули на зазначені результати: інституційна структура (наявність і функціонал офіційних електронних порталів державних органів та служб); контентне забезпечення (доступність офіційної державної інформації для населення); сервісне забезпечення (доступність і різноманіття державних послуг онлайн) [226, с. 16].

Таким чином, удосконалення інформаційно-комунікаційного механізму взаємодії органів державної влади з інститутами громадянського суспільства надало можливість раціоналізувати комунікаційні зв'язки та упорядкувати зворотній зв'язок між владою та громадянами відповідно до реальних умов в інформаційному просторі [9].

Зазначимо, що до 24 лютого 2024 року рівень прозорості, відповідно до міжнародних рейтингів, був доволі високим (Open Data Maturity Report – 2 місце з 35, Corruption perception index – 116 із 180 [159]. Проте повномасштабне вторгнення Російської Федерації внесло свої корегування. Відповідно до наказу Міністерства юстиції України «Про зупинення оприлюднення інформації у формі відкритих даних, розпорядником якої є Міністерство юстиції України (далі – МЮІ)» від 13.04.2022 № 1462/5 [148], призупинився доступ до Єдиного державного веб-порталу відкритих реєстрів МЮУ. Також було призупинено

доступ до реєстрів НАЗК, державні закупівлі проводилися шляхом укладання прямих договорів (без проведення аукціонів на платформі Prozorro).

І саме громадські організації у цей час активно включилися у процес вирішення нагальних на той час проблем. Саме завдяки діяльності Антикорупційного штабу створено проєкт «Карта руйнувань і відновлення» (зібрано відомості про пошкоджені об'єкти та роботи з їх відновлення), Київською школою економіки та іншими громадськими організаціями запущено проєкт «Росія заплатить» (інформація про збитки, завдані Україні), коаліцією «Rise Ukraine» (спільно з державними органами) створено національну цифрову екосистему для підзвітного управління відбудовою DREAM (допомагає відслідковувати реконструкційні проєкти).

З метою надання допомоги громадянам у частині, що стосується права на доступ до інформації під час введення в Україні правового режиму воєнного стану, медійною громадською організацією «Платформа прав людини» підготовлено серію аналітичних матеріалів та проведено тренінги для журналістів і громадських активістів. Громадською організацією «Тренінгово-консультаційний центр з доступу до інформації» надавалися на постійній основі консультації щодо дотримання прав на інформацію, захист персональних даних та права на звернення. Крім того, спільними зусиллями вище зазначених громадських організацій підготовлено «Довідник із громадянських (особистих), політичних та інших прав людини в умовах воєнного стану», у якому надано роз'яснення на поширені запитання щодо правозастосування публічних службовців і громадян у період правового режиму воєнного стану [32].

Разом з тим, саме прозорість – один з головних принципів демократичної країни. На думку голови Комітету Верховної Ради з питань інтеграції України до Європейського Союзу І. Климпуш-Цинцадзе «.. необхідно більше зусиль докладати до того, щоб ми повернулися до прозорої роботи парламенту, до того, щоб порядки денні засідань Ради, нехай без дати, але публікувалися для

того, щоб громадянське суспільство могло заздалегідь включитися в обговорення тих чи інших законодавчих ініціатив» [137].

У березні 2023 року громадськість вийшла із заявою про відновлення доступу до реєстрів інформації (зокрема, реєстрів: декларацій, звітів партій, діяльності парламентських комітетів, Єдиного реєстру юридичних осіб та фізичних осіб підприємців та інших реєстрів МЮУ, судового реєстру; реєстру арештованих активів АРМА). Крім того, з жовтня 2022 року законодавчо передбачено необхідність, у разі перевищення вартості товарів і послуг 200000 грн, проведення відповідних тендерів.

Відповідно до ст. 53 додатку 1 Меморандуму про економічну та фінансову політику від 24.03.2023 № 7054/0/2-2023 «... стратегія післявоєнної відбудови відповідатиме найвищим стандартам прозорості та підзвітності. ... Координуючи наші дії з міжнародними партнерами та організаціями громадянського суспільства, плануємо максимальною мірою скористатися перевагами цифрових технологій, включно шляхом використання платформи, що містить інформацію, необхідну для прозорого відстеження та аналізу пов'язаних з відбудовою закупівель та видатків (п. 26). Ключовими елементами цієї стратегії будуть також комплексні аудити використання коштів на відбудову, аудити ефективності певних відібраних окремих проєктів (включно з перевірками вартості проєктів, їхніх проміжних та кінцевих результатів), а також своєчасне оприлюднення звітів про результати таких аудитів» [57].

Також, згідно з Декларацією Лугано (підсумковий документ Міжнародної конференції з питань відновлення України) від 4-5 липня 2022 року, 3 місце серед керівних принципів процесу відновлення України «Принципи Лугано» займає «прозорість, підзвітність та верховенство права» [46].

01 грудня 2022 прийнято Закон України «Про Національну програму інформатизації», яким урегульовано правові відносини. Серед основних завдань, які забезпечує зазначена програма: розробка та подальше

упровадження ІКТ; заходи, спрямовані на розвиток е-урядування та е-демократії; подальший розвиток системи державних інформаційних ресурсів; рівний доступ до ІКТ, покращення рівня освіти громадян; удосконалення механізму надання публічних послуг та інші (ст. 3) [151].

Як бачимо, питанню щодо законодавчого обґрунтування доцільності подальшого розвитку ІКТ, відповідно, пряму відкритості та прозорості у діяльності політичної влади приділяється суттєва увага. І це цілком зрозуміло, адже як процес боротьби із агресором, так і відбудови країни передбачає суттєву допомогу міжнародних партнерів, які, відповідно, вимагатимуть звітування. Саме тому відкритість процесу необхідна для подальшої підтримки та позитивної репутації України, як демократичної та відкритої країни, а також контролю з боку громадських організацій.

Слід зазначити, що у середині 2023 року з метою дотримання відкритості процесу відбудови, впроваджено державну електронну екосистему DREAM, яка забезпечує єдиний цифровий маршрут для всіх проєктів відбудови. Функціоналом програмного забезпечення зазначеної платформи передбачено створення громадами власних проєктів, крім того передбачено можливість залучати кошти не тільки з бюджету, а і від міжнародних партнерів. Упровадження електронної системи DREAM надасть можливість громадським організаціям здійснювати контроль як за результативністю, так і ефективністю реалізації проєкту. Як бачимо, принцип відкритості та прозорості є фундаментальним для відбудови, розвитку та демократизації України.

Наступним доволі таки дієвим механізмом е-демократії є бюджети участі, який надає можливість громадянам визначати, яким чином та як доцільніше використовувати бюджетні кошти (пропозиції, надані громадянами, враховуються, частини бюджету спрямовуються саме на обрані громадою проєкти, які обрано шляхом е-голосування). Слід зазначити, що наразі дієвими є

дві системи бюджетів участі – Єдина система бюджетів участі та бюджети участі на сайтах місцевих рад.

Таким чином, *до основних переваг е-демократії необхідно віднести:* зменшення витрат: на демократичні процедури; на інтерактивні форми взаємодії з громадськістю (надає можливість державним органам враховувати пропозиції різноманітних соціальних груп при ухваленні рішень); залучення громадян до ухвалення рішень на ранніх стадіях; залучення громадян з обмеженими можливостями до участі в ухваленні рішень; підвищення довіри громадськості держави [61].

Проблемними у контексті досліджуваного є також питання щодо надзвичайної вразливості системи державного управління у частині, що стосується кіберзлочинів та кібертероризму; ймовірність витоку державної інформації через хакерські атаки; відсутність електронної інтегрованості (взаємосумісності) систем; маніпулювання думкою громадськості за допомогою інформаційних ресурсів; перевантаження системи, що, як наслідок, призводить до збоїв та втрат інформації державного значення.

Українські громадські організації отримують підтримку і від європейських донорів, які допомагають робити прозорою діяльність державної влади. Особливо активною в цій діяльності є ПРООН. Як приклад, можемо виділити «грантовий конкурс, що було організовано Програмою ООН із відновлення та розбудови миру за технічної підтримки ГО «Взаємодія-Плюс» за фінансування Європейського Союзу та урядів Данії, Швейцарії та Швеції. Конкурс Програми малих грантів спрямовано на відновлення ефективного врядування та просування примирення в охоплених збройним конфліктом громадах Донеччини та Луганщини (на підконтрольних уряду України територіях), що відповідає Цілі сталого розвитку 16 «Мир, справедливість і сильні інститути» [160]. Зазначений конкурс є одним з низки подібних, що спрямовані на підтримку громадських організацій, що мають наміри забезпечувати прозорість

діяльності органів державної влади. Реалізація зазначених проєктів сприяє тому, що представники влади, що здійснюють управління, повинні звітувати про власну діяльність в автоматичному режимі за допомогою вебсайтів, мобільних додатків, спеціалізованих порталів, тощо. Зазначимо, що ЄС через посольства урядів Данії, Швейцарії та Швеції надав гуманітарну технічну допомогу, яка через співпрацю державної влади, антикорупційних органів та представників громадянськості повинна зменшити рівень корупції.

У другому півріччі 2023 року громадською організацією «Рух ЧЕСНО» проведено рейтинг прозорості комітетів Верховної Ради України. Найкращий рівень прозорості (9 балів) отримали: Комітет з питань прав людини, деокупації та реінтеграції тимчасово окупованих територій України, національних меншин і міжнаціональних відносин; Комітет з питань організації державної влади, місцевого самоврядування, регіонального розвитку та містобудування; Комітет з питань енергетики та житлово-комунальних послуг; Комітет з питань соціальної політики та захисту прав ветеранів; Комітет з питань антикорупційної політики; Комітет з питань інтеграції України до ЄС, а також Комітет з питань здоров'я нації, медичної допомоги та медичного страхування. Антирейтинг очолив Комітет з питань транспорту та інфраструктури, прозорість роботи якого складає 4 бали з 9 [137].

З початком повномасштабного вторгнення країни-агресора на Україну влада та громадянське суспільство об'єдналися заради спільної мети – перемоги. «На початку війни держава не в змозі була підтримувати свої збройні сили, а система закупівель не змогла організувати поставку необхідної техніки, оскільки вона була абсолютно непридатна для військових операцій. І лише за активного сприяння громадянського суспільства, упродовж року Міністерством оборони України деякі питання щодо забезпечення Збройних Сил України було урегульовано» [58].

З метою спрощення діяльності благодійних організацій та громадських об'єднань 05 березня 2022 року прийнято постанову Кабінету Міністрів України «Деякі питання отримання, використання, обліку та звітності благодійної допомоги», якою спрощено систему надходжень благодійних внесків, систему закупівель та ввезення із-за кордону. За ініціативи Координаційного Штабу з гуманітарних та соціальних потреб створено інтернет платформу «Співдія», основним завданням якої є: опрацювання звернень громадян на гарячу лінію, які потребують різного роду допомоги (верифіковані волонтери збирають всі потреби та наявні ресурси та оперативно відправляють гуманітарну допомогу та медичні засоби тим, хто цього потребує найбільше) [186].

Підводячи підсумки, зазначимо, що на сьогодні в Україні на державному і регіонально-громадському рівні починає вибудовуватися чіткий алгоритм інформаційної взаємодії політичної влади з інститутами громадянського суспільства:

- сформульовано й законодавчо закріплено основні принципи, завдання та стратегічні напрями державної інформаційної політики;
- сформовано державні інститути відповідної компетенції, ухвалено цілу низку концепцій, програм і планів дій;
- постійно удосконалюються нормативно-правова та нормативно-технічна бази;
- процес інформатизації перестав бути стихійним і набув ознак керованості;
- сформовано та продовжує розвиватись ринок сучасних інформаційних технологій та послуг;
- забезпечуються відповідні заходи щодо захисту інформації та забезпечення інформаційної безпеки держави;
- розвивається міжнародне співробітництво.

Завдяки удосконаленню механізму інформаційно-комунікаційної взаємодії державної влади та громадянського суспільства прискорюється процес ухвалення рішень, підвищується якість цих рішень та зростає ефективність їх реалізації. При цьому вивільняється робочий час публічних службовців, а громадянське суспільство отримує інструмент ефективного впливу на процеси формування державних політик. Як наслідок, змінюються підходи до механізмів державного управління, переорієнтовуються та поступово трансформуються базові принципи забезпечення участі громадян у процесах державного управління.

Розвиток інформаційного суспільства в подальшому повинен здійснюватися у вдосконаленні взаємозв'язку органів публічної влади з інститутами громадянського суспільства, на основі сучасних механізмів інформаційно-комунікативної взаємодії в національному інформаційному просторі.

Висновок до розділу 2

1. Запропоновано під механізмом взаємодії політичної влади та громадянського суспільства розуміти систему відносин органів влади та громадянського суспільства, які налаштовані на співпрацю, яка здійснюється у межах, визначених законодавством, з метою формування і реалізації ефективної державної політики, а також вирішення актуальних питань державного й суспільного розвитку та задоволення відповідних потреб як держави, так і суспільства, який сприятиме як процесу самовдосконалення, так і оптимізації державної влади.

Механізмам взаємодії притаманні такі елементи: нормативно-правове регулювання взаємодії (забезпечує всебічну регламентацію діяльності);

суспільні відносини, що виникають у результаті взаємодії; система засобів, що застосовується державою для забезпечення якісної та результативної взаємодії.

2. Ефективний механізм взаємодії інститутів громадянського суспільства з органами державної влади передбачає: забезпечення інформаційної відкритості з боку органів державної влади; подальше удосконалення нормативно-правового підґрунтя, яке регламентує діяльність; повноцінне здійснення громадського контролю, громадських експертиз, зокрема й антикорупційної експертизи нормативно-правових актів; розширення меж і змісту громадського контролю за діяльністю органів державної влади, створення додаткових механізмів ефективного контролю громадськості у сферах, які не мають належного правового регулювання.

3. Механізми взаємодії політичної влади та громадянського суспільства поділяють на: організаційні (урядові та неурядові); правові (загальнодержавні – право громадянського суспільства, діалог з громадськістю, підтримка соціального партнерства, державна політика сприяння суспільному діалогу; місцеві – проведення консультацій з громадськістю, форуми, виставки та ярмарки громадянського суспільства).

Складовими механізму взаємодії політичної влади та громадянського суспільства є принципи: партнерства, верховенства права, відкритості та прозорості, відповідальності, політичної незалежності. Серед основних напрямів – належне законодавче підґрунтя діяльності як державної влади, так і громадянського суспільства; подальша діджиталізація; запобігання корупційним ризикам; дієвий державний та громадський контроль, імплементація позитивного міжнародного досвіду. Однією з форм громадської активності, що відіграє важливу роль у формуванні громадянського суспільства, побудові соціальної та правової держави в сучасних умовах, є волонтерська діяльність.

З метою покращення ефективності взаємодії державної влади та громадянського суспільства запропоновано підготувати Порядок про громадський контроль в Україні, у якому чітко визначити мету, завдання та функції, форми та механізми реалізації контрольних заходів.

4. Наразі Україна перебуває у постійному пошуку нових інноваційних форм оптимізації взаємодії органів державної влади та інститутів громадянського суспільства. Упроваджено та стрімко розвивається електронне урядування, започатковано проєкт «Держава в смартфоні» та інші способи вдосконалення взаємодії та її ефективності. Разом з тим, важлива не просто наявність самих елементів механізму взаємодії, а ще й їх логічна взаємопов'язаність. Адже дієвість та ефективність механізму правового регулювання взаємовідносин органів державної влади та інститутів громадянського суспільства можлива лише за умови якісного функціонування усіх його структурних елементів, які у сукупності продукують своєрідне макросередовище формування, існування і розвитку цих взаємовідносин.

5. Однією з ключових умов функціонування ефективної соціальної економіки є формування механізмів соціальної відповідальності в суспільстві. Соціальна відповідальність органів державної влади та громадянського суспільства – певний взаємозв'язок між владою та суспільством, який передбачає дотримання та реалізацію у повному обсязі державних соціальних гарантій та державних соціальних стандартів, компроміс між соціальним і фінансовим аспектом щодо ухвалення економічних, фінансових та інвестиційних рішень, реалізація якого супроводжується взаємними правами та обов'язками щодо виконання законодавчих норм та вжиття відповідних заходів у разі їх порушення. Реалізація соціальної відповідальності, як правило, супроводжується взаємними правами та обов'язками органів державної влади та інститутів громадянського суспільства щодо дотримання законодавчих норм та вжиття відповідних заходів реагування у разі їх порушення. У науці права

виокремлюють дві стадії соціальної відповідальності: відповідальність за виконання обов'язку, передбаченого відповідною нормою та відповідальність за порушення цього обов'язку.

6. Під соціальною відповідальністю запропоновано розуміти формування, сприйняття, усвідомлення та дотримання всіма суб'єктами вимог суспільних відносин, що ґрунтуються на соціальних нормах, а у разі їх порушення – сумлінне визнання обов'язку прийняття відповідальності за здійснення негативного впливу у будь-якій формі іншим індивідам з подальшою ліквідацією завданих збитків.

Характерними ознаками соціальної відповідальності є: соціальне явище, наділене конкретно-історичним змістом; свідоме здійснення обов'язку перед суспільством; невиконання обов'язку передбачає той чи інший ступінь осуду такої особи суспільством; ініціативний характер; перевага компромісу між суспільними інтересами та цілями; поведінка людей визначається переважно їх очікуваннями щодо соціальної позиції суб'єкта у формуванні соціально визначених атрибутів конкретних соціальних груп. Серед основних форм соціальної відповідальності – юридична, політична, моральна, громадянська, професійна.

7. Суб'єктами соціальної відповідальності можуть бути одна чи група людей, суспільство чи організація, які під час функціонування вступають у певні відносини для задоволення своїх потреб. Об'єкт соціальної відповідальності уособлює в собі те, за що саме покладається (чи приймається добровільно) відповідальність на суб'єкта соціальної дії.

8. Соціальна відповідальність органів державної влади має багатофункціональний зміст: забезпечує дотримання принципів державного управління, забезпечуючи тим самим імідж інститутів держави та її посадових осіб; є обов'язковим засобом соціальної відповідальності на інших рівнях (зокрема, підприємств і громадян), запорукою соціального прогресу; передбачає

звітування посадовців та державних інститутів перед громадськістю за виконання делегованих їм повноважень та обов'язків.

До соціальної відповідальності інститутів громадянського суспільства доцільно віднести: по-перше відповідальність перед суспільством за свою діяльність, а також вплив на інших людей; по-друге, використання лише таких способів досягнення статутних цілей, що не завдають шкоди людям, суспільству та природі.

8. Найдієвішим механізмом соціальної відповідальності є механізм соціального партнерства, основними завданнями якого є: забезпечення реалізації соціально орієнтованої економічної політики; удосконалення чинного законодавства; ефективний механізм регулювання соціальних та економічних відносин; проведення переговорів, взаємних консультацій; вирішення проблемних питань. Запропоновано алгоритм соціального партнерства при взаємодії органів державної влади та громадянського суспільства в Україні, який передбачає об'єднання інтересів органів державної влади та інститутів громадянського суспільства. Окреслено основні проблемні питання при впровадженні механізму соціального партнерства: недосконалість правової бази; незважаючи на діджиталізацію надання та отримання державних послуг, прослідковується певна «бюрократизація» у даному напрямі; рівень комунікацій між органами державної влади та громадянським суспільством в окремих випадках бажає чекати кращого; високий рівень корупції; відсутні ефективні механізми контролю інститутів громадського суспільства за реалізацією державної політики.

9. На сьогодні в Україні на державному і регіонально-громадському рівні починає вибудовуватися чіткий алгоритм інформаційної взаємодії політичної влади з інститутами громадянського суспільства: сформульовано й законодавчо закріплено основні принципи, завдання та стратегічні напрями державної інформаційної політики; сформовано державні інститути відповідної

компетенції, ухвалено цілу низку концепцій, програм і планів дій; постійно удосконалюються нормативно-правова та нормативно-технічна бази; процес інформатизації перестав бути стихійним і набув ознак керованості; сформовано та продовжує розвиватись ринок сучасних інформаційних технологій та послуг; забезпечуються відповідні заходи щодо захисту інформації та забезпечення інформаційної безпеки держави; розвивається міжнародне співробітництво.

Підґрунтям формування інформаційного суспільства з одного боку є інформація, знання, інформаційні технології, з іншого – цілеспрямована інформаційна політика країни. Інформаційне суспільство будується на підґрунті двох принципів – пріоритету інтересів людини, її прав і свобод, а також захисту інформаційної свободи.

9. Завдяки удосконаленню механізму інформаційно-комунікаційної взаємодії державної влади та громадянського суспільства прискорюється процес ухвалення рішень, підвищується якість цих рішень та зростає ефективність їх реалізації. При цьому вивільняється робочий час публічних службовців, а громадянське суспільство отримує інструмент ефективного впливу на процеси формування державних політик. Як наслідок, змінюються підходи до механізмів державного управління, переорієнтовуються та поступово трансформуються базові принципи забезпечення участі громадян у процесах державного управління.

Удосконалення інформаційно-комунікаційного механізму взаємодії органів державної влади з інститутами громадянського суспільства надало можливість раціоналізувати комунікаційні зв'язки та упорядкувати зворотній зв'язок між владою та громадянами відповідно до реальних умов в інформаційному просторі.

РОЗДІЛ 3

ПЕРСПЕКТИВИ ОПТИМІЗАЦІЇ ВЗАЄМОДІЇ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА ТА ПОЛІТИЧНОЇ ВЛАДИ: ВІТЧИЗНЯНА ПРАКТИКА ТА ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ДОСВІД

3.1. Проблематика взаємодії політичної влади з інститутами громадянського суспільства у контексті реформ та трансформаційних процесів

Як свідчать результати проведеного дослідження, громадянське суспільство та політична влада у своїй більшості є консолідованими. Разом з тим, розгортання в Україні кризових процесів, а також повномасштабне вторгнення країни-агресора сприяло виявленню ряду проблемних питань у даному напрямі. Проаналізуємо основні з них.

Однією із форм взаємодії органів влади та суспільства є активна участь громадянських інститутів у законодавчій діяльності.

С.М. Мельничук розглядає законодавчу діяльність як правову форму державного управління щодо «об'єктивації результатів правотворчості у форму» нормативно-правових актів, які урегульовують суспільні відносини [108]. Серед основних проблемних питань, які негативним чином впливають як на саме законодавство, так і на процес його прийняття – зайва кількість законодавчих актів та відсутність належного наукового забезпечення законодавчого процесу. Як результат – значна кількість нормативно-правових актів вищої юридичної сили, в ефективності та якості яких сумніваються як експерти, так і сама громадськість [164, с. 197–198].

Громадянське суспільство бере участь у законодавчій діяльності через громадські організації ... у межах тих повноважень, які визначені державою. Роль громадянських інститутів у даному напрямі досить важлива, адже саме

громадські об'єднання акцентують увагу на актуальні проблемні питання у тому чи іншому напрямі, тобто здійснюють інформаційну функцію – надають інформацію про суспільні процеси, які лишилися поза увагою. Саме громадські інституції надають інформацію щодо ефективності застосування на практиці тих чи інших способів правового регулювання, тобто забезпечують експертну функцію. Не менш важливою є також функція самозахисту – коли громадянське суспільство застосовує ті чи інші механізми громадського впливу проти дій державних органів, які несуть як потенційну, так і реальну загрозу цивілізаційним стандартам та практикам.

Слід зазначити, що інституційною спроможністю здійснювати більшість видів експертизи наділений Кабінет Міністрів України. Його повноваженнями передбачено здійснення фахової та юридичної експертизи власних урядових актів, а також проєктів законодавчих актів, які внесено на розгляд Верховної Ради України іншими суб'єктами права. Експертну діяльність у законодавчій діяльності у першу чергу спрямовано на утвердження й забезпечення прав та свобод людини і громадянина (ч. 2 ст. 3 Конституції України) та недопущення звуження змісту й обсягу встановлених прав і свобод під час ухвалення нових законів або внесення змін до чинних законів (ч. 3 ст. 22 Конституції України) [88].

Дефекти законодавчого процесу і відсутність експертного аналізу законопроектів призводять до того, що законодавчі акти можуть містити значні помилки й прогалини, що, як наслідок, зумовлює виникнення деструктивних процесів у законотворенні.

Згідно з чинним законодавством, активними суб'єктами експертизи у сфері правотворчості та правозастосування є експерти громадянського суспільства, професійні самоврядні організації та представництва міжнародних організацій. Громадська експертиза є проявом демократії, дозволяє

громадськості та державній владі ефективно взаємодіяти, налагоджувати діалог на всіх етапах процесу прийняття управлінських рішень [23, с. 10]

Проте механізм участі інститутів громадянського суспільства у здійсненні експертизи проєктів законів не має чіткого законодавчого урегулювання. Виключення становлять законопроєкти, розроблені органами виконавчої влади. Пунктом 12 Порядку проведення консультацій з громадськістю з питань формування та реалізації державної політики визначено випадки обов'язкового проведення консультацій з громадськістю стосовно обговорення проєктів правових актів: щодо дотримання прав, свобод та інтересів осіб; які мають вплив на навколишнє природне середовище; щодо визначення стратегічних цілей, завдань у державному управлінні (у тому числі різноманітні програми у економічному, соціальному і культурному напрямі); щодо повноважень місцевого самоврядування; щодо визначення порядку надання адмінпослуг; про правовий статус громадських об'єднань, їх фінансування та діяльності; щодо надання пільг та обмежень громадському суспільству та інші [142].

Зазначимо, що інформацію щодо організації та безпосереднього проведення таких консультацій, необхідно оприлюднювати на офіційному веб-сайті органів виконавчої влади у спеціальній рубриці «Консультації з громадськістю». Крім того, забезпечення організації органами державної влади консультацій з громадськістю здійснюється через спеціальний урядовий сайт (<http://civic.kmu.gov.ua>) [134].

Щодо форм залучення інститутів громадянського суспільства до парламентських слухань, то їх передбачено Регламентом Верховної Ради України. Так, відповідно до ст. 235 запрошенню підлягають представники державних органів влади, місцевого самоврядування, різноманітних політичних партій, інших об'єднань, представники інститутів громадськості, автори (ініціатори) електронних петицій, якими виявлено бажання брати участь та не

пізніше п'яти днів надано до комітету, який проводить підготовку до слухань, заявку [156; 69].

Водночас, як свідчить практика, антикорупційні парламентські слухання в Україні відбуваються дуже рідко, присутність представників громадськості, як правило, мінімальна. Крім того, як слушно зазначає О.М. Майборода: пропозиції надходять від незначної кількості громадських об'єднань або не надходять взагалі. Виникають питання і щодо їх якості, що, як наслідок, демотивує представників органів виконавчої влади. Демотивуючим чинником для громадських об'єднань є неможливість отримати адекватну інформацію про результати розгляду їх пропозицій (орієнтовно лише 10% органів державної влади забезпечують розміщення звітної інформації із зазначенням відомостей про врахування або неврахування пропозицій та причин неврахування) [25].

Зважаючи на вищевикладене, а також з метою ефективнішого залучення представників громадськості до антикорупційних парламентських слухань, необхідно закріпити у нормативно-правових актах, які регламентують роботу у даному напрямі, їх обов'язкову присутність. З цією метою пропонуємо ст. 235 Регламенту Верховної Ради України викласти у наступній редакції: передбачити обов'язкову участь у парламентських слуханнях у Верховній Раді представників органів державної влади, органів місцевого самоврядування, політичних партій, інших об'єднань громадян, наукових установ, представників громадськості, авторів (ініціаторів) електронних петицій, які, не пізніше як за п'ять днів повинні подати відповідну заявку до комітету, що проводить підготовку до слухань.

Також вважаємо за доцільне передбачити, з використанням методу квотування, окрему квоту представникам інституту громадськості з урахуванням пріоритетності саме на представниках сфери, в якій відбуваються громадські слухання.

Таким чином, представники громадських об'єднань матимуть більше

можливості вносити законодавчі ініціативи, що, як наслідок, сприятиме як підвищенню рівня урегульованості відносин між її об'єктами та суб'єктами, так і зменшенню потенційних корупційних викликів через високий рівень вмотивованості громадських діячів, більшість з яких або членів їх родин безпосередньо постраждали від корупційних злочинів та проступків, що скоювались представниками органів державної влади [119]. Саме тому законодавчі ініціативи представників громадськості мають суттєве значення як з метою запобігання корупції, так і в рамках трансформації сучасного українського суспільства загалом.

Це підтверджується і результатами соціологічного опитування, проведеного у період з 10.05 по 04.06.2024 року у межах Київського, Дніпропетровського та Запорізького регіону. Стан нормативно-правового забезпечення оцінюють на відмінно – 20%, добре – 27%, потребує удосконалення – 33%, незадовільно – 10%. На запитання Чи потребує, на Вашу думку, удосконалення Закон України Про громадські об'єднання? 54% респондентів відповіли так, 46% – ні. Практично аналогічні відповіді і щодо запитань про удосконалення постанов Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку сприяння проведенню громадської експертизи діяльності органів виконавчої влади» та «Про забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики»? 52% респондентів відповіли так, 40% – ні, 8% – важко відповісти. На питання: Чи відповідає чинне законодавство у досліджуваному напрямі міжнародним зобов'язанням та стандартам у сфері сприяння розвитку громадянського суспільства? 35% відповіли так, 40% – ні, 25% – важко відповісти. Що стосується питання, чи є дієвими наявні правові механізми взаємодії органів державної влади та громадянського суспільства? 34% респондентів відповіли так, 50% – ні, 16 – важко відповісти (додаток А).

Разом з тим необхідно також акцентувати увагу на тому, що участь громадянського суспільства у законодавчій діяльності може мати і негативний вплив. У першу чергу це *кон'юнктурні мотиви*, які умовно можна поділити на дві групи:

- об'єктивні (громадські об'єднання відстоюють матеріально-невиправдані бажання учасників, зокрема, не платити податки, отримувати великі пенсії або пільги). Тобто керівництво громадських об'єднань орієнтується на власну популярність, а не відстоювання прав та інтересів громадян;

- суб'єктивні (член громадянської організації співпрацює виключно заради певної власної вигоди, нерідко – високої зарплатні, роблячи ставку на кількісні показники ефективності, часто навіть на шкоду якісним. Для прикладу, громадська організація зосередилась на законодавчих ініціативах, які не мали заперечень у парламентській більшості, і саме на такі ініціативи вони почали готувати малозначущі, частіше – процедурні законопроекти. В очах донорів організація мала найвищі показники ефективності, оскільки всі написані ними законопроекти парламент приймав, а в очах соціальної групи організацію сприймали негативно, оскільки від їх імені вони включались у неважливі та неактуальні питання, при цьому уникаючи боротьби за дійсно необхідні реформи [172, с. 104].

Наступним фактором є *маніпулятивність*, коли для відстоювання неефективних і навіть шкідливих для держави ініціатив певними комерційними групами створюються громадські організації.

Найчастіше наразі має місце *брак компетенції* як окремих керівників, так і учасників громадських об'єднань, що сприяє ініціюванню як необґрунтованих у юридичному та соціальному сенсі вимог, як наслідок – низька якість законопроектів, так і реально можуть завдати шкоди життю та здоров'ю громадян (для прикладу, відмова від вакцинації).

На наш погляд, необхідно розробити чіткі фахові критерії для участі громадських організацій у процесах законодавчої діяльності.

Наступною як теоретичною, так і практичною проблемою при взаємодії аналізованих інституцій, є відсутність відповідальності органів державної влади перед громадянським суспільством.

Як слушно зазначає О.Л. Богініч, характер взаємовідносин між громадянським суспільством і державною владою визначається генетичними та функціональними зв'язками. Громадянське суспільство – первинне утворення, яке шляхом об'єднання своїх членів у політичний союз створює державу. Держава – вторинне утворення, покликане надавати першому певні послуги, за що отримує від нього платню у вигляді податків. Договірні зобов'язання між цими сторонами передбачені і Конституцією України, якою чітко окреслено пріоритет суспільних інтересів над державними. Більш того, у Конституції України передбачено, що метою діяльності держави є благо суспільства, його громадян [16, с. 26–27].

Порушення ж однієї із сторін договору свого зобов'язання призводить до покладання на винну сторону відповідальності, яка за своєю сутністю є юридичною. Разом з тим, незважаючи на імперативну норму Конституції України, якою передбачено як відповідальність держави перед її громадянами, так і право останніх позиватися до держави за відшкодуванням матеріальної та моральної шкоди за незаконні дії з її боку, правозастосування з цих питань наразі є досить неефективним.

Для прикладу, проаналізуємо факти порушення юридичної відповідальності особами, посади, яких мають виборний характер (Президент України, депутати Верховної Ради України та депутати місцевих рад). Підставою обрання на певні посади цих претендентів є їх виборчі програми, які, з точки зору зобов'язального права, мають характер юридичних зобов'язань, які беруть на себе зазначені особи при умові їх обрання. І наслідком їх порушення

має наступати юридична відповідальність, в тому числі у певних випадках – кримінальна. Мають місце непоодинокі факти, коли обрана на певну посаду особа кардинально змінює напрями діяльності. У таких діях вбачаються ознаки кримінального злочину – шахрайства. При цьому враховуються випадки, коли невиконання передвиборчих обіцянок пов’язується з настанням випадків, які можна ідентифікувати як форс мажорні або з інших причин, які унеможливлюють їх реалізацію [16, с. 28].

Зазначені положення необхідно поширити на сферу суспільних відносин, які регулюють правосуб’єктність всіх осіб, які обіймають виборні посади, особливо тих, які є вищими посадовими особами.

Наступним наразі досить нагальним питанням при взаємодії органів державної влади та громадянського суспільства є відсутність дієвого механізму контролю у сфері державних закупівель, у тому числі оборонних, наданні адміністративних та медичних послуг. І це зважаючи на те, що Законом України «Про запобігання корупції» саме громадські об’єднання уповноважені здійснювати контроль щодо дотримання законодавчих норм у даному напрямі з використанням при цьому таких механізмів контролю, які жодним чином не суперечать законодавству [143; 115].

Проте методи та способи громадського антикорупційного контролю потребують уточнень на нормативно-правовому рівні. Слушною у контексті досліджуваного є наукова точка зору М.А. Аніщенко, який наголошує на тому, що значення громадського контролю в сфері охорони здоров’я важко переоцінити, так як випадки порушення антикорупційного законодавства в цій сфері можуть створювати потенційні загрози пацієнтам [4].

Непоодинокими є факти постачання для військових неякісних турнікетів (кожен п’ятий під час їх накладання порвано, що становить загрозу для життя пораненого). Дана проблематика була висвітлена волонтером, членом Громадської антикорупційної Ради Міністерства оборони України Д. Яровою та

іншими 14 громадськими організаціями, які восени 2023 року із відповідними запитами звернулись до на той час чинної командувачки медичних сил ЗСУ Т. Онищенко, яка повідомила, що начебто зазначені турнікети були закуплені не за державні кошти, а завезені як гуманітарна допомога. Разом з цим, слід зазначити, що країни НАТО не постачають для ЗСУ турнікети за 2 долари США (підробні під К-турнікет), про які йде мова, тобто не зрозуміло, яким шляхом вони потрапили до військових [71].

Інший приклад, у 2022 році Міністерством оборони України на державні кошти закуплено бронежилети для ЗСУ, які не відповідають ні міжнародним, ні вітчизняним стандартам України [71].

У 2014 році представники громадських об'єднань провели, спільно з лікарями, заходи з громадського контролю та, як наслідок, з метою сприяння перевірки фактів порушення порядку видачі препаратів рекомендованих для лікування гепатиту С, організували мітинг біля суду. Зазначений випадок є одним із сотень актів громадського контролю. У той же час, активізація представників громадськості в сфері громадського контролю породила кілька проблем. Серед них можна виділити наступні: відсутність етичних рамок та правил здійснення громадського контролю, а також імплементація результатів громадського контролю. Перша полягає в тому, що представники громадських організацій та інших видів громадських об'єднань досить часто в процесі здійснення громадського контролю не контролюють власну поведінку, що призводить до конфліктів з представниками медичних закладів, чиновниками зі сфери охорони здоров'я та, навіть, правоохоронними органами. Після зазначених випадків часто представники громадськості, не визнаючи порушень громадського порядку, апелюють до українців з меседжами з приводу злочинності та корупційності системи охорони здоров'я. Актуалізація подібних негативних сценаріїв здійснення громадянських перевірок призводить до суттєвих перешкод у поширенні демократичних практик та нівелює здобутки

громадянського суспільства через дискредитацію та зменшення рівня суспільної довіри [4].

З цією метою, на наш погляд, необхідно розробити алгоритм дій та правил етичної поведінки при забезпеченні контролю представниками громадських об'єднань, у результаті недотримання яких до них вживаються відповідні заходи дисциплінарної відповідальності.

Мають місце проблемні питання з питань контролю за діяльністю органів державної влади громадянського суспільства і щодо надання медичних послуг у напрямі реабілітації та протезування військових. За висновком експертів Національного агентства з протидії корупції, найбільш поширеними корупційними ризиками є: зловживання службовими повноваженнями при визначенні потреби в забезпеченні військових протезами; дискреція лікарів при визначенні функціональної якості протезів; неправомірне спонукання до вибору конкретного підприємства-виробника; привласнення та розтрата майна державного протезно-ортопедичного підприємства [67].

З метою покращення діяльності у даному напрямі, постановою Верховної Ради України № 10019 у вересні 2023 створено Тимчасову слідчу комісію Верховної Ради України з питань розслідування можливих фактів порушень законодавства України щодо фінансування лікування та реабілітації військовослужбовців у медичних закладах [158], кількісний склад якої становить 12 народних депутатів України. До основних завдань Тимчасової слідчої комісії віднесено розслідування ймовірних фактів порушення законодавства України у частині щодо фінансування лікування та реабілітації військовослужбовців, а також аналіз причин зазначених порушень. Зазначимо, що на кінець 2023 року зазначеною комісією за фактами порушень законодавства України до міністерств, відомств, інших центральних органів виконавчої влади та закладів охорони здоров'я підготовлено та направлено 236 звернень.

Разом з тим, для покращення взаємодії державних органів та громадянського суспільства вважаємо за необхідне запрошувати на засідання Тимчасової слідчої комісії Верховної Ради України з питань розслідування можливих фактів порушень законодавства України щодо фінансування лікування та реабілітації військовослужбовців у медичних закладах зазначених комісій представників громадських об'єднань.

Слід також зазначити, що порушення мають місце як при публічних закупівлях боєприпасів (у грудні 2023 року Служба безпеки України у взаємодії та за сприяння Міністра оборони ліквідувала корупційну схему закупівлі боєприпасів для Збройних Сил України майже на 1,5 млрд гривень), так і під час публічної закупівлі медичних препаратів і медичних виробів (поширеною є практика, коли формують лот під одного з потенційних постачальників шляхом включення до загального переліку найменування, яке може постачати тільки він) [54]. У результаті, – зазначає О.С. Бондаренко, – обмежені ресурси розподіляються неправильно, а гроші платників податків витрачаються даремно, відволікаючи кошти від основних потреб оборони та підриваючи довіру громадянського суспільства до державних установ [18].

Зазначимо, що у 2020 році, з метою узгодження вітчизняних законодавчих норм щодо порядку закупівель у оборонній сфері із стандартами ЄС та НАТО (Угода про Асоціацію з ЄС, Директива 2009/81/ЄС), в Україні прийнято Закон України «Про оборонні закупівлі», яким урегульовано правові норми щодо планування, окреслено алгоритм здійснення закупівель оборонного призначення та контролю у даному напрямі. Статтею 24 Розділу III зазначеного Закону передбачено, що під час дії в Україні особливого періоду, а також у період: введення надзвичайного стану, проведення антитерористичної операції, здійснення заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, якщо відомості про закупівлю товарів, робіт і послуг не становлять державної

таємниці, передбачено спрощені торги із застосуванням електронної системи закупівель [153].

Відповідно до ч. 2 ст. 14 Закону, органи сфери планування та безпосередньо забезпечення закупівель оборонного характеру повинні залучати представників громадського сектору до забезпечення контролю у даному напрямі відповідно до законів України «Про громадські об'єднання», «Про звернення громадян», «Про доступ до публічної інформації» і «Про інформацію» з дотриманням вимог, встановлених законодавством про державну таємницю [153; 118].

Зазначимо, що до прийняття Закону України «Про оборонні закупівлі», Міністерством оборони у 2015 році впроваджено систему електронних закупівель Prozorro. Цього ж року, з метою реформування оборонної сфери, створено волонтерське об'єднання (Проектний офіс реформ), основним завданням якого стало удосконалення законодавчих актів, порядку закупівель, автоматизації процедури закупівель. Крім того, дана група повинна була проаналізувати позитивний міжнародний досвід у даному напрямі та, відповідно, надати пропозицій щодо реформування.

Разом з тим, робота Проектного офісу реформ була спрямована в основному у напрямі несекретної сторони закупівель. І лише у 2020 році питання щодо закупівель та надання послуг оборонного призначення, які становлять державну таємницю, було частково урегульовано Законом України «Про оборонні закупівлі» (ст. 18 розділу II) [153; 118].

Проте закупівлі оборонного призначення, які не проведено через відкриті процедури, відповідно, не пройшли належний контроль, сприяють виникненню корупційних ризиків.

Про зазначену проблематику неодноразово наголошувалось громадськими організаціями у зверненнях до Кабінету Міністрів України, Офісу Президента України, Комітету Верховної Ради України з питань

національної безпеки, оборони та розвідки. Як зазначає Г. Каневський: провал реформи у закупівлі в оборонному секторі є одним із репутаційних ризиків для нашої держави [239].

З метою подальшої реалізації положень цього Закону, за зразком логістичної організації НАТО NSPA, в Україні при Міністерстві оборони України 17.06.2022 було створено державне підприємство Агентство оборонних закупівель (далі – ДП АОЗ) зі штатом у 150 осіб, основним завданням якого є забезпечення військових сучасною західною та новітньою вітчизняною зброєю. Проте, посилаючись на засекреченість інформації, ДП АОЗ інформацію про витрачені бюджетні кошти не оприлюднює.

На нашу думку, війна не заважає громадянському суспільству України дізнатися, що танки Leopard-2 з Європи та безпілотники Bayraktars з Туреччини прямують до України, без визначення у звіті їх кількості та технічних характеристик. Для прикладу, такі благодійні фонди, як Повернись живим, Благодійний фонд Сергія Притули та інші, які також здійснюють закупівлю зброї, оприлюднюють цю інформацію. Це підтверджується і результатами соціологічного опитування, проведеного у період з 10.05 по 04.06.2024 року у межах Київського, Дніпропетровського та Запорізького регіону. Так, на запитання: Як Ви відноситеся до певних обмежень щодо прозорості та підзвітності у період дії у країні воєнного стану? 33% респондентів відносяться позитивно, 51% – негативно, 16% опитаних важко відповісти. На запитання: Чи має вплив на підвищення рівня корупції у сфері охорони здоров'я введення в Україні правового режиму воєнного стану (процедури лікування, закупівлі, гуманітарна допомога)? 86% респондентів відповіли так, 12 – ні, 2% – важко відповісти. На запитання: Чи є ефективною взаємодія органів державної влади та громадянського суспільства під час дії у країні правового режиму воєнного стану? відповіді респондентів розподілилися наступним чином: так – 36%; 47 – ні; 17 респондентів відповіли, що вона потребує удосконалення (додаток А).

У січні 2024 року, під тиском громадянського суспільства та засобів масової інформації (далі – ЗМІ), Міністерством оборони України здійснено спробу перезавантажити ДП АОЗ та викорінити корупційні ризики у їх діяльності. Проте важливі взаємовідносини з провідними фахівцями у напрямі оборонних розробок було втрачено (для прикладу, UA Dynamics виробник багаторазового ударного безпілотної Punisher з найдешевшою вартістю місії у світі [82]).

На нашу думку, зламати зазначені корупційні схеми складно, проте можливо. Для прикладу, спільно з ДП АОЗ при Міністерстві оборони України для здійснення закупівель та постачання для ЗСУ продуктів харчування, форменого одягу, паливно-мастильних матеріалів та іншого майна за ринковими цінами було створено аналогічне державне підприємство Державний логістичний оператор (далі – ДП ДЛО), яке з поставленими завданнями на часі справляється у повному обсязі. Можливо, це пов'язано з політичною волею та незалежністю її лідера, або ДП ДЛО користується значно меншими сумами, що виділені з бюджету України.

Питання процвітання корупції було висвітлено і у травневому звіті генерального інспектора Пентагону Роберта Сторча, який зазначив: війна створила в Україні нові можливості для хабарництва, перевитрат та відкатів, особливо у сфері закупівлі озброєння, та наразі є однією з найвищих у Європі [86].

Слід зазначити, що як міжнародна репутація нашої держави, так і допомога озброєнням від головних західних партнерів у першу чергу залежить від прозорості дій уряду в сфері озброєння, без яких ми не можемо виграти війну. Для покращення ситуації у даному напрямі, на нашу думку, необхідно: почати прозоро звітувати про результати роботи ДП АОЗ перед громадянським суспільством з урахуванням усіх безпекових ризиків; створити при агенції наглядову раду із залученням представників волонтерських організацій та

найбільших фондів, що здійснюють постачання озброєння для ЗСУ; мінімізувати корупційні ризики під час закупівель.

З метою підвищення якості озброєння, спеціальних засобів тощо, що закуповуються, а також виключення корупційної складової під час складення відповідних державних контрактів, *доцільно внести зміни* до абзацу два підпункту 2 пункту 5 Критеріїв та методики оцінювання найбільш економічно вигідної пропозиції учасника закупівлі товарів, робіт і послуг оборонного призначення, що здійснюється відповідно до вимог Закону України «Про оборонні закупівлі» [94], замінивши словосполучення «можуть бути» на «обов'язково» та виклавши його у наступній редакції: До інших критеріїв оцінювання обов'язково відноситься:

У разі внесення зазначених змін, до інших критеріїв оцінювання обов'язково буде відноситися: строк виконання замовлення; результати проходження державних та інших випробувань, проведених державним замовником, або факт прийняття предмета закупівлі державним замовником на озброєння; наявність сертифікованої системи менеджменту якості; наявність сертифікатів відповідності вимогам стандартів НАТО (AQAP); коефіцієнт ефективності; графік постачання продукції тощо.

Підсумовуючи, зазначимо, що наразі законодавством України передбачено механізми взаємодії органів державної влади та громадянського суспільства, проте більшість з них мають, на жаль, формальний характер.

Серед основних проблемних питань – недосконалість нормативно-правового забезпечення у частині, що стосується залучення громадських об'єднань до формування та реалізації державної політики; відсутність відповідальності органів державної влади перед громадянським суспільством; відсутність дієвого механізму контролю громадянського суспільства органів державної влади у сфері державних закупівель; низька інституційна спроможність як органів державної влади, так і громадянського суспільства.

Це підтверджується і результатами соціологічного опитування, проведеного у період з 10.05 по 04.06.2024 року у межах Київського, Дніпропетровського та Запорізького регіону. Зокрема, на питання: Чи вважаєте Ви механізм соціального партнерства одним з ключових механізмів при взаємодії органів державної влади та громадянського суспільства?, 56% респондентів відповіли так, 25% – ні, 19% вважають, що для його дієвого застосування необхідно внести зміни у чинне законодавство. Що стосується ефективності роботи механізму інформаційно-комунікаційної взаємодії державної влади та громадянського суспільства, то 41% опитуваних відповіли так, 26% відповіли ні і 33% вважають, що для його дієвого застосування необхідно внести зміни у чинне законодавство. Ключовим фактором ефективної взаємодії між інститутами громадянського суспільства та політичною владою 44% респондентів вважають зміну моделей державного управління (децентралізація, цифровізація), 32% – удосконалення механізмів (економічні, політичні і соціальні) та 24 % – якісну трансформацію політичної системи в Україні. Основним завданням громадянського суспільства у формуванні соціальної відповідальності є, на думку 65% опитуваних, контроль за їх дотриманням і, на думку 25% респондентів – встановлення відповідних норм. 63% респондентів вважають, що недостатній контроль з боку громадянського суспільства за діяльністю органів державної влади пов'язаний з відсутністю належного законодавчо передбаченого механізму контролю, 21% пов'язують це з прогалинами у чинному законодавстві і лише 16% наголошують на низькому рівні відповідальності органів державної влади перед громадянським суспільством (додаток А).

З метою покращення ефективності діяльності у даному напрямі пропонуємо: внести зміни до чинної нормативно-правової бази щодо уніфікації порядку проведення консультацій у різних законодавчих актах; окреслити перелік питань, щодо яких органи державної влади зобов'язані проводити

консультації; законодавчо передбачити юридичні наслідки за недотримання порядку проведення консультацій; створити ефективну модель фінансової підтримки інститутів громадянського суспільства; імплементувати позитивний міжнародний досвід.

3.2. Європейська та міжнародна практика ефективної взаємодії політичної влади та інститутів громадянського суспільства

Ефективність політики Європейського Союзу залежить від участі громадянського суспільства в усьому політичному ланцюгу – від концепції до реалізації [131]. Починаючи з кінця ХХ ст. основними принципами, які прагнуть реалізувати більшість країн є відкритість влади, участь інститутів громадськості у суспільних процесах, відповідальність державних органів перед інститутами громадськості, узгодженість дій та ефективність діяльності [101]. З цією метою формуються відповідні інститути, громадські об'єднання, розробляються та впроваджуються відповідні механізми взаємодії.

Зазначимо, що у країнах Європейського Союзу питання щодо делегування органами влади вирішення різного рівня проблем інститутам громадянського суспільства є одним з пріоритетних. Згідно з вимогами нормативно-правових актів країн Європейського Союзу, громадян необхідно інформувати про всі ініціативи в їх територіальній громаді, ознайомлювати з планами, запропонованими на різних рівнях влади [232].

Як свідчить аналіз щодо формування законодавчих актів Європейського Союзу про взаємодію владних органів з інститутами громадського суспільства, її історичні початки сягають ще 1957 року, коли на підставі Римських договорів було створено Європейський економічний та соціальний комітет, який комунікував з представниками інститутів громадськості держав-членів

Європейського Союзу. У 1966 році Міжнародним пактом про громадянські і політичні права передбачено, що громадянам необхідно надати відповідні права та можливості щодо участі у забезпеченні державного управління, право голосу і право доступу до державної служби (ст. 25) [113]. Статтею 8 Декларації про право та обов'язок окремих осіб, груп осіб та органів громадянського суспільства заохочувати та захищати загальновизнані права людини та основні свободи 1999 року, визначено, що кожна особа має право мати доступ як до участі у державному управлінні своєї країни, так і ведення державних справ [45]. У 1998 році прийнято Конвенцію Європейської економічної комісії ООН про доступ до інформації, участь громадськості у процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя з питань навколишнього середовища, у 2002 Основоположні принципи статусу громадських організацій у Європі, у 2009 Лісабонську угоду (договір про реформування Європейського Союзу), якою передбачено суттєві зміни у розвитку європейських країн, зокрема, діяльність державної влади повинна бути прозорою, а процес «прийняття рішень відкритим» [102].

З 2000 року Європейською комісією започатковано реформу щодо відновлення зв'язку із громадянським суспільством, що, як наслідок, сприятиме подальшому підвищенню ефективності державного управління, а також визначено у Білій книзі «Про європейське управління» механізми посилення участі громадянського суспільства у політичному процесі.

Ключовим правовим актом у напрямі гарантування участі інститутів громадськості є Конвенція про захист прав та основних свобод людини. Крім того, на важливості участі інститутів громадськості звернено увагу у Рекомендаціях CM/Rec Комітету Міністрів країнам-учасникам щодо участі громадян у місцевому громадському житті (2001), Рекомендаціях CM/Rec Комітету Міністрів країнам-учасникам щодо оцінки, аудиту та моніторингу

участі, а також політики щодо участі на місцевому та регіональному рівнях (2009) та ін.).

Слід зазначити, що законодавством переважної більшості країн Європи передбачено створення спеціальних підрозділів, що функціонують на постійній основі (консультативні органи за напрямками діяльності, координатори). Крім того, що досить важливо, законодавством, яке регламентує діяльність владних державних структур, визначено конкретні вимоги щодо забезпечення організації та проведення публічних консультацій при підготовці нормативно-правових актів [166, с. 10; 237].

Практичними рекомендаціями 2016 року Стандарти та практики у країнах-членах Ради Європи щодо участі громадськості у прийнятті рішень визначено основні напрями щодо залучення інститутів громадськості до реалізації політичних процесів:

- при прийнятті рішень зацікавлені сторони необхідно не лише проінформувати, але і провести з ними консультації;
- громадянське суспільство сприяє участі представлення інтересів своїх членів, інформує їх про прийняті рішення;
- час, виділений для участі громадянського суспільства, визначається з урахуванням проведення відповідних консультацій (згідно з практикою, такий термін не може бути меншим, аніж 10 днів);
- забезпечити зворотній зв'язок з інститутами громадськості (обізнаність з порядком прийняття рішень), що, як наслідок, сприятиме підвищенню довіри;
- необхідно здійснювати постійний аналіз та оцінку процесу прийняття участі інститутами громадськості з метою як покращення ефективності діяльності, так і подальшого поширення досвіду;
- забезпечити дієві механізми (пріоритет електронні) участі громадськості;
- забезпечити розробку підручників, методичних посібників щодо дієвих механізмів участі у прийнятті рішень інститутів громадськості;

– здійснювати проведення підвищення кваліфікації, відповідних тренінгів у даному напрямі;

– передбачити, у разі виникнення порушень, порядок оскарження [198].

Інститути громадянського суспільства взаємодіють як з окремими громадянами, так і з державними органами та органами місцевого самоврядування, з метою залучення додаткових ресурсів співпрацюють з бізнес-структурами (створюються благодійні фонди – альтернативні джерела щодо фінансування різноманітних сфер) [198, с. 439].

Ефективною умовою взаємодії інститутів громадськості та державних органів у країнах ЄС є залучення громадськості із застосуванням інформаційних та комунікаційних технологій. Найпоширенішим механізмом у більшості країн ЄС є центральні електронні портали, які як забезпечують надання інформації, електронних послуг, так і платформ для консультацій. Для прикладу, у Естонії функціоналом електронних порталів передбачено: публікацію проєктів законів, змін до них; надання зареєстрованими користувачами пропозицій відповідно до встановленого терміну. Слід зазначити, що у Естонії відсутній зворотній зв'язок, разом з тим, усі надані пропозиції аналізуються розробниками документів та у подальшому висвітлюються у звіті, який публікується на веб-сайті. Після етапу консультації, як правило, документи подаються на розгляд міністерствам [124].

Вартим уваги є також досвід взаємодії владних державних органів інститутів громадськості за допомогою механізму ІКТ Фінляндії. Так, у Фінляндії впроваджено комплексну базу щодо взаємодії влади та суспільства за допомогою електронних інструментів. Одним з таких інструментів є онлайн-платформа для подання громадських ініціатив Kansalaisaloite.fi, за допомогою якої надано можливість громадянам створювати ініціативи (пропозиції) і збирати обґрунтування на їх підтримку. Відповідно до Закону «Про громадські ініціативи» (2012 р.), виокремлюють три види ініціатив (пропозицій) – розробки нового закону, внесення змін, скасування закону [123; 237].

Щодо міжнародного досвіду. У Грузії Агенцією з обміну даними розроблено спеціальну інфраструктуру щодо обміну інформацією, функціоналом якої передбачено збір даних з конкретних питань та управління ними з одного центру. Зазначені нововведення стали підґрунтям для упровадження Стратегії e-Georgia – поєднання 11 тематичних пріоритетних напрямів (від e-Services, e-Participation та Open Government, Skills та e-Inclusion до Awareness) [114].

Серед основних принципів взаємодії органів влади та громадськості – принципи прозорості, неупередженості, відкритості та доступності, відповідальності та ефективності, незалежності [198].

Таким чином, у більшості країн Європейського Союзу інститути громадянського суспільства є партнерами під час прийняття рішень та реалізації публічних політик і залучаються на всіх етапах розробки політики (розробка, реалізація, вивчення).

Одним з важливих рівнів при взаємодії органів, що аналізуються, є проведення консультацій. Основними механізмами консультацій є експертні семінари, публічні дискусії, опитування, анкетування, пропозиції, засідання. Важливим етапом проведення консультацій є надання зворотного зв'язку.

Вартим уваги є досвід проведення онлайн-консультацій з громадським суспільством, які є частиною ініціативи електронного уряду Республіки Мальти. Здійснюються вони поетапно. Перший етап – (відкрита консультація) запрошуються представники громадськості, якими попередньо підготовлено відповідні зауваження. На другому етапі (закрита консультація) – надані пропозиції та зауваження перевіряються. На третьому (зворотній зв'язок) – частина матеріалів за результатами внесення змін підлягає публікуванню. Четвертий етап (підведення підсумків консультацій) – звіт за результатами консультацій, з яким ознайомлюється громадянське суспільство. Зазначимо, що

подання коментарів здійснюється за допомогою інтерактивної форми, електронною поштою чи по телефону.

З метою підвищення ефективності у даному напрямі у даній республіці організовано безкоштовні базові курси для ознайомлення громадян з ІКТ. Крім того, пріоритетом державних органів є застосування відповідними міністерствами інтерактивних механізмів, оновлення платформ [198].

У Австрійській Республіці стандартами участі громадськості, прийнятими Радою міністрів Австрії 02.07.2008 та поширеними серед суб'єктів сфери державного управління, передбачено три етапи стандартів участі – підготовка участі; безпосередньо реалізація цього процесу; моніторинг та оцінка результатів.

Слід зазначити, що залучення громадянського суспільства до консультацій, законотворчих ініціатив у країнах ЄС здійснюється на підставі відкритої пропозиції. Для прикладу, Кодексом Республіки Хорватії щодо консультацій визначено чіткий перелік критеріїв щодо представників громадських об'єднань, які залучаються до консультацій. Серед основних – досвід, попередні внески щодо теми обговорення, кваліфікація [204].

Наступним актуальним питанням у контексті теми дослідження є міжнародний досвід щодо впливу взаємодії державних органів та громадськості на процеси реформування. У державах слабкої демократії громадянське суспільство виконує роль каталізатора державного реформування, який, гостро реагуючи на недоліки державного управління, ініціює та пришвидшує здійснення реформ [73, с. 50].

Для прикладу розглянемо судову реформу. Саме представники громадянського суспільства висвітлюють суспільний запит на судову реформу, беруть активну участь у напрацюванні змін до законодавства, здійснюють моніторинг за функціонування судової влади. Тобто громадянське суспільство впроваджує соціальні зміни через активну діяльність, яку спрямовано на

реформування судової системи та здійснення належного контролю щодо її діяльності.

Суттєвим досягненням громадянського суспільства у напрямі реформування судової влади, яке стало можливим завдяки відкритості представників судової влади до змін, є упровадження електронного декларування суддів та представників органів суддівського врядування з метою фінансового моніторингу їх способу життя та доброчесності. Разом з тим, упровадження електронного декларування, окрім позитивних, має і негативні наслідки – вчинення злочинів проти суддів, маніпулятивне висвітлення інформації щодо них у соціальних мережах, тиск на суддів. Слушною у даному контексті є наукова точка зору І.В Камінської, яка зазначає, що відкритість фінансової інформації, яка міститься у деклараціях суддів, не перешкоджає будь-якій особі використати її на власний розсуд, у тому числі з метою, яка може зашкодити конкретному судді та членам його сім'ї. А відсутність обліку та повної ідентифікації осіб, які ознайомились із такою фінансовою інформацією, унеможлиблює притягнення до відповідальності за її неправомірне використання [73, с. 52].

Саме тому вартою уваги, на наш погляд, у контексті досліджуваного, є позитивний міжнародний досвід Сполучених штатів Америки (далі – США). Що стосується моделі декларування, то вони практично ідентичні, за винятком того, що інформація про факт подання суддями фінансового звіту відкрита для громадянського суспільства лише упродовж 30 днів з моменту подання, а також того, що безпосередньо переглянути декларацію можна лише за відповідним запитом особи, який оформлено письмово (з письмовим підтвердженням заявника про те, що він розуміє, що законодавчо заборонено отримувати або використовувати інформацію, викладену у фінансовому звіті судді, з будь-якою незаконною метою чи в комерційних цілях, окрім засобів масової інформації та комунікацій для поширення серед широкої громадськості). Крім того, слід

зазначити, що за незаконне використання подібної інформації, до порушника застосовується як штраф (до 10000 доларів США), так і позбавлення волі (до 5 років) [236]. При отриманні такого запиту, орган влади, який відповідає за доступ до електронного реєстру, здійснює перевірку поданої у ньому інформації. На що особливо необхідно звернути увагу, так це на те, що особу, інформацію про яку хочуть переглянути, обов'язково про це повідомляють. У разі позитивної оцінки відповідального за електронний реєстр органу (легітимна мета запиту та відсутність ризиків щодо вчинення протиправних дій стосовно суддів чи правосуддя), приймається рішення про відкриття запитуваної фінансової інформації.

Вважаємо, що досвід США необхідно якнайшвидше імплементувати у вітчизняне законодавство. З метою запобігання неправомірного використання інформації, викладеної у фінансовій звітності суб'єкта декларування, пропонуємо внести відповідні зміни до законів України:

- «Про судоустрій та статус суддів»:
- пункт 3 статті 61 – Декларація родинних зв'язків викласти у наступній редакції: факт подання декларації родинних зв'язків судді є відкритим упродовж 30 днів для загального доступу. Доступ до інформації, викладеної у Декларації, можливий за умови надання до адміністратора електронного реєстру веб-сайту Вищої кваліфікаційної комісії суддів України відповідного письмового запиту з обґрунтуванням мети перегляду;
- пункт 4 статті 62 – Декларація доброчесності судді викласти у наступній редакції: факт подання декларації доброчесності судді є відкритим упродовж 30 днів для загального доступу. Доступ до інформації, викладеної у Декларації, можливий за умови надання до адміністратора електронного реєстру веб-сайту Вищої кваліфікаційної комісії суддів України відповідного письмового запиту з обґрунтуванням мети перегляду;
- «Про запобігання корупції»:

– пункт 1 статті 47 викласти у наступній редакції: подані декларації включаються до Єдиного державного реєстру декларацій осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, що формується та ведеться Національним агентством у визначеному ним порядку. На офіційному веб-сайті Національного агентства забезпечується упродовж 30 днів з моменту подання доступ до інформації про факт подання Декларації суб'єктом, уповноваженим на виконання функцій держави або місцевого самоврядування. Перегляд, копіювання та роздруковування інформації, викладеної у декларації, можливий за умови надання до НАЗК відповідного письмового запиту з обґрунтуванням мети перегляду.

Вартим уваги є також досвід країн ЄС з питань взаємодії політичної влади і суспільства соціального захисту прав та свобод громадян.

Що стосується процедур соціального захисту в Україні, то їх система є досить складною, яка, з урахуванням соціально-економічної ситуації, наразі все більше потребує реформування. Серед її основних недоліків – низький рівень надання соціальних послуг, проблематика щодо нерівномірності розподілу державних коштів, низька адресність при соціальній підтримці, неефективність фінансування соціального захисту [174; 106].

Слушною у досліджуваному контексті є наукова думка М.М. Любецької, яка акцентує увагу на тому, що належне соціальне існування особи, повагу до її честі і гідності, гарантований державою доступ до соціальних послуг, виплат і пільг, а також ефективне функціонування закладів соціального захисту можливе лише за умови ефективної системи соціального захисту [107].

Зважаючи на вищевикладене, наразі все більшої актуальності набуває дослідження та імплементування позитивного європейського досвіду з урахуванням специфіки національних традицій. Розпочнемо аналіз з розгляду позитивної практики Республіки Польщі, у якій значну увагу приділено професійній підготовці працівників соціальної сфери, яка відбувається за

наступними напрямками: підвищення кваліфікації та професійного зростання у напрямі відповідності динамічному європейському ринку праці; залучення до самоосвіти з метою неперервного розвитку [42; 237].

Вартим уваги є також те, що підготовка працівників соціальної сфери у Польщі здійснюється на базі вищих навчальних закладів та колегіумів працівників соціальних служб. Крім того, з метою ефективного професійного зростання, працівнику соціальної сфери, за рахунок коштів роботодавця, повертається до п'ятдесяти відсотків коштів, витрачених на навчання (напрямок соціальна робота, на курси підвищення кваліфікації, післядипломна освіта). Слід також зазначити, що з метою узгодження різноманітних інтересів у даному напрямі діяльності, соціальні працівники Польщі створили професійне самоврядування [221].

Значна увага у Польщі приділяється боротьбі з сирітством. Вартим наслідування в національне законодавство є те, що, згідно з їх законодавством, заклади інтернатного типу повинні обов'язково підтримувати контакти дитини з біологічними батьками. Окрім того, за кожною дитиною закріплено соціального працівника-куратора, який безпосередньо несе відповідальність за її підготовку «до самостійного життя». Також вартим уваги є досвід створення установ для дітей-сиріт з одночасним проживанням 12-14 дітей, з якими працюють 4-5 вихователів. Це заклади де діти перебувають тимчасово, доки не знайдеться родина. Існують і інші форми – соціальні гуртожитки спеціального призначення (до 30 осіб) [174].

Наступною країною, в якій існує розвинена система соціального захисту – є Федеративна Республіка Німеччина. У цій країні багато уваги приділено дітям з особливими потребами. У більшості вищих навчальних закладів існують спеціалізовані центри по роботі з студентами (рівень знань виявляється за допомогою тестування, досліджуються їх психологічні особливості, надається допомога при обранні професії).

Окрім того, важливе місце у досліджуваному напрямі відведено пенсійному страхуванню. Варто зазначити, що система пенсійного страхування Німеччини має три рівні: державні пенсії (відповідно до робочого стажу); недержавна пенсійна система (добровільна); рахунки накопичувальні [129].

У Франції на досить високому рівні урегульовано питання щодо взаємодії органів державної влади та громадських інституцій щодо соціального захисту населення та контролю за їх якістю.

Особливістю соціальної політики Франції є обов'язкові види страхування – хвороба, безробіття, сімейне страхування. О. Березін, М. Безпарточний та Л. Нікілева окрім страхування, до позитивних надбань Франції у досліджуваному контексті відносять також ефективну систему родинних виплат, додаткові системи соціального захисту (особливо у напрямі пенсійного та медичного страхування) [14, с. 50-51].

Таким чином, система соціального захисту населення є одним із пріоритетних напрямів державної політики. Забезпечення державної соціальної політики із забезпечення належного рівня соціального захисту – один з основних факторів належної взаємодії політичної влади та громадянського суспільства [174].

Підсумовуючи, зазначимо, що протягом останніх років європейські стандарти щодо взаємодії влади та суспільства суттєво розвинулися у частині щодо зміцнення гарантії співучасті. Обов'язковість та актуальність залучення представників громадського суспільства державними органами та органами місцевого самоврядування в країнах Європи визначено їх національним законодавством. Основним документом, що надає гарантії, пов'язані з участю громадянського суспільства у державній політиці, є Конвенція про захист прав та основних свобод людини. Законодавством більшості країн ЄС передбачено створення спеціальних органів, які діють на постійній основі (консультативні органи за напрямами діяльності, координатори). Ефективною умовою взаємодії

інститутів громадянського суспільства та органів державної влади в країнах ЄС є залучення громадськості із застосуванням інформаційних та комунікаційних технологій. Найпоширенішим механізмом у більшості країн ЄС є центральні електронні портали, які як забезпечують надання інформації, електронних послуг, так і платформ для консультацій. У більшості країн Європейського Союзу інститути громадянського суспільства виступають партнерами при прийнятті рішень і залучаються на всіх етапах розробки політики (розробка, реалізація, вивчення). Одним з важливих рівнів при взаємодії громадськості та державної влади є проведення консультацій.

За результатами аналізу законодавства країн ЄС визначено основні критерії щодо участі громадянського суспільства у вирішенні питань державної політики: перед прийняттям рішень необхідно провести відповідні консультації та проінформувати громадськість; громадські об'єднання повинні мати доступ до проєктів документів як на початковому етапі їх підготовки, так і подальших редакціях; забезпечення зворотнього зв'язку сприяє підвищенню довіри; здійснення оцінки та моніторингу участі громадськості сприятиме подальшому упровадженню позитивного досвіду; громадським організаціям надано можливість представляти інтереси своїх членів, інформувати їх як про прийняття рішень, так і його результати.

Серед основних механізмів успішного процесу – наявність досконалої законодавчої бази, відкритість та прозорість влади (своєчасне оприлюднення проєктів нормативно-правових актів, іншої інформації); врахування громадської думки та позицій громади; своєчасне інформування громадськості; консультації з експертами та представниками громадськості; взаємодія на партнерських відносинах; передбачення механізму оскарження у разі виникнення порушень; розробка дієвих, ефективних та доступних електронних порталів; забезпечення підготовки підручників, методичних посібників з питань реалізації механізмів участі громадськості; проведення освітніх тренінгів та курсів підвищення

кваліфікації як для органів політичної влади, так і для громадянського суспільства.

З метою покращення ефективності діяльності у даному напрямі надано пропозиції щодо імплементації:

– європейського позитивного досвіду: Естонії (електронні портали, функціоналом яких передбачено: публікацію проєктів законів, змін до них; надання зареєстрованими користувачами пропозицій відповідно до встановленого терміну, аналіз наданих пропозицій та опублікування відповідного звіту на веб-сайті); Фінляндії (онлайн-платформа для подання громадських ініціатив Kansalaisaloite.fi, за допомогою якої надано можливість громадянам створювати ініціативи (пропозиції) і збирати обґрунтування на їх підтримку); Мальти (онлайн-консультації здійснюються у 4 етапи: відкрита, закрита консультація; надання зворотного зв'язку; підведення підсумків консультацій); Австрії (три етапи стандартів участі – підготовки процесу участі; реалізації участі; моніторингу та оцінки); Хорватії (до консультацій залучаються представники громадських організацій, які мають відповідний кваліфікаційний рівень та досвід у контексті тематики, що розглядається); Польщі (порядок професійної підготовки працівників соціальної сфери та порядок оплати за навчання); Франції (контроль за якістю соціального захисту населення);

– міжнародного позитивного досвіду: Грузії (Стратегія e-Georgia – збір даних з конкретних питань та управління ними з одного консолідованого центру); США (модель декларування суддями фінансового звіту).

З метою запобігання неправомірного використання інформації, викладеної у фінансовій звітності суб'єкта декларування, надано пропозиції щодо внесення змін до п.1 ст. 47 Закону України «Про запобігання корупції» та п. 4 ст. 62 Закону України «Про судоустрій та статус суддів».

3.3. Основні напрями трансформації взаємовідносин між громадянським суспільством та органами політичної влади в умовах інтеграції України до Європейського Союзу

Сутність інтеграції України до Європейського Союзу у досліджуваному контексті визначають два напрями – міжнародний (виконання вимог Угоди щодо формування зовнішньої політики країни й відстеження діяльності органів державної влади в цьому напрямі) та внутрішній (упровадження демократичних принципів врядування, державне сприяння розвитку громадянського суспільства, запуск правових механізмів державного управління згідно зі стандартами ЄС).

Розпочнемо дослідження з аналізу саме внутрішнього напрямку. З набуттям чинності Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом, ратифікованої Україною у вересні 2014 року (набула чинності у вересні 2017 року) в Україні прослідковується тенденція як щодо активізації діяльності громадянського суспільства, так і покращення взаємовідносин з органами політичної влади.

Угодою визнано, що у сфері розбудови громадянського суспільства сторони повинні сприяти взаємодії між учасниками інститутів громадськості, зокрема:

- зміцненню контактів та взаємообміну досягненнями між інститутами громадськості України та державами-членами ЄС;
- сприянню процесам розбудови інститутів громадськості;
- забезпеченню поінформованості щодо організації консультацій між соціальними і громадськими партнерами [196].

Для підготовки заходів, які спрямовано на гармонізацію вітчизняного законодавства у рамках Угоди про асоціацію, у Верховній Раді України було створено парламентський Комітет з питань європейської інтеграції, згідно зі

ст. 93 Регламенту Верховної Ради України [156], до якого необхідно направляти проекти законів з метою оцінки їх відповідності міжнародно-правовим зобов'язанням України та, відповідно, підготовки експертного висновку. Також в Адміністрації Президента України створено Головний департамент зовнішньої політики та європейської інтеграції, в Секретаріаті Кабінету Міністрів України – Урядовий офіс з питань європейської інтеграції. На ці структурні підрозділи покладено завдання щодо узгодження національного законодавства з вимогами європейських стандартів шляхом розроблення і проведення експертизи проектів відповідних нормативних актів, та здійснення координації щодо їх розроблення.

Угода про асоціацію України з Європейським Союзом наразі є одним із важливих міжнародних документів, який суттєво впливає на визначення напрямів, а також орієнтирів стратегії розвитку громадського суспільства в нашій країні. У контексті виконання умов Угоди про асоціацію було ухвалено зміни до Закону України «Про громадські об'єднання» та «Про благодійну діяльність і благодійні організації», якими спрощено реєстрацію громадських об'єднань та суттєво розширено можливості їх співпраці з органами політичної влади. Разом з тим, на сьогодні в Україні залишаються невирішеними деякі питання щодо участі громадянського суспільства у сфері державного управління [217]. Зазначимо, що залучення інститутів громадянського суспільства до участі в державному управлінні є вимогою низки міжнародних актів: Орухської конвенції [85], Конвенції ООН проти корупції [84], Кодексу кращих практик участі громадськості у процесі прийняття рішень [80], Рекомендації № 19 (2001) Комітету Міністрів Ради Європи «Про участь громадян у публічному (громадському) житті на місцевому рівні» [162], зобов'язання за якими взяла наша країна, а також рекомендацій, що надані авторитетними міжнародними організаціями.

Як бачимо, у процесі євроінтеграції органи державної влади вживають необхідні організаційні, правові, інституційні та інші заходи, направлені на забезпечення виконання вищезазначених вимог.

Суттєво активізувалась і діяльність соціально значущих громадських об'єднань, створено коаліції громадських ініціатив, змінився формат діяльності – акцент на формуванні принципів та методів колективної дії, покращення взаємодії з органами державної влади на рівні партнерської співпраці.

Як зазначає О.Д. Хомей, ... на сьогодні коаліції громадянського суспільства – одна з найефективніших форм громадських об'єднань в Україні, які здійснюють значний вплив як на трансформацію публічного управління, так і на взаємодію влади з громадянським суспільством в контексті євроінтеграції [203, с. 126].

Про позитивну тенденцію у даному напрямі у останні роки свідчить і рівень довіри населення до діяльності громадянських організацій (волонтерських та благодійних організацій). Зазначимо, що саме довіра має ключове значення як для легітимності державної влади, так і задоволення населення діями владних інституцій, а також сприяє дотриманню основних принципів, посилює демократичний процес та громадянську активність.

Так, у період з 29.11 по 09.12.2023 Київським міжнародним інститутом соціології (далі – КМІС) методом телефонних інтерв'ю проведено всеукраїнське опитування громадської думки Омнібус (опитано 1031 респондента віком від 18 років). За результатами встановлено, що у порівнянні з 2022 роком, рівень довіри до волонтерських та благодійних організацій не змінився – 84%, рівень недовіри складає 3%.

Як наслідок, саме завдяки високому рівню довіри громадян до громадських організацій представникам органів політичної влади стає дедалі

складніше ігнорувати ініціативи суспільства та легітимізувати свої рішення без участі громадськості [238, с. 18].

Разом з тим, суттєво знизився рівень довіри населення до органів державної влади:

– Верховна Рада України – рівень довіри знизився на 20% (з 35% до 15%), рівень недовіри зріс на 33% (з 34% до 61%);

– Уряд – рівень довіри знизився на 26% (з 52% до 26%), рівень недовіри зріс до 25% (з 19% до 44%).

– Служба безпеки України – 58% довіряє, не довіряє 16% (на кінець 2022 року рівень довіри до СБУ складав 63%, недовіри – 9%);

– Національна поліція України – рівень довіри знизився на 17% (з 58% до 41%), рівень недовіри зріс на 15% (з 14% до 29%);

– суд – рівень довіри знизився на 13% (з 25% до 12%);

– прокуратура – рівень довіри знизився на 12% (з 21% до 9%).

Це пов'язано в основному з претензіями громадян щодо дотримання принципів прозорості та відкритості у діяльності державних органів.

Цікавими є також результати опитування, які проведено соціологічною службою Центру Разумкова, згідно з якими рівень демократії в Україні, у порівнянні з груднем 2022 практично у 3 рази зменшився. Знизився також рівень довіри як влади до громадян, так і громадян до влади. Погіршився стан дотримання законності державними службовцями та стан дотримання прав та свобод громадян (див. таблиця 2).

Таблиця 2

	Змінилось на краще
Рівень демократії	
Грудень 2022	14,7
Січень 2024	5,5
Ставлення влади до громадян	

Грудень 2022	17,4
Січень 2024	5,0
Ставлення громадян до влади	
Грудень 2022	24,8
Січень 2024	4,7
Дотримання законності державними службовцями	
Грудень 2022	11,9
Січень 2024	5,3
Становище у сфері дотримання прав та свобод громадян	
Грудень 2022	16,5
Січень 2024	8,1

Джерело: сформовано автором за результатами соціологічного дослідження Центру Разумкова, проведеного у період з 19 по 25 січня 2024 року.

На думку директора КМІС: саме критичні зауваження до державних органів – важлива складова демократичного процесу лише у разі їх конструктивності, а не «безкомпромісний хрестовий похід» (доволі часто прослідковується у окремих опозиційних політиків, журналістів, громадських активістів). Влада повинна перебувати у відкритому діалозі з громадськістю [55].

Розглянемо також, для порівняння, результати соціологічного опитування, проведені соціологічною службою Центру Разумкова з 19 по 25 січня 2024 року за сприяння громадської активності Долучайся!, що фінансується агентством США з міжнародного розвитку (USAID) методом face-to-face (опитано 2000 респондентів до 18 років).

– волонтерські організації – 78% (КМІС – 84%);

- громадські організації – 55% (КМІС – 79%);
- Верховна Рада України – рівень довіри складає 70% (КМІС – 15%);
- Служба безпеки України – 68% (КМІС – 58%);
- Національна поліція України – 58% (КМІС – 41%);
- суд – рівень довіри складає 68% (КМІС – 12%);
- прокуратура – рівень довіри складає 60% (КМІС – 9%).
- недовіру державному апарату висловлюють 75%, політичним партіям – 72% [128].

Як бачимо, рівень недовіри до органів політичної влади, з урахуванням перебування країни в умовах війни, зростає. Це, у свою чергу, має негативний вплив як на рівень взаємодії між владою та суспільством, так і на рівень демократії в країні, що підтверджується результатами соціологічного опитування. Тобто, при будь-якій взаємодії повинен бути зворотній зв'язок. Саме наявність зворотного зв'язку з боку органів політичної влади й підкріплення ними своїх слів діями, які забезпечують результат – це і є утвердження демократії [70, с. 11].

Серед пріоритетних напрямів взаємодії громадського суспільства та органів державної влади в умовах інтеграції України до Європейського Союзу варто виокремити:

- включення громадських об'єднань до розроблення та вдосконалення нормативно-правових актів через механізм проведення публічних консультацій – одного із найпоширеніших засобів залучення організованої громадськості до розроблення державно-управлінських рішень. Це сприятиме як покращенню якості управлінської діяльності завдяки дотриманню визначених нормативно-правовими актами процедур відповідними органами державної влади, так і надасть можливість ... поінформувати розробників юридичних документів про потреби вразливих і соціально незахищених груп населення, які з об'єктивних причин позбавлені можливостей активної

комунікації з представниками органів державної влади [203]. Разом з тим, ефективний результат буде лише за умови залучення громадських об'єднань упродовж усього процесу проведення консультування, а також подальшого вдосконалення процесу діджиталізації з використанням досвіду європейських країн;

- забезпечення ефективного моніторингу громадськими організаціями виконання ухвалених владою рішень. На думку А. Крупника, громадський контроль – механізм оцінювання громадянським суспільством рівня виконання владою її зобов'язань, наголошуючи на тому, що на відміну від інших видів контролю громадський моніторинг виконується організованим (або ж неорганізованим) громадянським суспільством і стосується здебільшого виконання владою рішень, спрямованих на ефективний захист прав людини і громадянина, які відповідають суспільним інтересам [95, с. 3-4].

- покращення ефективності взаємодії державних органів та громадянського суспільства на засадах партнерства (передбачено Національною стратегією сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2021–2026 роки – забезпечення встановленого порядку та дієвих механізмів участі громадськості як у формуванні, так і реалізації державної політики, вирішення питань місцевого значення; покращення ефективності та моніторингу системи громадянської освіти [152]), що, відповідно, потребує внесення певних доповнень до чинного законодавства.

- подальше упровадження інформаційно-комунікаційних технологій (передбачено Національною стратегією сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2021–2026 роки – забезпечити ефективні процедури громадської участі шляхом ширшого застосування новітніх інформаційно-комунікативних технологій) (детально розглянуто у підрозділі 2.3);

- відкритий та зрозумілий комунікаційний процес з наявністю зворотного зв'язку;

- удосконалення онлайн-платформ щодо взаємодії органів політичної влади з громадськими об'єднаннями;

- формування статистичних даних про громадські об'єднання, окреслення основних напрямів та показників їх діяльності. На думку окремих правознавців (В.Г. Потапенко, Ю.А. Тищенко, Ю.Б. Каплан), реалізація саме цих завдань сприятиме максимальній прозорості діяльності громадських об'єднань. У ситуації повоєнної відбудови прозорість роботи громадських об'єднань матиме не менше значення, адже структури громадянського суспільства братимуть участь у відбудові країни, і прозорість їх роботи може виявитися критично важливою при розподілі грантових та інших коштів. Зокрема, західні партнери України при виділенні грантових коштів вимагають повної відкритості та публічної звітності [135];

- розробка дієвого механізму взаємодії на засадах партнерства щодо відновлення України у повоєнний час.

Відповідно до п. 2 ст. 4 Закону України «Про засади державної регіональної політики» (у редакції від 09.07.2022), суб'єктами державної регіональної політики є Президент України, Верховна Рада України, Кабінет Міністрів України, органи влади Автономної Республіки Крим, центральні та місцеві органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування, їх посадові особи [145]. Тобто перелік суб'єктів реалізації державної регіональної політики обмежено державними органами влади та органами місцевого самоврядування.

Зазначимо, що Державною стратегією регіонального розвитку на 2021-2027 роки, затвердженою постановою Кабінету Міністрів України від 05.08.2020 № 695 передбачено, що до органів, які забезпечують реалізацію Стратегії, відносять: міністерства, інші центральні органи виконавчої влади; Верховну Раду Автономної Республіки Крим, обласні, Київську та Севастопольську міські ради; Раду міністрів Автономної Республіки Крим, обласні, Київську та Севастопольську міські держадміністрації; міські, селищні, сільські ради;

всеукраїнські асоціації органів місцевого самоврядування; громадські об'єднання, юридичні та фізичні особи, що беруть участь у формуванні та забезпеченні реалізації державної регіональної політики [49].

З метою покращення ефективності взаємодії державних владних органів та громадянського суспільства на засадах партнерства, а також відповідно до Державної стратегії регіонального розвитку на 2021-2027 роки, пропонуємо доповнити п. 2 ст. 4 Закону України «Про засади державної регіональної політики» та викласти у наступній редакції: суб'єктами державної регіональної політики є Президент України, Верховна Рада України, Кабінет Міністрів України, органи влади Автономної Республіки Крим, центральні та місцеві органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування, їх посадові особи, громадські об'єднання, юридичні та фізичні особи, що беруть участь у формуванні та забезпеченні реалізації державної регіональної політики.

Як зазначають А. Ткачук та Ю. Третяк, інститути громадянського суспільства мають набути статусу повноправних партнерів місцевої влади, бізнес-структур у реалізації стратегій, програмних грантів, комплексних планів розвитку територіальних громад на деокупованих територіях, а не бути просто проєктованими імітаторами Міжнародних неурядових організацій або постачальниками послуг [191];

– удосконалення механізмів фінансової підтримки з боку державних органів та впровадження цільових програм щодо подальшого розвитку інститутів громадськості на регіональному рівні.

Наразі органи державної влади у співпраці з Міжнародними організаціями та громадськими об'єднаннями працюють над упровадженням нової моделі державного фінансування громадського сектору за європейськими стандартами, у тому числі створенням національного фонду з підтримки розвитку в Україні громадянського суспільства. Вкрай актуально знайти правильний алгоритм підтримки інституційної спроможності організацій громадянського суспільства.

Нам важливо мати партнерські організації, спроможні якісно та ефективно реалізовувати проєкти, спрямовані на розвиток нашої держави. Ми переконані, що лише у партнерстві держави та громадських організацій можемо розбудувати сильну демократичну країну [117]. Разом з тим, це потребує законодавчих змін;

– удосконалення механізмів взаємодії щодо охорони культурної спадщини
Необхідно: розширити права громадянського суспільства; надати управлінські функції громадським об'єднанням, які опікуються напрямом ревіталізацією. Переглянути порядок дій цих громадських об'єднань з органами державної влади, який повинен будуватися на партнерстві.

Відповідно, потребують внесення змін та доповнень закони України «Про охорону культурної спадщини», «Про благодійну діяльність та благодійні організації», «Про державно-приватне партнерство».

– удосконалення механізмів взаємодії при підтримці та розбудові освіти
Необхідно:

а) забезпечити подальший розвиток:

– громадянської освіти (зазначимо, що у 2023 році створено ГО ІППО – платформа інститутів післядипломної педагогічної освіти, якою передбачено онлайн курси підвищення кваліфікації за напрямом Громадянська освіта);

– неформальної освіти – змішані форми (у зв'язку з війною ... понад 500 тис. учнів здобувають освіту за кордоном, більш як 40 тис. навчаються в інклюзивних класах, понад 300 тис. потребують підвезення до місця навчання, а 73 % – здобувають освіту в дистанційній та змішаній формі [135, с. 73].

Слід зазначити, що у січні 2023 року Верховною Радою України прийнято за основу проєкт Закону України «Про освіту дорослих» (реєстр. № 7039), ст. 8 якого присвячено громадянській освіті ... державні органи та органи місцевого самоврядування надають підтримку діяльності громадських об'єднань у цій сфері [154].

Варто звернути увагу на те, що зазначений проект Закону України підготовлено з урахуванням зобов'язань України у сфері європейської інтеграції, викладених у Главі 23. Освіта, навчання та молодь Розділу V. Економічне і галузеве співробітництво (ст. 435) [20] Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом ... У європейських країнах подібні правовідносини частково визначено Рекомендаціями Європейського Парламенту та Ради від 18.12.2006 «Про основні професійні навички, необхідні для навчання протягом усього життя» № 2006/962/ЄС та від 23.04.2008 «Про створення європейської кваліфікаційної системи для можливості отримувати освіту протягом усього життя» № 2008/C 111/01;

– онлайн-освіти (яка набула особливого значення як в умовах пандемії, так і під час війни). Наразі в Україні функціонують наступні платформи для отримання нової спеціальності – Prometheus, Educational Era, Beetroot Academy та ін.

Зважаючи на те, що у часи повоєнного відновлення велика кількість громадян потребуватиме як перекваліфікації, так і набуття нових професій, які будуть затребувані, саме дієва взаємодія органів політичної влади та громадянського суспільства у напрямі подальшого розвитку неформальної та онлайн освіти, сприятиме розвитку доволі перспективного напрямку діяльності.

З цією метою необхідно: урегулювати на законодавчому рівні питання щодо розвитку неформальної та онлайн освіти (прийняти Закон України «Про освіту дорослих»); покращити професійні компетенції учасників громадських об'єднань; узагальнити практику щодо набутого досвіду онлайн-освіти;

– створення належних умов для міжсекторальної взаємодії органів політичної влади та громадянського суспільства (передбачено Національною стратегією сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2021–2026 роки). Необхідно закріпити дієві механізми міжсекторальної співпраці, реалізація яких відбуватиметься у площині розв'язання завдань першочергового

значення в умовах війни (перехід від формально комунікаційного рівня на рівень прямого результативного партнерства): залучення консультативно-дорадчих структур, робочих груп до вирішення питань щодо політики реінтеграції деокупованих територій, відновлення та відбудови України, антикорупційної політики тощо; участь представників експертних та правозахисних організацій громадянського суспільства в системі моніторингу й документування перебігу збройної агресії РФ, військових злочинів, та, як наслідок, підготовці ефективного алгоритму дій щодо притягнення винних до відповідальності, юридичних механізмів подальшого стягнення репарацій; розширення практики щодо співпраці органів державної та місцевої влади з громадським суспільством та бізнесом у частині, що стосується допомоги громадянам (ВПО, ветеранам та їх родинам).

Таким чином, вдосконалення взаємовідносин політичної влади і громадського суспільства в умовах інтеграції України до Європейського Союзу необхідно здійснювати у наступних напрямках, які як практикуються у країнах Європейського Союзу, так і є пріоритетними в Україні: включення громадських об'єднань до розроблення та вдосконалення нормативно-правових актів через механізм проведення публічних консультацій; забезпечення ефективного моніторингу громадськими організаціями виконання ухвалених владою рішень; покращення ефективності взаємодії органів державної влади та громадянського суспільства на засадах партнерства; подальше упровадження інформаційно-комунікаційних технологій; формування статистичних даних про громадські об'єднання, окреслення основних напрямів та показників їх діяльності; відкритий та зрозумілий комунікаційний процес з наявністю зворотного зв'язку; удосконалення онлайн-платформ щодо взаємодії органів політичної влади з громадськими об'єднаннями; розробка дієвого механізму взаємодії влади та суспільства на засадах партнерства щодо відновлення України у повоєнний час; удосконалення механізмів фінансової підтримки з боку державних владних

органів та впровадження програм щодо розвитку інститутів громадянськості на регіональному рівні; удосконалення механізмів взаємодії щодо охорони культурної спадщини та при підтримці та розбудові освіти; створення належних умов для міжсекторальної взаємодії органів влади та інститутів громадянськості.

Висновок до розділу 3

1. Теоретично обґрунтовано, що механізм участі громадянських об'єднань у здійсненні експертизи проєктів законів не має чіткого законодавчого урегулювання, виключення становлять лише законопроєкти, розроблені органами виконавчої влади. Що стосується форм залучення громадянськості до парламентських слухань, то вони передбачені Регламентом Верховної Ради України.

З метою ефективнішого залучення представників громадянськості до антикорупційних парламентських слухань, надано пропозиції щодо:

- закріплення у нормативно-правових актах, які регламентують роботу у даному напрямі, їх обов'язкову присутність. З цією метою запропоновано ст. 235 Регламенту Верховної Ради України викласти у наступній редакції: передбачити обов'язкову участь у парламентських слуханнях у Верховній Раді представників органів державної влади, органів місцевого самоврядування, політичних партій, інших об'єднань громадян, наукових установ, представників громадянськості, авторів (ініціаторів) електронних петицій, які, не пізніше як за п'ять днів повинні подати відповідну заявку до комітету, що проводить підготовку до слухань;

- передбачення, з використанням методу квотування, окремої квоти для представників інститутів громадянськості, які професійно компетентні за напрямом сфери щодо якої розглядаються питання;

– підготовки чітких фахових критеріїв для участі громадських організацій у процесах законодавчої діяльності.

2. Звернено увагу на необхідність розробки алгоритму дій та правил етичної поведінки при забезпеченні контролю представниками громадських об'єднань, у результаті недотримання яких до них вживаються відповідні заходи дисциплінарної відповідальності.

3. З метою покращення ефективності контролю та виключення корупційної складової під час складення відповідних державних контрактів, доцільно внести зміни до абзацу два підпункту 2 пункту 5 Критеріїв та методики оцінювання найбільш економічно вигідної пропозиції учасника закупівлі товарів, робіт і послуг оборонного призначення, що здійснюється відповідно до вимог Закону України «Про оборонні закупівлі», замінивши словосполучення «можуть бути» на «обов'язково» та виклавши його у наступній редакції: до інших критеріїв оцінювання обов'язково відноситься:

4. Окреслено основні пріоритетні напрями комунікації інститутів громадськості та державної влади: включення громадських формувань до розроблення та вдосконалення нормативно-правових актів через механізм проведення публічних консультацій; забезпечення ефективного моніторингу громадськими організаціями виконання ухвалених владою рішень; покращення ефективності взаємодії органів державної влади та громадянського суспільства на засадах партнерства; подальше упровадження інформаційно-комунікаційних технологій; формування статистичних даних про громадські об'єднання, окреслення основних напрямів та показників їх діяльності; відкритий та зрозумілий комунікаційний процес з наявністю зворотного зв'язку; удосконалення онлайн-платформ щодо взаємодії органів політичної влади з громадськими об'єднаннями; розробка дієвого механізму взаємодії влади та суспільства на засадах партнерства щодо відновлення України у повоєнний час; удосконалення механізмів фінансування та упровадження цільових програм

розвитку інститутів громадськості на регіональному рівні; удосконалення механізмів взаємодії щодо охорони культурної спадщини та при підтримці та розбудові освіти; створення належних умов для міжсекторальної взаємодії органів політичної влади та громадянського суспільства.

5. З метою покращення взаємодії державних владних органів і громадянського суспільства на засадах партнерства, а також відповідно до Державної стратегії регіонального розвитку на 2021-2027 роки, пропонуємо доповнити п. 2 ст. 4 Закону України «Про засади державної регіональної політики» та викласти у наступній редакції: суб'єктами державної регіональної політики є Президент України, Верховна Рада України, Кабінет Міністрів України, органи влади Автономної Республіки Крим, центральні та місцеві органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування, їх посадові особи, громадські об'єднання, юридичні та фізичні особи, що беруть участь у формуванні та забезпеченні реалізації державної регіональної політики.

6. З метою запобігання неправомірного використання інформації, викладеної у фінансовій звітності суб'єкта декларування, надано пропозиції щодо внесення змін до п. 1 ст. 47 Закону України «Про запобігання корупції» та п. 4 ст. 62 Закону України «Про судоустрій та статус суддів».

7. Ключовим правовим актом у напрямі гарантування участі інститутів громадськості є Конвенція про захист прав та основних свобод людини. Законодавством переважної більшості країн Європи передбачено створення спеціальних постійно діючих органів (консультативні органи за напрямками діяльності, координатори). Ефективною умовою взаємодії інститутів громадськості державних владних органів у європейських країнах є залучення громадськості із застосуванням інформаційних та комунікаційних технологій. Найпоширенішим механізмом у більшості країн ЄС є центральні електронні портали, які як забезпечують надання інформації, електронних послуг, так і платформ для консультацій. У більшості країн Європейського Союзу інститути

громадянського суспільства є партнерами під час прийняття рішень та залучаються на всіх етапах розробки політики (розробка, реалізація, вивчення).

8. Серед основних механізмів успішного процесу – наявність досконалої законодавчої бази, відкритість та прозорість влади (своєчасне оприлюднення проєктів нормативно-правових актів, іншої інформації); врахування громадської думки та позицій громади; своєчасне інформування громадськості; консультації з експертами та представниками громадськості; взаємодія на партнерських відносинах; передбачення механізму оскарження у разі виникнення порушень; розробка дієвих, ефективних та доступних електронних порталів; забезпечення підготовки підручників, методичних посібників з питань реалізації механізмів участі громадськості; проведення освітніх тренінгів та курсів підвищення кваліфікації як для органів політичної влади, так і для громадянського суспільства.

9. З метою покращення ефективності діяльності у даному напрямі надано пропозиції щодо імплементації:

– європейського позитивного досвіду: Естонії (електронні портали, функціоналом яких передбачено: публікацію проєктів законів, змін до них; надання зареєстрованими користувачами пропозицій відповідно до встановленого терміну, аналіз наданих пропозицій та опублікування відповідного звіту на веб-сайті); Фінляндії (онлайн-платформа для подання громадських ініціатив Kansalaisaloite.fi, за допомогою якої надано можливість громадянам створювати ініціативи (пропозиції) і збирати обґрунтування на їх підтримку); Мальти (онлайн-консультації здійснюються у 4 етапи: відкрита, закрита консультації; надання зворотного зв'язку; підведення підсумків консультацій); Австрії (3 етапи стандартів участі – підготовки процесу; реалізації участі; моніторингу та оцінки результатів); Хорватії (до консультацій залучаються представники громадських організацій, які мають відповідний кваліфікаційний рівень та досвід у контексті тематики, що розглядається);

Польщі (порядок професійної підготовки працівників соціальної сфери та порядок оплати за навчання); Франції (контроль за якістю соціального захисту населення).

– міжнародного позитивного досвіду: Грузії (Стратегія e-Georgia – збір даних з конкретних питань та управління ними з одного консолідованого центру); США (модель декларування суддями фінансового звіту).

ВИСНОВКИ

У дисертації здійснене теоретичне узагальнення та запропоноване нове вирішення наукового завдання щодо конституційно-правових принципів взаємодії громадянського суспільства та політичної влади, а також визначення шляхів удосконалення її нормативно-правового регулювання. За результатами проведеного дослідження сформульовано наступні висновки.

1. Проаналізовано становлення та розвиток громадянського суспільства в Україні. З'ясовано, що перші згадки про громадянське суспільство з'являються за часів Аристотеля, Платона та Цицерона, які розглядали сутність інститутів громадськості у межах формування ідеї ідеальної держави. Констатовано, що становлення інститутів громадськості відбувалося у чотири етапи (з античності до XVI-XVII ст.; з XVI по XVIII ст.; з XIX до середини XX ст.; з 20 по 90 роки XX ст.), на які мали вплив економічні, соціальні та політико-правові передумови. Визначено, що процес становлення інститутів громадянського суспільства в Україні доволі повільний, складний, неоднозначний та переплітається з проблематикою державотворення. Розглянуто статистичні дані по Україні щодо тенденції реєстрації громадських об'єднань. Констатовано, що суттєве зростання громадських об'єднань відбулося після 2015 року у зв'язку із легалізацією благодійних, волонтерських та громадських спільнот, які формувалися з метою надання необхідної та невідкладної допомоги військовим та цивільним у зв'язку із вторгненням країни-агресора. Звернено увагу на те, що розгортання в Україні кризових процесів виявило значне «відставання» держави від потенційних можливостей та запитів громадських організацій. Визначено, що на сьогодні найбільш пріоритетними напрямками громадських організацій є допомога армії, жертвам війни та переселенцям.

Розглянуто сучасні теорії громадянського суспільства (Алексіса де Токвіля, Г. Гегеля, Т. Пейна). Досліджено доктринальні наукові позиції правознавців щодо змісту дефініції «громадське суспільство». Визначено їх типові ознаки – спільність вільних, рівноправних людей та об'єднань, яким законодавчо надано можливість бути учасниками політичного життя; самостійні і незалежні від держави суспільні інститути, які забезпечують права індивідів, у тому числі і право власності, здійснення принципу рівних можливостей; взаємодіють з державою та функціонують на засадах демократії, верховенства права і верховенства закону. Сформульовано авторське визначення даного поняття. Звернено увагу на необхідність зведення термінологічного апарату у частині щодо визначення усіх неурядових добровільних громадських організацій до терміна «громадська організація».

З'ясовано особливості, завдання та функції громадських рад як форми залучення громадянського суспільства до реалізації державних функцій. Констатовано, що першою громадською радою, сформованою як орган здійснення громадського контролю, стало Національне антикорупційне бюро України. Розглянуто статистичні дані по Україні щодо рівня довіри громадян інститутам громадянського суспільства.

Теоретично обґрунтовано, що держава з розвиненою демократією повинна сприяти подальшому розвитку громадських об'єднань та підвищенню соціальної активності громадян, а також їх взаємодії з державними органами. Наявність розвинених інститутів громадськості – невід'ємна частина демократичної держави, адже саме належна взаємодія інститутів громадськості та державної влади – гарант демократичності, вдалих трансформацій та соціальної стабільності.

2. З'ясовано особливості взаємодії громадянського суспільства та політичної влади. Обґрунтовано думку, що взаємодія політичної влади та громадянського суспільства – два взаємно відповідальні впливи: держави на

громадянське суспільство та громадянського суспільства на державу, збалансованість яких можлива лише у випадку належного подальшого розвитку громадянського суспільства. Демократична розвинута держава апріорі забезпечує виконання лише тих функцій, які визначено інститутами громадянського суспільства. З іншого боку, відносини між демократичною державою і інститутами громадськості неможливі без певної автономії останнього. Демократична влада може лише координувати, але не визначати діяльність суспільства. З цією метою громадськість повинна забезпечити собі такий правовий статус, який би не допустив їх підпорядкування органам державної влади, та, одночасно, не суперечив би праву останніх на владу та роль гаранта права. Громадянське суспільство є додатковим механізмом державного регулювання – при взаємодії з політичною владою має особливу відповідальність, так як є ініціатором та координатором взаємодії.

Розкрито основні принципи та моделі взаємодії. Теоретично обгрунтовано, що основними принципами при взаємодії інститутів громадськості та політичної влади є: нормативне регулювання та гарантування права на свободу об'єднань; конструктивний діалог між органами влади і громадським суспільством; державна підтримка громадських інститутів. Незважаючи на різні погляди щодо визначення моделей взаємодії політичної влади та громадянського суспільства, спільними для них є те, що ефективність взаємодії політичної влади та громадянського суспільства визначає саме якість існуючої моделі управлінської діяльності.

Визначено, що основним критерієм ефективності взаємодії політичної влади та громадянського суспільства – є забезпечення належних умов щодо конструктивного діалогу держави та суспільства, що реалізується при спільному прийнятті рішень та подальшій їх практичній реалізації. З урахуванням політичної, економічної та соціальної нестабільності, пов'язаної із вторгненням країни-агресора в Україну, надано пропозиції щодо удосконалення

правових норм у частині формування, розвитку та реалізації інститутів громадянськості: доповнити ст. 1 Конституції України з метою закріплення поняття «громадянське суспільство» на конституційному рівні; покращити ефективність підвищення кваліфікації як органів влади, так і інститутів громадянськості з питань їх взаємодії; розробити дієвий механізм фінансування інститутів громадянськості; покращити антикорупційну політику (важлива не кількість корупціонерів, а кількість притягнутих до відповідальності).

3. Проаналізовано еволюцію правового регулювання взаємодії громадянського суспільства та політичної влади. Незважаючи на суттєві зміни, внесені у чинне законодавство останнім часом, воно містить чимало прогалин та в окремих випадках не відповідає міжнародним зобов'язанням та стандартам у сфері розвитку інститутів громадянськості, зазначеним у Розділі III Національної стратегії сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2021-2026 роки.

Теоретично обґрунтовано, що існуючі на сьогодні форми правових взаємовідносин органів влади та інститутів громадянськості потребують удосконалення. Зокрема, діяльність більшості суб'єктів, які регламентовані Законом України «Про громадські об'єднання», як правило, урегульовано спеціалізованими законами. Тобто відсутня системність, яка можлива лише за умови функціонування єдиного нормативного акта, який чітко окреслював би засади їх діяльності, а спеціалізовані закони визначатимуть особливості саме правового статусу того чи іншого громадського об'єднання; мають місце законодавчі прогалини щодо участі інститутів громадянськості у формуванні та реалізації державної управлінської діяльності. Так, частиною 4 статті 12 Закону України «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики» визначено, що в реалізації засад державної політики беруть участь громадські організації, проте не визначено форми такої участі, пріоритетні сфери державної політики, у яких урахування громадянськості є обов'язковим. Окрім цього, у Регламенті Верховної

Ради України відсутні норми, які б визначали підстави щодо участі громадських об'єднань у формуванні політики держави. Надано пропозиції щодо: доповнення ч. 4 ст. 12 Закону України «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики»; передбачення окремої статті у Регламенті Верховної Ради України з визначенням підстав щодо участі громадських об'єднань у формуванні державної політики (надання їм права у роботі профільних комітетів Верховної Ради України, а також визначення законопроектів, які обов'язково повинні виноситись на громадське обговорення); передбачення у Регламенті Верховної Ради України, Кабінету Міністрів України, Законі України «Про Кабінет Міністрів України» граfi «позиція інститутів громадського суспільства» у всіх пояснювальних записках до проєктів нормативних актів Верховної Ради України, Президента України та Кабінету Міністрів України.

Звернено увагу, що в умовах дії у країні правового режиму воєнного стану обмежено застосування окремих правових норм (Закон України «Про доступ до публічної інформації», постанова Кабінету Міністрів України «Деякі питання забезпечення функціонування інформаційно-комунікаційних систем, електронних комунікаційних систем, публічних електронних реєстрів в умовах воєнного стану», Положення про набори даних, які підлягають оприлюдненню у формі відкритих даних та інші), відповідно, актуалізувалося чимало питань у частині щодо контролю та нагляду за діяльністю державної влади. З метою покращення ефективності діяльності у даному напрямі запропоновано доповнити ч. 3 ст. 1 Закону України «Про волонтерську діяльність».

4. Сформульовано авторське визначення поняття «механізм взаємодії політичної влади та громадянського суспільства», під яким запропоновано розуміти систему відносин органів влади та громадянського суспільства, які налаштовані на співпрацю, яка здійснюється у межах, визначених законодавством, з метою формування і реалізації ефективної державної політики, а також вирішення актуальних питань державного й суспільного

розвитку та задоволення відповідних потреб як держави, так і суспільства, який сприятиме як процесу самовдосконалення, так і оптимізації державної влади.

Проаналізовано основні механізми взаємодії – права, контролю, нагляду, зв'язків з громадськістю, діалогу з громадськістю, суспільного діалогу. Констатовано, що при реалізації механізму суспільного діалогу обов'язковою є державна політика сприяння. Окреслено основні види механізму взаємодії – організаційні (урядові та неурядові); правові (загальнодержавні – право громадянського суспільства, діалог з громадськістю, підтримка соціального партнерства, державна політика сприяння суспільному діалогу; місцеві – проведення консультацій з громадськістю, форуми, виставки та ярмарки громадянського суспільства). Визначено елементи, притаманні механізму взаємодії – нормативно-правове регулювання (забезпечує всебічну регламентацію діяльності); суспільні відносини, що виникають у результаті взаємодії; система засобів, що застосовується державою для забезпечення якісної та результативної взаємодії. Констатовано, що складовими механізму взаємодії політичної влади та громадянського суспільства є принципи партнерства, верховенства права, відкритості та прозорості, відповідальності, політичної незалежності.

Теоретично обґрунтовано, що ефективний механізм взаємодії інститутів громадянського суспільства з органами державної влади передбачає: забезпечення інформаційної відкритості з боку органів державної влади; подальше удосконалення нормативно-правового підґрунтя, яке регламентує діяльність; повноцінне здійснення громадського контролю, громадських експертиз, зокрема й антикорупційної експертизи нормативно-правових актів; розширення меж і змісту громадського контролю за діяльністю органів державної влади, створення додаткових механізмів ефективного контролю громадськості у сферах, які не мають належного правового регулювання. З метою покращення ефективності взаємодії державної влади та громадянського

суспільства запропоновано підготувати Порядок про громадський контроль в Україні, у якому чітко визначити мету, завдання та функції, форми та механізми реалізації контрольних заходів.

5. Окреслено основні засади соціальної відповідальності як основи соціального механізму взаємодії органів політичної влади з інститутами громадянського суспільства. Сформульовано авторське визначення дефініції «соціальна відповідальність», визначено її основні ознаки та форми. Окреслено рівні: макроекономічний (соціальна відповідальність держави); мікроекономічний (корпоративна соціальна відповідальність, або соціальна відповідальність інститутів громадськості, бізнесу); особистісний (соціальна відповідальність людини, громадянина). Обґрунтовано, що однією з ключових умов функціонування ефективної соціальної економіки є формування механізмів соціальної відповідальності в суспільстві – певного взаємозв'язку між владою та суспільством, який передбачає дотримання та реалізацію у повному обсязі державних соціальних гарантій та державних соціальних стандартів. Найдієвішим механізмом соціальної відповідальності є механізм соціального партнерства

Реалізація соціальної відповідальності, як правило, супроводжується взаємними правами та обов'язками органів державної влади та інститутів громадянського суспільства щодо дотримання законодавчих норм та вжиття відповідних заходів реагування у разі їх порушення. Запропоновано алгоритм соціального партнерства при взаємодії державних владних органів та громадянського суспільства в Україні, який передбачає об'єднання їх інтересів (зокрема, держава забезпечує соціальні гарантії громадянському суспільству, отримуючи натомість підтвердження легітимності своєї влади. Узгодження інтересів між суспільством та державною владою відбувається у процесі реалізації основних принципів соціальної відповідальності – дотримання норм (вітчизняних та міжнародних) і прав людини; добровільність; постійність;

прозорість; підзвітність; контроль; діалог із зацікавленими сторонами; етична поведінка. У результаті зростає ймовірність виникнення партнерських стосунків між державними владними органами та громадським суспільством, як наслідок, підвищується соціальна відповідальність як умова розвитку соціальної економіки).

Констатовано, що в Україні соціальна відповідальність державних владних органів та громадянського суспільства, на жаль, поки що не посіла гідного місця в системі суспільних відносин. Окреслено проблематику при взаємодії державних владних органів та суспільства: відсутність цілісної, системної концепції та дієвих механізмів поширення соціальної відповідальності серед державних владних органів та громадянського суспільства; відсутність механізму відстеження «точок перетину» інтересів влади та суспільства; прогалини у законодавстві; наявність корупції; в окремих випадках надмірне дистанціювання між владою та громадянським суспільством, що сприяє посиленню недовіри до дій держави.

6. З'ясовано особливості впливу інформаційно-комунікаційного механізму взаємодії політичної влади з інститутами громадянського суспільства. Констатовано, що на сьогодні в Україні починає вибудовуватися чіткий алгоритм інформаційної взаємодії політичної влади з інститутами громадянського суспільства: сформульовано й законодавчо закріплено основні принципи, завдання та стратегічні напрями державної інформаційної політики; сформовано державні інститути відповідної компетенції, ухвалено цілу низку концепцій, програм і планів дій; постійно удосконалюються нормативно-правова та нормативно-технічна бази; процес інформатизації перестав бути стихійним і набув ознак керованості; сформовано та продовжує розвиватись ринок сучасних інформаційних технологій та послуг; забезпечуються відповідні заходи щодо захисту інформації та забезпечення інформаційної безпеки держави; розвивається міжнародне співробітництво. Підґрунтям формування

інформаційного суспільства з одного боку є інформація, знання, інформаційні технології, з іншого – цілеспрямована інформаційна політика країни.

У 2022 році за рівнем розвитку електронного врядування, завдяки інституційній структурі, контентному та сервісному забезпеченню, Україна посіла 46 місце, піднявшись на 23 позиції у порівнянні з 2020 роком. У грудні 2022 року прийнято Закон України «Про Національну програму інформатизації», яким урегульовано правові відносини та визначено основні завдання, серед яких – подальше упровадження та рівний доступ до ІКТ, які спрямовано на розвиток е-урядування та е-демократії. Визначено переваги е-демократії (зменшення витрат: на демократичні процедури; на інтерактивні форми взаємодії з громадськістю; залучення громадян у тому числі з обмеженими можливостями до ухвалення рішень на ранніх стадіях), розглянуто особливості її функціонування та основні механізми.

Звернено увагу, що на сьогодні все більшої актуальності серед громадян України набуває використання мобільного додатку «Дія», який надає дистанційний доступ громадян до державних сервісів. Констатовано, що у середині 2023 року з метою дотримання відкритості процесу відбудови, упроваджено державну електронну екосистему DREAM, яка забезпечує єдиний цифровий маршрут для всіх проєктів відбудови (функціоналом програмного забезпечення передбачено створення громадами власних проєктів, що надасть можливість громадським організаціям здійснювати контроль як за результативністю, так і ефективністю реалізації проєкту).

Обґрунтовано, що завдяки удосконаленню механізму інформаційно-комунікаційної взаємодії державної влади та громадянського суспільства прискорюється процес ухвалення рішень, підвищується якість цих рішень та зростає ефективність їх реалізації. При цьому вивільняється робочий час публічних службовців, а громадянське суспільство отримує інструмент ефективного впливу на процеси формування державних політик. Як наслідок,

змінюються підходи до механізмів державного управління, переорієнтовуються та поступово трансформуються базові принципи забезпечення участі громадян у процесах державного управління. Таким чином удосконалення та подальше упровадження інформаційно-комунікаційного механізму взаємодії державних владних органів та інститутів громадськості сприятиме раціоналізації комунікаційних зв'язків та упорядкуванню зворотнього зв'язку з урахуванням реальних умов в інформаційному просторі.

7. Визначено проблематику при взаємодії політичної влади з інститутами громадянського суспільства у контексті реформ та трансформаційних процесів. Теоретично обґрунтовано, що механізм участі громадських об'єднань у здійсненні експертизи проєктів законів не має чіткого законодавчого урегулювання, виключення становлять лише законопроекти, розроблені органами виконавчої влади.

За результатами аналізу форм залучення інститутів громадянського суспільства до парламентських слухань, окреслено проблематику – парламентські слухання в відбуваються дуже рідко, мінімальна присутність представників громадськості, незначна кількість або взагалі відсутність пропозицій. Запропоновано внести зміни до ст. 235 Регламенту Верховної Ради України та викласти у наступній редакції: передбачити обов'язкову участь у парламентських слуханнях у Верховній Раді представників органів державної влади, органів місцевого самоврядування, політичних партій, інших об'єднань громадян, наукових установ, представників громадськості, авторів (ініціаторів) електронних петицій, які, не пізніше як за п'ять днів повинні подати відповідну заявку до комітету, що проводить підготовку до слухань. Крім того, з використанням методу квотування, передбачити окрему квоту представникам інституту громадськості з урахуванням пріоритетності саме на представниках сфери, в якій відбуваються громадські слухання, а також чітких фахових критеріїв для участі громадських організацій у процесах законодавчої

діяльності. Це надасть більше можливості представникам громадськості вносити законодавчі ініціативи, як наслідок, сприятиме підвищенню рівня урегульованості відносин та зменшенню потенційних корупційних викликів через високий рівень вмотивованості громадських діячів.

Проаналізовано типові порушення наглядових та контрольних функцій у сфері оборонних закупівель органами влади та громадськими інститутами. Надано пропозиції щодо: прозорого звітування ДП АОЗ перед громадянським суспільством з урахуванням усіх безпекових ризиків; створення при агенції наглядової ради із залученням представників волонтерських організацій та найбільших фондів, що здійснюють постачання озброєння для ЗСУ; мінімізації корупційних ризиків під час закупівель. Також запропоновано, з метою покращення ефективності контролю та виключення корупційної складової під час складення відповідних державних контрактів, внести зміни до абзацу два пп. 2 п. 5 Критеріїв та методики оцінювання найбільш економічно вигідної пропозиції учасника закупівлі товарів, робіт і послуг оборонного призначення, що здійснюється відповідно до вимог Закону України «Про оборонні закупівлі».

8. Досліджено європейську та міжнародну практику ефективної взаємодії політичної влади та інститутів громадянського суспільства. Проаналізовано правові акти щодо гарантування участі інститутів громадськості у законотворчому процесі та процесі реформування. Ключовим правовим актом у напрямі гарантування участі інститутів громадськості є Конвенція про захист прав та основних свобод людини. З'ясовано, що законодавством переважної більшості країн Європи передбачено створення спеціальних підрозділів, що функціонують на постійній основі (консультативні органи за напрямками діяльності, координатори). Визначено основні принципи (відкритість влади, участь інститутів громадськості у суспільних процесах, відповідальність державних органів перед інститутами громадськості, узгодженість дій). Розглянуто напрями щодо залучення інститутів громадськості до реалізації

політичних процесів, регламентовані практичними рекомендаціями «Стандарти та практики у країнах-членах Ради Європи щодо участі громадськості у прийнятті рішень». Обґрунтовано, що ефективною умовою взаємодії інститутів громадськості та державних органів у країнах ЄС є залучення громадськості із застосуванням інформаційних та комунікаційних технологій (електронні портали, платформи для консультацій). Констатовано, що у більшості країн Європейського Союзу інститути громадського суспільства є партнерами під час прийняття рішень та реалізації публічних політик і залучаються на всіх етапах її розробки.

Серед основних механізмів успішного процесу – наявність досконалої законодавчої бази, відкритість та прозорість влади (своєчасне оприлюднення проєктів нормативно-правових актів, іншої інформації); врахування громадської думки та позицій громади; своєчасне інформування громадськості; консультації з експертами та представниками громадськості; взаємодія на партнерських відносинах; передбачення механізму оскарження у разі виникнення порушень; розробка дієвих, ефективних та доступних електронних порталів; забезпечення підготовки підручників, методичних посібників з питань реалізації механізмів участі громадськості; проведення освітніх тренінгів та курсів підвищення кваліфікації як для органів політичної влади, так і для громадянського суспільства.

Надано пропозиції щодо імплементації: 1) європейського позитивного досвіду: Естонії (електронні портали, функціоналом яких передбачено: публікацію проєктів законів, змін до них; надання зареєстрованими користувачами пропозицій відповідно до встановленого терміну, аналіз наданих пропозицій та опублікування відповідного звіту на веб-сайті); Фінляндії (онлайн-платформа для подання громадських ініціатив Kansalaisaloite.fi, за допомогою якої надано можливість громадянам створювати ініціативи (пропозиції) і збирати обґрунтування на їх підтримку); Мальти (онлайн-

консультації здійснюються у 4 етапи: відкрита, закрита консультації; надання зворотного зв'язку; підведення підсумків консультацій); Австрії (3 етапи стандартів участі – підготовки процесу; реалізації участі; моніторингу та оцінки результатів); Хорватії (до консультацій залучаються представники громадських організацій, які мають відповідний кваліфікаційний рівень та досвід у контексті тематики, що розглядається); Польщі (порядок професійної підготовки працівників соціальної сфери та порядок оплати за навчання); Франції (контроль за якістю соціального захисту населення); 2) міжнародного позитивного досвіду: Грузії (Стратегія e-Georgia – збір даних з конкретних питань та управління ними з одного консолідованого центру); США (модель декларування суддями фінансового звіту).

9. Обґрунтовано напрями трансформації взаємовідносин між громадянським суспільством та органами політичної влади в умовах інтеграції України до Європейського Союзу. Констатовано, що з набуттям у 2017 році чинності Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом, ратифікованої Україною (міжнародний документ, який суттєво впливає на визначення напрямів, а також орієнтирів стратегії розвитку громадянського суспільства) в Україні прослідковується тенденція до активізації діяльності громадянського суспільства та покращення взаємовідносин з державними владними органами. Суттєво активізувалась і діяльність соціально значущих громадських об'єднань, створено коаліції громадських ініціатив, змінився формат діяльності – акцент на формуванні принципів та методів колективної дії, покращення взаємодії з органами державної влади на рівні партнерської співпраці. Про позитивну тенденцію у даному напрямі у останні роки свідчить і рівень довіри населення до діяльності громадських організацій (волонтерських та благодійних).

Здійснено аналіз соціальних опитувань з питань рівня довіри населення до діяльності громадських організацій та державних владних органів, а також

рівня демократії в Україні. Окреслено основні пріоритетні напрями комунікації інститутів громадськості та державної влади: включення громадських формувань до розроблення та вдосконалення нормативно-правових актів через механізм проведення публічних консультацій; забезпечення ефективного моніторингу громадськими організаціями виконання ухвалених владою рішень; покращення ефективності взаємодії органів державної влади та громадянського суспільства на засадах партнерства; подальше упровадження інформаційно-комунікаційних технологій; формування статистичних даних про громадські об'єднання, окреслення основних напрямів та показників їх діяльності; відкритий та зрозумілий комунікаційний процес з наявністю зворотнього зв'язку; удосконалення онлайн-платформ щодо взаємодії органів політичної влади з громадськими об'єднаннями; розробка дієвого механізму взаємодії влади та суспільства на засадах партнерства щодо відновлення України у повоєнний час; удосконалення механізмів фінансування та упровадження цільових програм розвитку інститутів громадськості на регіональному рівні; удосконалення механізмів взаємодії щодо охорони культурної спадщини та при підтримці та розбудові освіти; створення належних умов для міжсекторальної взаємодії органів політичної влади та громадянського суспільства.

Надано пропозиції, з метою покращення взаємодії державних владних органів і громадянського суспільства на засадах партнерства, а також відповідно до Державної стратегії регіонального розвитку на 2021-2027 роки, доповнити п. 2 ст. 4 Закону України «Про засади державної регіональної політики». Обґрунтовано необхідність подальшого розвитку неформальної та онлайн освіти, відповідно, урегулювання його на законодавчому рівні через підготовку та ухвалення Закону України «Про освіту дорослих».

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Амоша О., Новікова О. Соціальна відповідальність в контексті розвитку людського потенціалу. *Держава і суспільство*. 2011. Вип. 1. С. 122–127.
2. Аналіз ІТ-іміджу України у світі. 29.09.2023. URL: https://brandukraine.org.ua/documents/101/Ukraines_IT_perceptions_report_web_29_09_2023.pdf
3. Андрієнко М., Слюсар А., Гаман П., Фомін А., Стрюк М. Напрями оптимізації механізму взаємодії інститутів громадянського суспільства з органами державної влади. *Вчені записки Університету «КРОК»*. 2022. № 4(68). С. 63–74.
4. Аніщенко М.А. Державна антикорупційна політика України в сфері охорони здоров'я: дис. ... д-ра наук з держ. управл.: 25.00.02. Запоріжжя. 2024. 414 с.
5. Аніщенко М.А. Функції громадських організацій щодо реалізації державної антикорупційної політики у сфері охорони здоров'я. *Держава та регіони*. Серія: «Публічне управління і адміністрування». 2022. № 3 (77). С. 18–26.
6. Аніщенко М.А. Функції органів місцевого самоврядування щодо реалізації державної антикорупційної політики у сфері охорони здоров'я. *Право та державне управління*. 2022. № 4. С. 207–212.
7. Аристотель. Політика. Історія політичних та правових вчень. Харків, 2000. С. 37.
8. Афонін Е.А. Громадська участь у творенні та здійсненні державної політики /Е.А. Афонін, Л.В. Гонюкова, Р.В. Войтович. К.: Центр сприяння інститут. розвитку держ. служби, 2006. 160 с.

9. Афоніна О.В. Класифікація конституційно-правових форм політичної активності громадян, що реалізуються за допомогою інформаційно-комунікаційних технологій. Науковий вісник Ужгородського національного університету, 2022. Серія: «Право». Вип. 72. Ч. 1. С. 217–222.
10. Бабкіна О.В. Держава і громадянське суспільство: механізм стримувань і противаг Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. К., 2010. Випуск 3. С. 5–11.
11. Бандурка О.М. Основи управління в органах внутрішніх справ України: теорія, досвід, шляхи удосконалення. Харків: Основа, 1996. 398 с.
12. Барікова А.А. Електронна держава: нова ефективність урядування: монографія. Київ: Юрінком Інтер, 2016. 224 с.
13. Березенко В.В. Соціальні комунікації в контексті становлення громадянського суспільства в Україні. *Держава та регіони*. Серія: «Державне управління». 2009. № 1. С. 17–20.
14. Березін О.В., Безпарточний М.Г., Нікілева Л.О. Механізми формування та методологія розвитку закладів і підприємств соціального обслуговування. Полтава: Інтер Графіка», 2013. 210 с.
15. Бернштейн Д.І. Правова відповідальність як вид соціальної відповідальності та шляхи її забезпечення. 1989. 145 с.
16. Богініч О.Л. Юридична відповідальність держави перед громадянським суспільством – вимога дня. Громадянське суспільство як чинник модернізації сучасної держави: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ, 20 квітня 2021 р.). Київ. 2021. С. 26–29.
17. Бойчук М.А. Влада і громадянське суспільство: механізми взаємодії. К.: ТОВ «Атлант ЮЕмСі». 207 с.
18. Бондаренко О.С. Корупційні прояви в оборонному секторі в умовах воєнного стану та післявоєнний період: характеристика та заходи нівелювання.

Електронне наукове видання Аналітично-порівняльне правознавство. 2023. № 3. С. 323–327.

19. Взаємодія органів державної влади та громадянського суспільства: навчальний посібник /за наук. ред. Ю. Сурміна, А. Михненка. Київ: НАДУ, 2011. 388 с.

20. Висновок щодо проєкту Закону України від 10.02.2022 № 7039 «Про освіту дорослих» Комітету з питань інтеграції України до Європейського Союзу. URL: [blob:https://itd.rada.gov.ua/008ecad4-f065-49cf-8844-e5a2fc3d4f72](https://itd.rada.gov.ua/008ecad4-f065-49cf-8844-e5a2fc3d4f72).

21. Відтепер зареєструвати громадську організацію можна онлайн. *Держагентство з питань електронного урядування України*. 20.06.2019. URL: <https://www.kmu.gov.ua/ua/news/vidteper-zareyestruvati-gromadsku-organizaciyu-mozhna-onlajn>

22. Вікіпедія. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/Механізм>.

23. Вітвіцький С. Громадська експертиза в умовах розвитку громадянського суспільства. URL: http://www.irbisbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbu/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/urid_2014_1_3.pdf.

24. Віхляєв М.Ю. Громадські ради при органах виконавчої влади України та роль громадських об'єднань у їх діяльності. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2013. № 2. С. 36–43.

25. Влада, суспільство, громадянин: проблеми взаємодії в сучасній Україні Аналітична доповідь /за ред. О.М. Майбороди. К.: ІПіЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України, 2013. 64 с.

26. Волонтери передали перші тести на COVID-19 для військових на Донбасі. Радіо Свобода. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/volontery-peredaly-pershhi-testy-na-covid-19-dlia-viyskovych-na-donbasi/30501455.html>.

27. Воронов І.О. Глобалізація і політика: реалії і перспективи соціальних трансформацій. К.: Генеза, 2004. 288 с.
28. Всесвітній саміт з питань інформаційного суспільства. Підсумкові документи. Женева 2003. Туніс 2005. URL: <http://www.kmu.gov.ua>.
29. Гаталяк Т. Громадські ради: історія створення, реальний стан речей, проблеми та перспективи. *Створення та налагодження роботи громадських рад при органах виконавчої влади: текст доповіді під час круглого столу* (14 квіт. 2011 р.). URL: <http://gromrady.org.ua/2011/04/hromadski-rady-istoriya-stvorenniarealnyj-stan-rechej-problemy-ta-perspektyvy>.
30. Гегель Г. Дух християнства та його доля. 1971. Т. 1. С. 101–194. URL: <http://lib.druzya.org/hrist.txt.html>.
31. Герасименко О. Інституційні механізми взаємодії громадянського суспільства і держави: спроба структуризації. *Аспекти публічного управління*. 2023. Том 11. № 3. С. 6–17.
32. ГО «Тренінгово-консультаційний центр з доступу до інформації», ГО «Платформа прав людини». Довідник із громадянських (особистих), політичних та інших прав людини в умовах воєнного стану. URL: <https://cutt.ly/HwSexPVt>.
33. Гончарук С., Сопілко І., Пивовар Ю. Громадянське суспільство: публічно-правовий вимір: колективна монографія. Національний авіаційний університет – Тернопіль: Вектор, 2016. 351 с.
34. Гончарук В.В. Нормативно-правове регулювання та інституційне забезпечення взаємодії органів державної влади та інститутів громадянського суспільства. *Public Administration and Regional Development*. 2022. № 17. С. 925–956. URL: <https://pard.mk.ua/index.php/journal>.
35. Горбатенко В., Кресніна І., Кукуруз О. Правові механізми взаємодії держави і громадянського суспільства і України: історичний досвід і виклики

сучасності: наукова записка. К.: Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України. 2013.

36. Грищук В.К. Соціальна відповідальність. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2012. 152 с.

37. Грішнова О.А. Соціальна відповідальність у контексті подолання системної кризи в Україні. Соціально-економічні та демографічні наслідки системної кризи в Україні та шляхи їх подолання. С. 39–46. URL: <https://dse.org.ua/archive/15/3.pdf>.

38. Громадське суспільство України в умовах війни. Звіт за результатами дослідження (грудень 2022- січень 2023). м. Київ. 64 с.

39. Громадські організації у дискурсі демократизації суспільства: монографія /за ред. В.П. Беха. К., 2011. 680 с.

40. Громадські ради: для чого потрібні та як працюють в Україні. URL: <https://prosvita.nazk.gov.ua/blog/gromadski-rady-dlya-chogo-potribni-ta-yak-pratsyuyut-v-ukrayini>.

41. Громадянське суспільство: проблеми і напрями інституційного розвитку: навч. посібн. /Ю.П. Сурмін, Т.П. Крушельницька, В.В. Карлова та ін. К. НАДУ. 2008. 56 с.

42. Громов Є.В. Подібності та відмінності у передумовах для реформування національних освітніх систем Польщі та України. Szkoła w perspektywie XXI wieku: TerazniejszoscPrzyszlosc. Tom 1. 2008. S. 102–108.

43. Данил'ян В.О. Інформаційне суспільство та перспективи його розвитку в Україні (соціально філософський аналіз): монографія. Х. Право. 2008. 184 с.

44. Даудова Г.В. Взаємодія держави і громадянського суспільства: європейський досвід. URL: <http://www.kbuapa.kharkov.ua/e-book/db/2014-1/doc/4/01.pdf>.

45. Декларація про право та обов'язок окремих осіб, груп і органів суспільства заохочувати та захищати загально визнані права людини та основні свободи: резолюція від 8.03.1999.

URL: <http://www.ohchr.org/Documents/Issues/Defenders/Declaratio/declaration.pdf>.

46. Декларація Лугано: підсумковий документ Міжнародної конференції з питань відновлення України від 4-5 липня 2022 року.

URL: <https://uploads-ssl.webflow.com/625d81ec8313622a52e2f031/62cd2e0ba.pdf>

47. Дементов В.О. Особливості забезпечення соціальної відповідальності державної служби в контексті демократичних перетворень.

Публічне управління: теорія та практика. 2013. №1 (13). С. 196–201.

URL: <http://www.kbuapa.kharkov.ua/e-book/putp/2013-1/doc/4/07.pdf>.

48. Денисюк М.В. Правовий механізм контролю громадянським суспільством діяльності органів державної влади. *Держава і право*. 2011.

Випуск 53. С. 99–103.

49. Державна стратегія регіонального розвитку на 2021-2027 роки: постанова Кабінету Міністрів України від 05.08.2020 № 695.

URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/695-2020-п#Text>.

50. Державні та соціальні інститути: кому українці довіряють, а кому ні? Фонд Демократичні ініціативи ім. І. Кучеріва.

URL: <https://dif.org.ua/article/derzhavni-ta-sotsialni-instituti-komu-ukraintsi-dovirayut-a-komu-ni>.

51. Деякі питання Громадської ради при Національному агентстві з питань запобігання корупції: постанова КМУ 20.11.2019 № 952.

URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/952-2019-п#n78>

52. Деякі питання щодо забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики: постанова КМУ від 15.10.2004 № 1378.

URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1378-2004-%D0%BF#Text>.

53. Джей Джи J.G. Етапи формування громадянського суспільства.
URL: dovidka.biz.ua/etapi-formuvannya-gromadyanskogo-suspilstva
<https://dovidka.biz.ua/etapi-formuvannya-gromadyanskogo-suspilstva>.
54. Динаміка довіри соціальним інституціям у 2021-2023 роках. *Прес реліз, підготовлений виконавчим директором КМІС Антоном Грушецьким.*
URL: <https://kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1335&page=1>.
55. Динаміка довіри соціальним інституціям у 2022-2023 роках.
URL: <https://kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1335&page=1>.
56. Динник І. Механізми взаємодії держави та громадянського суспільства в умовах децентралізації: досвід країн ЦСЄ для України. 2023.
URL: <http://baltijapublishing.lv/omp/index.php/bp/catalog/download/246/6934/14440-1?inline=1>.
57. Додаток 1 Меморандуму про економічну та фінансову політику від 24.03.2023 № 7054/0/2-2023.
URL: https://mof.gov.ua/storage/files/Lol_MEFP_Ukraine_2023-03-24.pdf.
58. Доповідь з питань оборонних закупівель. Центр оборонних стратегій. 2023, Київ. 58 с.
59. Дрешпак В.М. Комунікації в публічному управлінні: навч. посібн. 2015. 168 с.
60. Друкер П. Менеджмент. Виклики ХХІ століття /пер. з англ. Н. Макарової, 2012. 256 с.
61. Електронна демократія в Україні: сучасний стан та перспективи розвитку. 13.09.2023. URL: <https://uplan.org.ua/elektronna-demokratiia-v-ukraini-suchasnyi-standa-perspektyvy-rozvytku>.
62. Електронне урядування та електронна демократія: навч. посібн.: у 15 ч. /за заг. ред. А.І. Семенченка, В.М. Дрешпака. К., 2017. Ч. 3. К.: ФОП Москаленко О.М., 2017. 84 с. URL: https://old.suitt.edu.ua/wp-content/uploads/2018/05/Part_003_Feb_2018.pdf.

63. Женеvська конвенція про захист цивільного населення під час війни від 12.08.1949. *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1954. № 5. Ст. 114. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#Text.

64. Жиглей І.В. Суб'єктні характеристики соціальної відповідальності та їх вплив на обліковий процес. *Проблеми теорії та методології бухгалтерського обліку, контролю і аналізу*. 2018. Вип. 3 (41). С. 33 – 41.

65. Журавель Я.В. Адміністративно-правове забезпечення децентралізації органів виконавчої влади в Україні (концептуальні засади): монографія. Київ, 2020. 366 с.

66. З початку війни в Україні стався бум благодійних організацій – Опендатабот. URL: <https://www.epravda.com.ua/news/2023/12/11/707535>.

67. Звіт Рахункової палати: звіт про результати аудиту ефективності використання коштів державного бюджету на забезпечення окремих категорій населення технічними та іншими засобами реабілітації. URL: <https://cutt.ly/kENTT4l>.

68. Зеленько Г. Політична участь і громадська самоорганізація в Україні: не втратити б шанс. Розвиток демократії та демократична освіта в Україні: доповіді III міжнародної наукової конференції (Львів, 20-22 травня 2005 р.). URL: www.democracy.kiev.ua/publications/collections/conference_2.doc.

69. Іванцов В.В. Адміністративно-правове регулювання залучення громадськості до заходів із запобігання корупції: дис. ... канд.. юрид. наук: 12.00.07. Київ, 2018. 211 с.

70. Інглхарт Р., Вельцель К. Модернізація, культурні зміни та демократія: послідовність людського розвитку. 2011. 464 с.

71. Інтернет-видання LB.ua. В. Перун. Офіс Генпрокурора: Завершилося розслідування щодо експосадовців Міноборони, які закупили неякісні бронежилети. 26.01.2024. URL: https://lb.ua/society/2024/01/26/595585_ofis_genprokurora_zavershilosya.html.

72. Інтернет-видання ЕСПРЕСО. Д. Ярова. Неякісні турнікети на фронті. Командувачка Медсил не виходить на зв'язок. 18.08.2023. URL: <https://espreso.tv/neyakisni-turniketi-na-fronti-komanduvachka-medsil-ne-vikhodit-na-zvyazok>.
73. Камінська І.В. Сучасні форми взаємодії громадянського суспільства та судової влади в Україні. Громадянське суспільство як чинник модернізації сучасної держави: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ, 20 квітня 2021 р.). Київ. 2021. С. 50–55.
74. Кін Дж. Демократія та громадянське суспільство. /пер. з англ., 2001. С. 106.
75. Кін Дж. Громадянське суспільство. Старі образи, нове бачення /пер. з англ. Київ: «К.І.С.»/«АНОД», 2000. С. 78.
76. Ківалов С.В., Орзіх М.П. Основи правознавства: навчальний посібник. Одеса, 2003. С. 67–68.
77. Кіндратець О. Вплив громадянського суспільства на процес демократизації. *Влада і суспільство: проблеми взаємодії*: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (18-19 листопада 2005 р.). Запоріжжя: Юридичний ін-т МВС України, 2005. С. 157–159.
78. Ключові виклики для розвитку громадянського суспільства. *Стан розвитку громадянського суспільства в Україні у 2020 році*: матеріали. щорічн. доп. Київ: НІСД, 2021. 116 с.
79. Ковальчук В. Правові основи взаємодії інститутів громадянського суспільства з органами державної влади в процесі демократичної легітимації. *Вибори та демократія*. 2012. № 2 (22). С. 51–57.
80. Кодекс кращих практик участі громадськості у процесі прийняття рішень, ухвалений Конференцією міжнародних неурядових організацій Ради Європи на засіданні 01.10.2009 р. URL: <https://rm.coe.int/16802eeddb>.

81. Колот А.М. Держава і бізнес: новітні тенденції взаємодії та забезпечення стійкого розвитку. Соціально-трудові відносини: теорія та практика. 2016. № 2. С. 8–15. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/stvttp_2016_2_3.

82. Кочетков А. Тендерна королева» приходить в оборонку? URL: <http://surl.li/tuqpz>.

83. Колчун Д. Громадська експертиза як інструмент контролю влади. URL: <https://niss.gov.ua/news/statti/gromadska-ekspertiza-yak-instrument-kontrolyu-vladi>.

84. Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти корупції від 31.10.2003 (ратифіковано Законом України від 18.10.2006 № 251-V). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_c16#Text.

85. Конвенція про доступ до інформації, участь громадськості в процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя з питань, що стосуються довкілля, схвалена 23-25.06.1998р. у рамках діяльності Європейської економічної комісії ООН (ратифікована Законом України від 06.07.1999 № 832-XIV). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_015#Text.

86. Коновал В. Інтернет-видання 24 канал. Новини України. Корупція в Україні під час війни: на що звернули увагу в Пентагоні і що позитивно. 17.04.2024р. URL: <http://surl.li/tuxwl>.

87. Конституційне право України /за ред. Ю.М. Тодики, В.С. Журавського. К.: «Ін Юре», 2002.

88. Конституція України від 28.06.1996№ 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%DText>.

89. Концепція реалізації державної політики у сфері сприяння розвитку соціально відповідального бізнесу в Україні на період до 2030 року: розпорядження Кабінету Міністрів України від 24.01.2020 № 66-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/66-2020-p#Text>.

90. Концепція сприяння органами виконавчої влади розвитку громадянського суспільства: розпорядження Кабінету Міністрів України від 21.11.2007 № 1035-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1035-2007-%D1%80#Text>.

91. Корнієвський О.А. Громадянське суспільство сучасної України: проблемні аспекти розвитку. *Наукові праці МАУП*. 2017. Вип. 52 (1). С. 56–63.

92. Кравцова З.С. Окремі аспекти взаємодії органів державної влади та інститутів громадянського суспільства. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 2. С. 46–49.

93. Кресіна І. Громадянське суспільство і проблема народовладдя в Україні. *Наукові записки: збірник*. Київ: ІпІЕНД, 2004. С. 36–48.

94. Критерії та методика оцінювання найбільш економічно вигідної пропозиції учасника закупівлі товарів, робіт і послуг оборонного призначення, що здійснюється відповідно до вимог Закону України «Про оборонні закупівлі»: постанова Кабінету Міністрів України від 03.03.202 № 363. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/363-2021-п#Text>.

95. Крупник А.С. Громадський контроль: сутність та механізми здійснення. Теоретичні та практичні питання державотворення. 2007. Вип. 1. URL: https://novyi-stryi.at.ua/gromkontrol/KRUPNYK_A_pro_grom_kontrol.pdf

96. Крусян А.Р. Інформаційне суспільство в Україні: конституційно-правове забезпечення формування та розвитку. С. 259–262. URL: <http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/>

97. Кузьменко О.В. Адміністративно-правова охорона лісових ресурсів України: монографія. Х: Ника Нова, 2015. 248 с.

98. Кузьмін П.В. Інститути влади та громадянське суспільство: механізми, технології та перспективи взаємодії. *Актуальні проблеми політики*. 2013. Вип. 49. С. 22–32.

99. Липинський В. Україна на переломі. Замітки до історії українського державного будівництва. Відень, 1920. 304 с. URL: <http://diasporiana.org.ua/wp-content/uploads/books/6515/file.pdf>.

100. Лівандовська І.В. Вплив нових інформаційних технологій на становлення інформаційного суспільства. С. 436. URL: <http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/5411/Livandovska%20IV.pdf?sequence=1&isAllowed=y>.

101. Лізаковська С.В. Європейські стандарти взаємодії органів публічної влади з інститутами громадянського суспільства. *Public administration and regional development*. 2020. № 8. С. 422–444. URL: <https://pard.mk.ua/index.php/journal>.

102. Лісабонська угода (договір про реформування Європейського Союзу) від 01.12.2009. URL: <https://infocenter.rada.gov.ua/uploads/documents/29057.pdf>.

103. Лопушинський І. Електронна демократія та електронне урядування: досвід США для України. *Публічне управління: теорія та практика*. 2011. № 2(6). URL: <http://www.kbuapa.kharkov.ua/e-book/putp/2011-2/doc/2/03.pdf>.

104. Лотюк О.С. Особливості механізму конституційно-правового регулювання громадянського суспільства. *Вісник Вищої ради юстиції*. 2013. № 1(13). С. 92–101.

105. Любецька М.М. Аналіз зарубіжного досвіду надання соціальних послуг, здійснення соціального супроводу сімей (осіб), які перебувають у складних життєвих обставинах. *Державне управління*. Серія: «Інвестиції: практика та досвід». 2018. № 19. С. 109–114.

106. Любецька М.М. Державне регулювання здійснення соціального супроводу сімей (осіб), які перебувають у складних життєвих обставинах: дис. ... канд.. наук з держ. упр.: 25.00.02. Хмельницький. 2019. 283 с.

107. Махначова Н.М. Е-демократія як інструмент розвитку громадянського суспільства та ефективного партнерства в публічній сфері. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. URL: http://www.dy.nayka.com.ua/pdf/10_2018/25.pdf
108. Мельничук С.М. Законодавча діяльність, як правова форма здійснення функцій держави. *Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук України*. № 6 (2016). С. 197–198.
109. Месюк М.П. Взаємодія інститутів влади та громадянського суспільства в Україні в контексті євроінтеграційних процесів. *Державне управління*. Серія: «Інвестиції: практика та досвід». 2018. № 8. С. 87–93.
110. Михайловська О. Інститути громадянського суспільства і формування ідеології модернізації в Україні. URL: <http://surl.li/tnykt>.
111. Михальченко М. Громадянське суспільство та народовладдя в сучасній Україні. *Політичний менеджмент*. 2004. № 3. С. 176–183. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/11643/19-Ryduch.pdf?sequence=1>.
112. Михальченко М. Методологічні проблеми дослідження взаємодії соціально-правової держави і громадянського суспільства. *Наукові записки: збірник*. К.: ІПіЕНД, 2004. Вип. 25. С. 23–35.
113. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права, прийнятий 16 грудня 1966 р. URL: <http://www.ohchr.org/en/professionalinterest/pages/ccpr.as>.
114. Мій електронний уряд: обмін досвідом: як надають адміністративні послуги в Грузії. URL: <https://uplan.org.ua/analytics/obmin-dosvidom-iak-nadaiut-administratyvni-posluhy-v-hruzii>.
115. Мороз О.М. Правові форми взаємовідносин держави і громадських об'єднань в Україні в епоху глобалізації: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Львів, 2015. 248 с.

116. Настанова соціальної відповідальності: Міжнародний стандарт ISO 26000. URL: <https://www.dqsglobal.com/uk-ua/sertifikujte/iso-26000>.

117. Національний Фонд розвитку громадянського суспільства: обговорення законопроекту почалися. URL: <https://gurt.org.ua/news/recent/41056>.

118. Негодченко В.О. Адміністративно-правове забезпечення державної інформаційної політики органами Національної політики України: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.07. 455 с.

119. Нестерович В.Ф. Конституційно-правові засади впливу громадськості на прийняття нормативно-правових актів: зарубіжний та український досвід: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.02. ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка. Суми, 2015. 456 с.

120. Оболенський О.Ю. Державна служба. К.: КНЕУ, 2006. 472 с.

121. Окінавська Хартія глобального інформаційного суспільства. *Дипломатичний вісник*. 2000. № 8. С. 52. URL: <http://www.iis.ru/library/okinawa/charter.ru.html>.

122. Олійник О.О. Соціальна відповідальність: навчальний посібник. Рівне. 2017. 222 с.

123. Онлайн-платформа для подання громадських ініціатив. Доступно за посиланням. URL: <https://www.prostir.ua/?organization=platforma-hromadskyh-initsiatyv-mij-holos>.

124. Основи електронного урядування: навчальний посібник /С.А. Чукот, .В. Загвойська, Я.Ю. Цимбаленко). Київ, 2022. URL: file:///C:/Users/User/Downloads/E-governance_Manual_KPI.pdf.

125. Ординська М.Ю. Промисловий зразок як об'єкт інтелектуальної власності. URL: <http://pravotoday.in.ua/ua/press-centre/publications/pub-381>.

126. Орлова А.І. Механізм реалізації державної політики сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні: дис. ... д-ра філософії: 281. Одеса. 2023. 365 с.

127. Охріменко О.О., Іванова Т.В. Соціальна відповідальність: навчальний посібник. Національний політехнічний університет України. 2015. 180 с.

128. Оцінка громадянами ситуації в країні та дій влади. Довіра до соціальних інститутів, політиків, посадовців та громадських діячів (січень 2024 р.). 07.02.2024. URL: <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/otsinka-gromadianamy-sytuatsii-v-kraini-ta-dii-vlady-dovira-do-sotsialnykh-instytutiv-politykiv-posadovtsiv-ta-gromadskykh-diiachiv-sichen-2024r>.

129. Павлова Л.О. Політико-економічний аналіз системи соціального захисту населення в Україні: дис. ... канд. екон. наук: 08.00.01. Київ, 2016. 230 с. URL: https://www.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2015/12/dis_pavlova.pdf.

130. Повідайчик О. Формування інформаційної культури особистості як пріоритетне завдання сучасної системи освіти. *Науковий вісник Чернівецького університету*. Чернівці: Рута, 2005. Вип. 262. С. 142–148.

131. Повідомлення Комісії – на шляху до посилення культури консультацій і діалогу – загальні принципи та мінімальні стандарти проведення консультацій із зацікавленими сторонами Комісією. 2002. URL: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A52002DC0704>.

132. Політологія для вчителя: навч. посібн. для студ. пед. ВНЗ. К. О. Ващенко, В.О. Корнієнко. К., 2011. 406 с.

133. Поняття, види громадської організації. URL: https://studies.in.ua/part_sistem/1844-ponyattya-vidi-gromadskoyi-organz.html.

134. Порядок проведення консультацій з громадськістю з питань формування та реалізації державної політики, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 03.11.2010 № 996. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/996-2010-%D0%BF>.

135. Потапенко В.Г., Тищенко Ю.А., Каплан Ю.Б. Стан розвитку громадянського суспільства в Україні (2022–2023 рр.): аналіт. доп. Київ: НІСД, 2023. 91 с.

136. Потапенко В. Місцеве самоврядування як чинник стійкості тилу. Аналітична доповідь. 2023. Київ: НІСД. URL: <https://doi.org/10.53679/NISS-analytrep.2023.02>.

137. Презентація рейтингу прозорості Комітетів Верховної Ради в умовах воєнного стану. 12.02.2024. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-presshall/3824485-prezentacia-rejtingu-prozorosti-komitativ-verhovnoi-radi-v-umovah-voennogo-stanu.html>.

138. Про благодійну діяльність та благодійні організації: Закон України від 05.07.2012 № 5073-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5073-17#Text>.

139. Про внесення змін до деяких законів України щодо унормування діяльності та державної реєстрації громадських організацій: проект Закону України від 28.09.2022 № 8084. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/40561>.

140. Про волонтерську діяльність: Закон України від 19.04.2011 № 3236-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3236-17#Text>.

141. Про громадські об'єднання: Закон України від 22.03.2012 № 4572-VI (у редакції від 31.03.2023). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4572-17#Text>.

142. Про забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики: постанова Кабінету Міністрів України від 03.10.2010 № 996 (із змінами, внесеними постановою КМУ від 16.08.2022 № 909). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/996-2010-п#Text>.

143. Про запобігання корупції: Закон України від 14.10.2014 № 1700-VII. *Відомості Верховної Ради України*. 2014. № 49. Ст. 2056. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18>.

144. Про засади внутрішньої і зовнішньої політики: Закон України від 01.10.2010 № 2411-VI (у редакції від 31.03.2023). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2411-17#Text>.

145. Про засади державної регіональної політики: Закон України від 05.02.2015 № 156-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/156-19#Text>.

146. Про затвердження Порядку сприяння проведенню громадської експертизи діяльності органів виконавчої влади: постанова Кабінету Міністрів України від 05.11.2008 № 976 (у редакції від 27.06.2023). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/976-2008-п#Text>.

147. Про затвердження Порядку формування та перевірки е-паспорта для виїзду за кордон, їх електронних копій: постанова Кабінету Міністрів України від 18.08.2021 № 911. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/911-2021-%D0%BF#Text>.

148. Про зупинення оприлюднення інформації у формі відкритих даних, розпорядником якої є Міністерство юстиції України: наказ МЮУ від 13.04.2022 № 1462/5. URL: <https://minjust.gov.ua/n/22649>.

149. Про Комісію зі сприяння розвитку громадянського суспільства: Указ Президента України від 11.04.2001 № 245/2001. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/245/2001#Text>.

150. Про ліквідацію деяких консультативно-дорадчих органів, утворених Президентом України: Указ Президента України від 28.04.2015 № 246/2015. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/246/2015#Text>.

151. Про Національну програму інформатизації: Закон України від 01.12.2022 № 2807-IX. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*. 2023. № 51. Ст. 127. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2807-20#Text>.

152. Про Національну стратегію сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2021-2026 роки: Указ Президента України від 07.09.2021 № 487/2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/487/2021#Text>.

153. Про оборонні закупівлі: Закон України від 17.07.2020 № 808-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/808-20#Text>.

154. Про освіту дорослих: проєкт Закону України від 10.02.2022 № 7039. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/38978>.

155. Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12.05.2015 № 389-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text>.

156. Про Регламент Верховної Ради України: Закон України від 10.02.2010 № 1861-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1861-17?find=1&text=громадськ#w1_2.

157. Про соціальне партнерство: проєкт Закону України. URL: <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc34?id=&pf3511=13032&pf35401=23688>.

158. Про утворення Тимчасової слідчої комісії Верховної Ради України з питань розслідування можливих фактів порушень законодавства України щодо фінансування лікування та реабілітації військовослужбовців у медичних закладах: постанова ВРУ від 21.09.2023 № 3397-IX. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/T233397>.

159. Прозорість під час війни та її важливість у відбудові. 18.09.2023. URL: <https://shotam.info/prozorist-pid-chas-viyny-ta-ii-vazhlyvist-u-vidbudovi>.

160. ПРООН оголошує грантовий конкурс для ОГС Донецької та Луганської областей. URL: <https://www.ua.undp.org/content/ukraine/uk/home/recovery-and-peacebuildin>.

161. Рабінович П.М. Основи загальної теорії права та держави: навч. посібник. К.: Атіка, 2001. 47 с.

162. Рекомендація № 19 (2001) Комітету Міністрів Ради Європи «Про участь громадян у місцевому публічному житті». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_739#Text.

163. Реформа українського законодавства в ІТ-сфері І. Беззуб, мол. наук. співроб. НЮБ НБУВ. URL: http://www.nbuv.gov.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=2800:reform-a-ukrajinskogo-zakonodavstvav-it-sferi&catid=8&Itemid=350.

164. Роберт Даль. Поліархічна демократія. Теорія і практика демократії. /пер. з англ. В.Л. Іноземцева, Б.Г. Капустіна, 2006. 496 с.

165. Роль інститутів громадянського суспільства та дієві механізми міжсекторальної співпраці. URL: <https://miskrada.kherson.ua/news/rol-instytutiv-hromadianskoho-suspilstva-ta-diievi-mekhanizmy-mizhsektoralnoi-spivpratsi>.

166. Роман В. Моделі децентралізації влади країн Європейського Союзу. *Теорія та практика державного управління*. 2016. № 2 (53). Київ.

167. Руденко О.М. Механізми забезпечення суспільної стабільності: моделі взаємодії держави і громадянського суспільства. Київ, 2013. URL: <http://archive.nbuv.gov.ua>.

168. Русинюк М.М. Механізми взаємодії публічної влади та громадянського суспільства у процесі реалізації публічної політики України. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського*. Серія: «Державне управління». С. 111–116.

169. Савченко І.Г. Соціальна відповідальність в контексті розбудови соціальної держави в Україні. *Актуальні проблеми державного управління*: зб. наук. пр. Харків: Магістр, 2005. № 2(24). Ч. 1. С. 55–63.

170. Самбук О.М. Взаємовідносини органів державної влади та інститутів громадянського суспільства як предмет наукових досліджень. *Державне будівництво*. 2010. № 1. URL: <http://surl.li/tnykb>.

171. Семьоркіна О. Взаємодія держави та інститутів громадянського суспільства. Міністерство юстиції України. 2023. URL: https://minjust.gov.ua/m/str_33679.

172. Сергєєв К.О. Переваги і недоліки впливу інститутів громадянського суспільства на законодавчий процес. *Громадянське суспільство як чинник модернізації сучасної держави*: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ, 20 квітня 2021 р.). Київ. 2021. С. 103–106.

173. Силантьєва І.В. Актуальні питання соціальної роботи: навчальний посібник /О.М. Денисюк та інші; ред. колег.: О.В. Епель, Т.Л. Лях, І.В. Силантьєва. Ужгород: РІК-У, 2023. 420 с. (І.В. Силантьєва – п. 1.7) С. 124–140.

174. Силантьєва І.В. Взаємодія політичної влади та громадянського суспільства: теоретико-правовий аспект *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2023. № 6. С. 173–177.

175. Силантьєва І.В. Вплив інформаційно-комунікаційних технологій на розвиток інформаційного суспільства в Україні. *Європейські стандарти освітніх програм: молодь і наука (з нагоди Всесвітнього дня науки в ім'я миру та розвитку)*: тези доповідей матеріалів круглого столу (м. Київ, 10 листопада 2022 р.). Київ: НАУ, 2022. С. 191–193.

176. Силантьєва І.В. Гендерно-чутлива політика як ознака сучасного демократичного розвитку. *Громадянське суспільство як чинник модернізації сучасної держави*: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ, 20 квітня 2021 р.). Київ: Київський регіональний центр НАПрН України, 2021. С. 106–108.

177. Силантьєва І.В. Громадянське суспільство і держава: сучасні виклики. Інституційна трансформація правової системи України: Україна: держава і нація (до 31 річниці відновлення української державності) (м. Київ, 22 серпня 2022 р.). Київ: інститут держави і права імені В.М. Корецького, 2022. С. 286–288.

178. Силантьєва І.В. Державна влада і громадянське суспільство: політико-правовий аспект. *Актуальні питання вдосконалення судово-експертної правоохоронної діяльності*: збірник матеріалів засідання № 5 постійно діючої Міжнародної науково-практичної конференції (м. Кропивницький, 24 березня 2023 р.). Кропивницький: ТОВ «Центрально-українське видавництво», 2023. С. 588–591.

179. Силантьєва І.В., Булкат М.С. До питання про науково-правовий аспект розвитку інклюзивної освіти в Україні. *Modern scientific journal* (Сучасний науковий журнал). 2023. Випуск № 2 (2). С. 8–19.

180. Силантьєва І.В. Трансформація громадянського суспільства як складова процесу державотворення. *Наука і техніка сьогодні*. Серія: «Право». 2024. Вип. 9(37). С. 11–120.

181. Сігалов К., Саранчук Ю., Селезнева П. Вектори взаємодії громадянського суспільства та держави: монографія. 2018.

182. Сірик Д. Організаційно-правові форми участі громадян у діяльності виконавчої влади. *Підприємництво, господарство і право*. 2008. № 9. С. 48–51.

183. Скакун О.Ф. Теорія держави і права: підручник. Харків, 2004. 656 с.

184. Скакун О.Ф. Теорія держави і права: підручник. Харків. Консум. 2001. 656 с.

185. Соціальна відповідальність: навч. посібн. /А.М. Колот, О.А. Грішнова та ін.; за заг. ред. д.е.н., проф. А.М. Колота. К. КНЕУ, 2015. 519 с.

186. Співдія – офіційна платформа для об'єднання волонтерських та державних ініціатив з гуманітарної допомоги в час війни. URL: <https://koda.gov.ua/spivdiya-oficijna-platforma-dlyaobyednannya-volontersk>.

187. Становлення та розвиток громадянського суспільства. URL: <https://pryutivka-community.gov.ua/news/1576495264>.

188. Стратегія розвитку інформаційного суспільства в Україні: розпорядження Кабінету Міністрів України від 15.05.2013. *Урядовий кур'єр*. 2013. № 105. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/386-2013-%D1%80#Text>.

189. Стратегія розвитку інформаційного суспільства в Україні: розпорядження Кабінету Міністрів України від 15.05.2013 № 386-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/386-2013-p#Text>.

190. Тертичка В.В. Суспільна політика: чи стала вона сферою наукового пошуку і прикладних досліджень в Україні. *Політичний менеджмент*. 2007. №1. С. 10–23.

191. Ткачук А., Третяк Ю. Про відновлення та регіональний розвиток після війни. Інститут громадянського суспільства. 2022. 14 червня. URL: <http://www.cslogr.ua/news/pro-vidnovlennya-ta-regionalnyj-rozvytok-pislya-vijny>.

192. Токвіль де А. Демократія у Америці /пер. з фр., 2000. 559 с.

193. Токвіль де А. Про демократію в Америці /пер. з фр. Г. Пилипчука та М. Москаленка. К.: «Всесвіт», 1999. 590 с.

194. Томас Пейн. Вікіпедія. URL: <https://uk.wikipedia.org/>.

195. Третяк С.М. Формування поняття «громадянське суспільство» в західній та українській політико-правовій думці. *Правова держава*. 2002. Випуск. 13.

196. Угода про асоціацію між Україною та Європейським Союзом, ратифікована Україною у вересні 2014 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text.

197. Усаченко Л. Форми взаємовідносин органів державної влади з неурядовими організаціями. *Вісник державної служби України*. 2008. № 1. С. 19–23.

198. Участь громадськості в процесі прийняття рішень. Огляд стандартів та практик у країнах – членах Ради Європи. 57 с.
URL: https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/17-civik-2018/rubrik_2016.pdf.

199. Федоренко В.Л. Інститути громадянського суспільства та інститут громадських організацій в Україні: теоретико-методологічні та нормопроєктні аспекти. URL: https://minjust.gov.ua/m/str_20126.

200. Федорчак О. Інституційний механізм державного управління. *Ефективність державного управління*. 2017. № 50(1).
URL: <https://epa.nltu.edu.ua/index.php/journal/article/view/350/345>.

201. Філософський енциклопедичний словник /В.І. Шинкарук. К.: Абрис, 2002. 742 с.

202. Хайєк Ф.А. Суспільство вільних. Лондон: Overseas publications inter change ltd., 1990. 309 с.

203. Хомей О.Д. Взаємодія громадянського суспільства та органів державної влади в умовах інтеграції України в ЄС: дис. ... канд.. політ. наук: 21.01.01. Київ, 2021. 221 с.

204. Хорватія, Кодекс щодо ведення консультацій із зацікавленою громадськістю в процесі прийняття законодавства, інших нормативних положень та актів (2009 р.). URL:

205. Цветков В.В. Демократія – Управління – Бюрократія: в контексті модернізації українського суспільства: монографія /В.В. Цветков, В.П. Горбатенко. К.: Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2001. 248 с.

206. Цимбалюк В.І., Гришко В.І., Міщук І.В. Формування та становлення громадянського суспільства в Україні: монографія. Одеса, 2019. 158 с.

207. Ціннісний вимір соціальної відповідальності в демократичній державі / І.Г. Савченко, О.В. Радченко Х.: ХНУВС, 2008. 199 с.

208. Цокур Є. Етапи становлення громадянського суспільства в Україні в контексті забезпечення легітимності політичної влади. *Політичний менеджмент*. 2009. № 3. С.129–136.

209. Чепульченко Т.О. Соціальна відповідальність: поняття та сутність. *Вісник Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут»*. Київ: ІВЦ «Політехніка», 2010. №1 (5). 142 с.

210. Чи довіряєте Ви громадським організаціям? Соціологічне опитування Центру Разумкова. URL: http://www.razumkov.org.ua/ukr/poll.php?poll_id=81.

211. Чукаєва А.В. Адміністративно-правова охорона прав на об'єкти промислової власності в Україні: дис.. ... канд. юрид. наук: 12.00.07.К., 2012. 189 с.

212. Шайгородський Ю. Розвиток громадянського суспільства та проблема «дефіциту демократії». Політичний процес у незалежній Україні: підсумки і проблеми. Київ: Інститут політичних і етнонаціональних досліджень імені І.Ф. Курасса НАН України, 2021. С. 332–367.

213. Шаульська Г.М. Громадськість як індикатор системи державного управління та громадянського суспільства. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка*. 2017. № 1 (8). С. 70–74.

214. Шевченко О.О. Взаємодія суспільства та влади: конспект лекцій. Київ. 2018. 47 с.

215. Шевченко О.С. Моделі взаємодії держави та громадянського суспільства. Матеріали XIII Міжнародної науково-технічної конференції аспірантів та молодих вчених «Наукова весна» 2023. С. 345–347. URL: https://ir.nmu.org.ua/bitstream/handle/123456789/164173/Наукова_весна_2023-345-347.pdf?sequence=1.

216. Шемшученко Ю.С. Громадянське суспільство. Юридична енциклопедія: в 6 т. К.: Укр. енцикл., 1998. Т. 1: А–Г. 146 с.

217. Шемшученко Ю.С., Скрипнюк О.В. Сучасне громадянське суспільство і форми та напрями участі його інститутів у державному управлінні: монографія. Доктринальний вимір галузевих засад функціонування громадянського суспільства в Україні. Том. 2. Київ: Юридична думка, 2019. 588 с.

218. Шопіна І.М. Особливості проведення громадської експертизи благодійними та волонтерськими організаціями. Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: «Юридичні науки». Т. 34 (73). № 4. 2023. С. 191–195.

219. Яблонський В., Корнієвський О., Вознюк П. Громадянське суспільство України: сучасний стан і перспективи впровадження європейських стандартів взаємодії з державою: зб. матеріалів Міжнар. наук.-практ. конф. 2014. К.: НІСД.

220. Якименко Ю. Громадське суспільство в Україні: основні характеристики. URL: http://www.razumkov.org.ua/upload/society_2004.pdf.

221. Aktywna polityka społeczna i profesjonalna praca społeczna. Materiały konferencyjne (27- 28.11.2012 r). Токип, 2012.

222. Alexander J.C. Real civil societies: dilemmas of institutionalization. Jeffrey C. Alexander. London etc.: Sage, 1998. VIII, 246 p.

223. Altiusser L. Ydeolohyia y ydeolohycheskye aparaty hosudarstva (zametky dliay ssledovanyia). Neprykosnovennyi zapis. 2011. № 3(77). S. 221.

224. Association agreement between the European Union and its Member States, of the Edward Shils. The virtue of civil society, government and opposition: an international journal of comparative politics. 1991. Vol. 26. № 1. 230 p.

225. Fukuyatma F. Death of hierarchy. From «The Great Description: Human Nature and the Reconstitution of Social Order». Financial Times 1999. June 12, June 13.

226. Future of IT 2023: звіт експертів Emerging Europe.
URL: https://d1aettbyeyfilo.cloudfront.net/emerging-europe/30982500_1680870213929future_Of_It_Report_2023.pdf.

227. Hramshy A. Tiuremnyete trady. Chastpervaia. Yzdatelstvo polytycheskoi lyteratury, 1991. S. 230 – 250.
URL: <https://dif.org.ua/article/derzhavni-ta-sotsialni-instituti-komu-ukraints>.

228. ISO 26000:2010. Guidance on social responsibilit. 2021.
URL: https://online.budstandart.com/ua/catalog/doc-page.html?id_doc=91617.

229. Kastrati A. Civil society from historical to contemporary perspectives. European journal of multi disciplinary studies. 2016. Vol. 1. N. 1.
URL: http://journals.euser.org/files/articles/ejms_jan_apr_16_nr1/Kastrati.pdf.

230. Коэн Dzhyn L., Arato Э. Hrazhdanskoe obshchestvo y polytycheskaia teoriya. Per. s anhl. /Obshch. red. Y.Y. MlOrberh. 2003. 784 s.

231. Kutay A. After governance: a normative ereflectionon civil society participation in policy processes. Tidsskriftet Politik. 2015. No. 2. Vol. 18. P. 24–32.

232. Manifesto for a new urbanity. European Urban Charter II. 2011.
URL: https://5cidade.files.wordpress.com/2011/06/urban-charter_en.pdf.

233. Modelsto promote cooperation between civil society and public authorities working paper. International Center for Not-for-Profit Law (ICNL). 16 p.
URL: <http://www.icnl.org/research/resources/ngogovcoop/Models%20.pdf>.

234. One part and Ukraine, of the other part. *Official Journal of the European Union*. 29.5.2014. URL: <https://trade.ec.europa.eu/doclib/docs/2016/november.pdf>

235. Phillips A., Honig B., Dryzek J. The oxford hand book of political theory. 2008.

236. Request for examination of report filed by a judicial officer or judicial employee. URL: <https://www.uscourts.gov/forms/other-forms/financial-disclosure-report-request>.

237. Sylantieva I. Features of international practice of interaction between political authority and civil society. *Legal horizons*. 2024. 20 (1). Pp. 57–64. URL: <https://doi.org/10.54477/LH.25192353.2024.1>. Pp. 57-64.

238. Shapovalova N., Burlyuk O. Civil society in post-Euromaidan Ukraine: from revolution to consolidation. *Soviet and Post-Soviet Politics and Society*. 2018. Gent University. N. 193. 383 p.

239. State watch – некомерційна організація, заснована в 1991 році, яка стежить за громадянськими свободами та іншими проблемами в Європейському Союзі та заохочує журналістські розслідування та дослідження. URL: <https://statewatch.org.ua>.

240. The Council of Europe: guardian of Human Rights, Democracy and the Rule of Law for 700 million citizens. Portal. URL: https://www.coe.int/ctivities/Key-Texts/Recommendations/00Rec_2004_15e-gov_en.asp.

241. Tomas Dzh. K. Uchastiye grazhdan v prinyatii resheniy organami gosudarstvennogo upravleniya. Citizen Participation in Government Decision Making. Grazhdanskoye obshchestvo: puti stanovleniya. Byulleten. Civilsociety: ways of be coming: Abstract. Bulletin]. 2000. № 5. S. 27–42. URL: https://individual.utoronto.ca/kopstein/publications/civil_society_and_the_stat.pdf.

ДОДАТКИ

Додаток А

Шановний колего!

У зв'язку з проведенням наукового дослідження щодо конституційно-правових принципів взаємодії громадянського суспільства та політичної влади, просимо Вас взяти участь в соціологічному опитуванні, що проводиться з метою підготовки рекомендацій по вдосконаленню її правового регулювання.

Анкета анонімна. Результати, отримані під час анкетування, будуть використовуватися в узагальненому вигляді лише з науковою метою.

1. Ваша освіта?

- вища;
- середня професійна;
- загальна середня.

2. Стаж роботи?

- від 5 до 10 років;
- від 10 до 20 років;
- до 5 років.

3. Ваша оцінка стану нормативно-правового забезпечення?

- відмінно;
- добре;

- потребує удосконалення;
- незадовільно.

4. Чи потребує, на Вашу думку, удосконалення Закон України «Про громадські об'єднання»?

- так;
- ні;
- важко відповісти.

5. Чи потребує, на Вашу думку, удосконалення постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку сприяння проведенню громадської експертизи діяльності органів виконавчої влади»?

- так;
- ні;
- важко відповісти.

6. Чи потребує, на Вашу думку, удосконалення постанова Кабінету Міністрів України «Про забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики» ?

- так;
- ні;
- важко відповісти.

7. Чи ефективно упроваджуються в Україні стратегічні напрями, передбачені Указом Президента України «Про Національну стратегію сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2021-2026 роки»?

- ефективно;

- неефективно (поясніть, чому);
- важко відповісти.

8. Чи відповідає чинне законодавство у досліджуваному напрямі міжнародним зобов'язанням та стандартам у сфері сприяння розвитку громадянського суспільства?

- так;
- ні;
- важко відповісти.

9. Чи завжди органи державної влади дотримуються у своїй діяльності вимог Закону України «Про запобігання корупції»?

- так;
- ні;
- інше.

10. Як Ви відноситеся до певних обмежень щодо прозорості та підзвітності у період дії у країні воєнного стану?

- позитивно;
- негативно;
- важко відповісти.

11. Чи є ефективною взаємодія органів державної влади та громадянського суспільства під час дії у країні правового режиму воєнного стану?

- так;
- ні;
- потребує удосконалення.

12. Чи забезпечуються органами державної влади правові та організаційні умови для належного застосування механізмів взаємодії з громадянським суспільством?

- так;
- ні;
- важко відповісти.

13. Чи дієві наявні правові механізми взаємодії органів державної влади та громадянського суспільства?

- так;
- ні;
- потребують удосконалення.

14. Чи вважаєте Ви механізм соціального партнерства одним з ключових механізмів при взаємодії органів державної влади та громадянського суспільства?

- так;
- ні;
- для його дієвого застосування необхідно внести зміни у чинне законодавство.

15. Чи достатньо на сьогодні працює механізм інформаційно-комунікаційної взаємодії державної влади та громадянського суспільства?

- так;
- ні;
- для його дієвого застосування необхідно внести зміни у чинне законодавство.

16. На Вашу думку, від яких факторів залежить ефективна взаємодія між інститутами громадянського суспільства та політичної влади?

- якісна трансформація політичної системи в Україні;
- зміна моделей державного управління (децентралізація, цифровізація);
- удосконалення механізмів (економічні, політичні і соціальні).

17. На Вашу думку, ключове завдання громадянського суспільства у формуванні соціальної відповідальності полягає?

- у встановленні відповідних норм;
- у контролі за їх дотриманням;
- інше.

18. На Ваш погляд, недостатній контроль з боку громадянського суспільства за діяльністю органів державної влади пов'язаний з?

- прогалинами у чинному законодавстві;
- низьким рівнем відповідальності органів державної влади перед громадянським суспільством;
- відсутністю належного законодавчо передбаченого механізму контролю.

Щиро вдячні за співпрацю!

Аналітична довідка за результатами опитування

Під час опитування нами було поставлено за мету виявити проблематику щодо взаємодії громадянського суспільства та політичної влади у розрізі конституційно-правових принципів, окреслити перспективи подальшого удосконалення даного напрямку, визначити ефективність наявної нормативно-правової бази.

Анкета складалася із 18 запитань. Запитання в анкеті підготовлено таким чином, щоб отримати оптимальну інформацію за вищезазначеними позиціями.

Зокрема, нами опитано 167 респондентів: 75 – у Київській, 40 – у Дніпропетровській, 52 – у Запорізькій областях.

Більше 60% опитуваних мають вищу освіту, 33% – середню професійну та 7% загальну середню.

Стаж роботи від 5 до 10 років мають 31%, 18,8% – від 10 до 20 років; 50,2% – до 5 років.

Стан нормативно-правового забезпечення оцінюють на відмінно – 20%, добре – 27%, потребує удосконалення – 33%, незадовільно – 10%.

На запитання «Чи потребує, на Вашу думку, удосконалення Закон України «Про громадські об'єднання»? 54% респондентів відповіли так, 46% – ні. Практично аналогічні відповіді і щодо запитань про удосконалення постанов Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку сприяння проведенню громадської експертизи діяльності органів виконавчої влади» та «Про забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики»? 52% респондентів відповіли так, 40% – ні, 8% – важко відповісти.

Суттєво розділяються думки щодо питання про ефективність упровадження в Україні стратегічних напрямів, передбачених Указом Президента України «Про Національну стратегію сприяння розвитку

громадянського суспільства в Україні на 2021-2026 роки». Про ефективність зазначає 42% опитуваних, на неефективності наголошують 58%, пояснюючи тим, що це, в основному, пов'язано з упровадженням в Україні правового режиму воєнного стану.

На питання «Чи відповідає чинне законодавство у досліджуваному напрямі міжнародним зобов'язанням та стандартам у сфері сприяння розвитку громадянського суспільства?» 35% відповіли так, 40% – ні, 25% – важко відповісти.

Цікавим є варіант відповіді на запитання «Чи завжди органи державної влади дотримуються у своїй діяльності вимог Закону України «Про запобігання корупції»?»: так – 48%, ні – 52%.

На запитання «Як Ви відноситеся до певних обмежень щодо прозорості та підзвітності у період дії у країні воєнного стану?» 33% респондентів вважають, так, 51% – ні, 16% – важко відповісти.

На запитання «Чи має вплив на підвищення рівня корупції у сфері охорони здоров'я введення в Україні правового режиму воєнного стану (процедури лікування, закупівлі, гуманітарна допомога)?» 86% респондентів відповіли так, 12 – ні, 2% – важко відповісти.

На запитання, чи є ефективною взаємодія органів державної влади та громадянського суспільства під час дії у країні правового режиму воєнного стану, відповіді респондентів розподілилися наступним чином: так – 36%; 47 – ні; 17 респондентів відповіли, що вона потребує удосконалення.

На запитання «Чи забезпечуються органами державної влади правові та організаційні умови для належного застосування механізмів взаємодії з громадянським суспільством?» 36% відповіли так, 30% – ні, 34% – важко відповісти.

Що стосується питання, чи є дієвими наявні правові механізми взаємодії органів державної влади та громадянського суспільства? 34% респондентів відповіли так, 50% – ні, 16 – важко відповісти

Цікавими є відповіді на питання «Чи вважаєте Ви механізм соціального партнерства одним з ключових механізмів при взаємодії органів державної влади та громадянського суспільства?», на яке 56% респондентів відповіли так, 25% – ні, 19% вважають, що для його дієвого застосування необхідно внести зміни у чинне законодавство.

На запитання «Чи достатньо на сьогодні працює механізм інформаційно-комунікаційної взаємодії державної влади та громадянського суспільства?» 41% опитуваних відповіли так, 26% відповіли ні і 33% вважають, що для його дієвого застосування необхідно внести зміни у чинне законодавство.

Вартим уваги також є те, що ключовим фактором ефективної взаємодії між інститутами громадянського суспільства та політичною владою 44% респондентів вважають зміну моделей державного управління (децентралізація, цифровізація). 32% – удосконалення механізмів (економічні, політичні і соціальні) та 24 % – якісну трансформацію політичної системи в Україні.

Ключовим завданням громадянського суспільства у формуванні соціальної відповідальності є, на думку 65% опитуваних, контроль за їх дотриманням і, на думку 25% респондентів – встановлення відповідних норм.

63% респондентів вважають, що недостатній контроль з боку громадянського суспільства за діяльністю органів державної влади пов'язаний з відсутністю належного законодавчо передбаченого механізму контролю, 21% пов'язують це з прогалинами у чинному законодавстві і лише 16% наголошують на низькому рівні відповідальності органів державної влади перед громадянським суспільством.

Додаток Б

Список публікацій здобувача за темою дисертації:

– наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

у наукових фахових виданнях України та країн ЄС:

1. Силантьєва І.В. Взаємодія політичної влади та громадянського суспільства: теоретико-правовий аспект *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2023. № 6. С. 173–177.
2. Силантьєва І.В. Трансформація громадянського суспільства як складова процесу державотворення. *Наука і техніка сьогодні*. Серія: «Право». 2024. Вип. 9(37). С. 11–120.
3. Sylantieva I. Features of international practice of interaction between political authority and civil society. *Legal horizons*. 2024. 20 (1). Pp. 57–64. URL: <https://doi.org/10.54477/LH.25192353.2024.1>. Pp. 57–64.
4. Силантьєва І.В., Булкат М.С. До питання про науково-правовий аспект розвитку інклюзивної освіти в Україні. *Modern scientific journal* (Сучасний науковий журнал). 2023. Випуск № 2 (2). С. 8–19.

– наукові праці, які засвідчують апробацію дисертації:

5. Силантьєва І.В. Гендерно-чутлива політика як ознака сучасного демократичного розвитку. *Громадянське суспільство як чинник модернізації сучасної держави*: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ, 20 квітня 2021 р.). Київ: Київський регіональний центр НАПрН України, 2021. С. 106–108.
6. Силантьєва І.В. Громадянське суспільство і держава: сучасні виклики. Інституційна трансформація правової системи України: Україна: держава і нація (до 31 річниці відновлення української державності) (м. Київ, 22

серпня 2022 р.). Київ: інститут держави і права імені В.М. Корецького, 2022. С. 286–288.

7. Силантьєва І.В. Вплив інформаційно-комунікаційних технологій на розвиток інформаційного суспільства в Україні. *Європейські стандарти освітніх програм: молодь і наука (з нагоди Всесвітнього дня науки в ім'я миру та розвитку)*: тези доповідей матеріалів круглого столу (м. Київ, 10 листопада 2022 р.). Київ: НАУ, 2022. С. 191–193.

8. Силантьєва І.В. Державна влада і громадянське суспільство: політико-правовий аспект. *Актуальні питання вдосконалення судово-експертної правоохоронної діяльності: збірник матеріалів засідання № 5 постійно діючої Міжнародної науково-практичної конференції* (м. Кропивницький, 24 березня 2023 р.). Кропивницький: ТОВ «Центрально-українське видавництво», 2023. С. 588–591.